

AMINTIRI

despre:

Al. Odobescu / B. P. Hasdeu / Dr. C. Istrati / Dr. C. Angelescu / C. C. Dimitrescu-lași / Pompiliu Eliad / Lazăr Șăineanu / Anghel Demetrescu / I. Bogdan / Al. Bădărău / Take Ionescu / C. C. Arion / G. I. Duca / D. Onciul / Ionescu-Gion / Al. Xenopol / Ion Tanoviceanu / N. Iorga / M. Vlădescu / E. Pangrati / Bogdan-Duică / Ion L. Caragiale / etc.
Câțiva toști dascăli, ca: V. D. Păun / M. Ghimpa / R. de Pentbriant / Mirescu / Lacroix / Barbu Constantinescu / Receanu / Băduleșteanu / Țâr-că / C. Șonțu / — precum și despre Bachelin / C. Mille / T. Agulletti / A. T. Teodoru / general Costescu / părintele C. Lucaci / părintele Ioan Pap, episcop al Aradului / Al. Demetrescu / P. Missir / Marin Dimitrescu / etc.

AMINTIRI

c. 17.000, — 1947. — 1000 ex.

CASA SCOLII NR.

BIBLIOTECĂ LOCALĂ

No. 28.199

CONST. ȘĂINEANU

[Handwritten signature]

84106
Dublet

AMINTIRI

691541
145167

TIPOGRAFIA „UNIVERSUL” S. A.
1947

PPA.82

Biblioteca Centrală Universitară

Data	84 106
Inven	C 145 167

PC8000

1956

CLASIFICAREA ZECIMALĂ: 850-94
92 SĂINEANU CONSTANTIN
92 SĂINEANU LAZĂR

B.C.U. Bucuresti

C145167

8R-94

Frații Lazăr și Const. Șăineanu în 1922 la Bad Aibling (Bavaria).

ȘCOALA
1922

„Memoriei fratelui meu Lazăr”.

O LĂMURIRE

De ce public aceste „Amintiri“?

În 1931, ajuns la declinul vieții, mi-a venit gândul să aștern pe hârtie, ca o simplă diversiune intelectuală, întâmplările de „interes omenesc“ din cursul existenței mele. Împărtășind acest proiect fratelui meu, el nu numai că mi-l aprobă, dar mă și sfătuiește să-l pun cât mai curând în aplicare. Îl ascultai, și numaidecât începeai să dapăn, bine înțeles nu fără oarecare teamă de nereușita întreprinderii, firul Ariadnei. Dar lucru ciudat! Cu cât înnaintam în descrierea faptelor, cu atât mă simțeam mai tare prins în mrețele lor. O iarnă întreagă am lucrat la înjghebarea lor cu o însuflețire entuziastă de care nu mă mai credeam destoinic.

Doi ani mai târziu în 1933, citindu-i la Paris fratelui meu (cu un an înaintea morții sale) paginile așternute, surpriza i-a fost atât de mare că, adânc mișcat, mi-a mărturisit că prin ele mă cunoaște cu adevărat pentru întâia oară. El, a cărui viață a fost atât de sbuciumată, s'a simțit turburat de frământările modeste mele vieți pe cari nu le cunoscuse până atunci.

„Ai știut, îmi scria el câteva luni mai târziu, să găsești singura notă care convine genului: sinceritatea. Prin ea „Amintirile“ tale se vor impune atențiunii viitorului cititor. Tonul profund omenesc care transpiră din paginile lor va produce cu siguranță asupra lui cea mai bună impresie. Je suis content d'en avoir eu la primeur“.

Dorința lui a fost dar să le dau publicității... Îmi venea însă greu, eu fiind încă în viață, să le scot în vileag. Apoi, ani dearândul, vremuri neprielnice m'au împiedicat să mă mai gândesc la ele. Astăzi însă, când mă apropiu de neant, cred că le-a venit rândul și acestor „Amintiri“ să vadă lumina zilei.

Deci, Alca jacta est!

PRECVĂNTARE

Au fost și sânt la modă biografiile romanțate. Ca și romanele istorice, ele oferă însă un mare neajuns: le lipsește elementul vital. Vreau să zic că scriitorul, deși s'a servit de documente autentice în înfățișarea vieții și activității unui personaj, nu izbutește totuș să reconstitue adevărata fire a acestuia decât în chip nedesăvârșit, mai mult superficial, decât așa cum a fost aieva. I-a scăpat de sub observație tocmai partea cea mai interesantă din atitudinea personajului, și anume sbuciumările sale sufletești în fața împrejurărilor de tot felul, singurele cari pot da biografiei coloritul ei real și viu. „O biografie romanțată, zice scriitorul Bidou, este cel mai fals din toate genurile literare, cel mai odios amestec de adevăr și ficțiune“.

O autobiografie este, desigur, superioară unei vieți romanțate. Cine într'adevăr poate descrie mai veridic frământările felurite ale vieții cuiva decât acela care le-a viețuit, și le-a resimțit de fapt toate emoțiunile ?

Pentru a se impune însă, o autobiografie cere două condiții esențiale: întâi, o „sinceritate deplină“ în ce privește destăinuirile ce se fac, și al doilea, destăinuirile acestea să ofere un „interes omenesc“ oarecare. Sinceritatea reiese din tonul profund mișcător de care vibrează povestirea, iar interesul decurge din via înfățișare a variatelor întâmplări din viața frământată a unui om superior. Dar interesul poate țîșni și din simpla viață a unei personalități modeste, dacă o înlănțuire de împrejurări ieșite din comun au contribuit să facă din ea o excepție dela regula generală, înălțând-o deasupra comunului.

Intr'adevăr, oricine va recunoaște că un element uman, în orice țară, are dreptul netăgăduit și sfânt de a-și croi,

nestingherit de nimeni și în limita puterilor sale firești, un drum în viață care să-l ducă treptat la îndeplinirea aspirațiilor sale personale. Cu mine însă, în țara mea, pe acele vremuri, n'a fost tot așa. Un val neîntrerupt de prigoniri sistematice, abătute asupra mea, mi-au zădărnicit ani dearândul țelurile urmărite, străduințele spre izbutire. În neputință de a reacționa împotriva lor (căci cine poate lupta cu bunul plac al celor investiți cu puteri „oficiale?”) a trebuit mereu să mă resemnez până la totala nimicire a aspirațiilor mele. În această luptă inegală și istovitoare am fost un învins. A trebuit să mă mulțumesc cu o existență comprimată, pe care numai dragostea de muncă a putut, în epocile de cumplită descurajare, s'o ilumineze cu scânteieri vremelnice în direcții diverse pe calea activității mântuitoare.

Peripețiile mișcătoare ale acestei existențe sbuciumate în luptă cu niște elemente atotputernice și cu năravuri șovine din trecut, îmi propun să le înfățișez obiectiv în paginile ce urmează. Fărăme smulse dintr'un suflet ce a pătimit, poate că ele nu vor fi lipsite de oarecare interes „omenesc“.

Adaog că aceste pagini nu urmăresc nicio pretenție literară. Am ținut să fiu natural, simplu și concis. „**Quand on voit le style naturel, zice Pascal, on est tout étonné et ravi car on s'attendait de voir un auteur, et on trouve un homme**“.

P. S. — De curând a început și pentru țara noastră o eră nouă. Un regim democratic întemeiat pe respectul drepturilor omului, pe justiție și egalitate deplină față de toți locuitorii fără deosebire de rasă, limbă sau credință. — s'a înscăunat în sfârșit și la noi. Toți aceia cari au fost victimele regimurilor șovine din trecut, — puținii cari mai sântem în viață, — nu putem decât să ne bucurăm de făgașul europeanesc pe care a pornit țara noastră spre binele ei, — acesta fiind singurul drum pentru ea de propășire în viitor, după o experiență șovină atât de îndelungată și de dezastruoasă.

C. S.

A M I N T I R I

„Seigneur, j'ai vu la bloc
Des souffrances humaines.
Mais qui peut mesurer
Ce qu'en contient un coeur ?“
(Justinian Baudassé „Melan-
cholia,“

I. DEBUTUL.

1. PRIMA EPOCĂ A VIEȚII.

Fie-mi îngăduit să încep cu câteva date din copilărie. Anii copilăriei sânt foarte adesea oglinda vieții de mai târziu. Insușirile bune sau rele, moștenite sau innăscute, felul nostru de a fi din acei ani, vor constitui oreșcum firea noastră viitoare. Cunoașterea dar a copilăriei cuiva ar fi un indiciu aproape sigur de felul său de a fi din tot cursul vieții sale.

M'am născut în Ploiești în noaptea de 9 spre 10 Ianuarie 1869, stilul vechiu. Dornic de a cunoaște cât mai curând lumea, spre nenorocul meu, am cerut soartei favoarea de a intra în viață cu două luni înainte de termenul rezervat muritorilor. Favoare ce a fost însă păgubitoare constituției mele fizice. În țările mai înaintate în civilizație asemenea apariții prea timpurii erau pe atunci menținute în „couveuses“, la un grad anumit de căldură până la deplina lor dezvoltare. La noi, pe acele vremuri, nu existau încă aparate de acest fel în spitalele noastre și nici părinții mei, în modesta lor situație, n'ar fi putut să și-l procure ca fiind prea costisitor. Crescui dar și fără „couveuse“, și numai mulțumită îngrijirilor afectuoase ale mamei, „mortăciunea“ (cum mă numia d-rul St.)¹⁾ izbuti să nu treacă în împărăția îngerilor.

1) Cum se înșală adesea domnii medici !!

Cum mama era o ființă prea delicată, în neputință de a mă alăpta, mă încredințăm unei doici, o vajnică femeie delatără. Mulțumită laptelui sănătos al acestei vrednice țărănce, putui să mă mențin în ciuda slăbiciunii mele inițiale, și să mă bucur și mai târziu de afecțiunea ei.

Din primii ani ai copilăriei nu-mi amintesc decât groaza ce-mi insufla vederea unui cerșetor ce se abătea pe la noi câteodată. Era înalt, foarte slab, cu mâini și picioare ce se bălăbăneau în mers, cu o barbă galbenă ca de țap și cu un potcap de călugăr pe cap. Pe deasupra era și mut și văicărindu-se scotea niște monosilabe atât de enervante, de fioroase, că nopți întregi mă cutremura în somn refrenul lor sinistru. Și era de ajuns ca mama să mă amenințe cu venirea lui, că numaidecât încetam din plâns și alergam să mă vâz undeva. Sperietori nenorocite cu care de obicei se turbură primii ani ai copilului, sperietori cari inoculează de timpuriu în el timiditatea și tendința spre izolare.

La vârsta de 4 ani, prima fază de care îmi amintesc, șederea în casă începu să mă neliniștească. Pe atunci copiii nu prea aveau jucării. Simțiam că-mi lipsea o activitate care să-mi dea de lucru. Dela fereastra ce dădea spre uliță vedeam copii ce se duceau la școală. Cerui cu insistență să fiu și eu trimis. Cum pe atunci ființa la „Luca Moise“ și o clasă elementară pentru copii nevârșnici, părinții mei, ca să scape de plânsetele mele, mă duseră și pe mine acolo. Din prima zi mă făcui cunoscut cu memorizarea apelului nominal, care îmi atrase misiunea de a-l face eu în fiecare zi din memorie. Un indiciu de puterea memoriei de care voi da dovadă în cursul vieții.

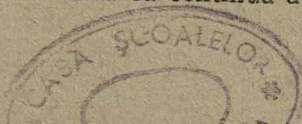
Aveam însă și un defect: o prea mare pasiune pentru învățătură. În râvna mea de a nu lipsi nici măcar o singură zi, mă sculam cu noaptea în cap și ceream să fiu dus la școală, când țipenie de om nu se vedea încă pe uliță. Ba chiar într-o zi, ghetele fiindu-mi la reparat, a trebuit să fie chemat un om care să mă ducă în spinare numai în ciorapi. Cum porțile școlii nu se deschideau decât la 8, mă așezam în fața clădirii pe o moviliță de pământ, adăstând cu răbdare deschiderea lor. O întâmplare neașteptată, datorită tocmai acestei râvne, puse subit capăt primei mele activități școlare.

Pasiunea însă pentru școală nu mă părăsi. Doi ani și jumătate mai târziu, tot în urma stăruințelor mele, având

vârsta legală, fui înscris în clasa I a școlii primare „Luca Moise“. Aci urmai cu multă silință cursurile, ajungând chiar printre primii în școală. Cel puțin așa mi s'a părut mie. Pe acele vremuri însă copiii cu părinți bogați aveau pare-se mai multă trecere în ochii dascălilor. Ceeace în ambiția mea de copil nedreptățit nu puteam admite. Din pricina aceasta mi s'a întâmplat un pocinog în clasa II, la finele anului școlar, care merită a fi relevat. Evenimentul de care vorbesc s'a petrecut cu prilejul împărțirii premiilor. În holul școlii, pregătit anume în vederea solemnității, luase loc un public numeros compus din părinții și rudele elevilor. Tata era și el de față. Pe estradă, la o masă mare încărcată cu cărți și câteva coroane, primarul urbei, Radu Stanian, făcea distribuirea premiilor, ajutat de directorul școlii. Incepe apelul premianților clasei a II-a: Premiul I, X; premiul al doilea, Y; premiul al treilea, eu. Inima îmi svâcnea să se spargă. Dau fuga pe estradă, iau cărțile din mâna primarului și le arunc înapoi pe masă, strigând: „**asta nu e premiul ce am meritat!**“ Gestul acesta neașteptat din partea unui copil de nouă ani, stârni o mare rumoare în sală. Primarul, nedumerit, mă chemă înapoi. Eu însă, mâniat foc, scobor estrada și pornesc glont pe ușă afară. Și pornit am rămas. Nici stăruințele membrilor din Comitetul școlar pe lângă tata, nici porunca acestuia de a mă întoarce la această școală, nu avură niciun rezultat. Aceeaș statornicie în apărarea demnității mele jignite o voi dovedi și mai târziu în toate situațiunile critice ale vieții mele.

În vacanța aceluiaș an, într'o zi, s'a întâmplat ca să dau ochi în stradă cu un membru al Comitetului școlar, care mă recunosc. Purtam în ziua aceea în picioare niște ghete din botul cărora cam căscat ieșea obraznic în afară degetul cel gros. Aruncându-și poate involuntar privirea asupra încălțăminteii mele bolnave, îmi zise cu blândețe: „Hai, micule, cu mine, să-ți iau o pereche de ghete!“ — „Mulțumesc, n'am nevoie, are tata bani să-mi cumpere!“ răspunsei înțepat, și-mi văzui de drum.

Cu un an înapoi am avut prilejul să asist la trecerea trupelor rusești și oprirea vremelnică a ofițerilor superiori în oraș. Mă duceam în fiecare dimineață pe șoseaua principală și acolo, într'o emoție neistovită, priveam ceasuri întregi la defilarea continuă a trupelor. Soldați băr-

boși, roșcovani, cu eterna cămașă roșie trasă peste pantaloni, defilau mereu cântând acelaș refren. Cu mare greu mă deslipeam de vraja acestor filme, la cari mă reîntorceam și ziua următoare.

Pe cât păreau de dătători de fiori soldații în marș, pe atâta de simpatici, de amabili se arătau ofițerii superiori. Incuarteruiți pela casele oamenilor, ei cheltuiau fără nicio socoteală. Noi găzduiam într'o cameră pe un colonel blond, gras și cu aspect de uriaș. Plăcerea lui era, în fiecare după amiazi, să strângă toți copiii din mahala, cărora le împărțea înghețată, zaharicale, covrigi, etc. dela vânzătorii cari își desfăceau astfel marfa cu repeziciune. Ne spunea cu melancolie în nemțește, că și-a lăsat acasă în Rusia soția și copiii și că numai speră să-i revadă vreodată.

Conform hotărârii luată de mine de a nu mă mai întoarce la școala „Luca Moise“, în urma incidentului povestit mai sus, tata nevoind să mă înscrie aiurea, luai înima în dinți și mă înscrisei eu singur într'o școală primară publică din apropiere, în clasa a III-a.

Aci, încă din prima zi de curs, Directorul, care era și institutorul clasei, ne puse în vedere că atât cărțile cât și celelalte rechizite trebuia să le cumpărăm dela dânsul și nu dela librării. Procedând așa poate că avea motivele sale, în taina cărora noi elevii nu puteam intra. Era vorba de vreo 10 lei aur. Sumă cam pipărată pentru acele vremuri. Eu, personal, aveam asupră-mi în acea zi suma pe care o cerea Directorul nostru. Și aci apare un nou aspect al firii mele: spiritul de economie, de păstrare a banului, în loc de a-l cheltui pe nimicuri. Păstram, zic, banul, ce-mi intra în mână, indiferent la dulciurile și bunătățile cari atrag în general pe toți copiii, deși îmi venea poate și mie apa la gură în prezența lor. Și ca tot omul prevăzător, purtam micul depozit cu mine pentru mai multă siguranță. Așa că, în ziua aceea, eu fui singurul din clasă care am achitat imediat d-lui Director suma în cheștiune.

Dintre colegii pe cari i-am avut aci, nu-mi aduc aminte decât de Grünberg, viitorul mare pictor Nicolai Vermont. De altminteri șederea mea aci a fost de scurtă durată. Moartea subită a tatei, survenită în 1879, Ianuarie, ne obligă să ne strămutăm domiciliul în Capitală. Și căzurăm astfel buluc, toată familia, în spinarea fratelui meu pe atunci student la Litere.

A trebuit bietul om să muncească din greu în vederea întreținerii noastre. Cum în timpul zilei era prins de preocupările existenței alor săi, se scula în zorii dimineții și iarna pe ger, spre a-și vedea de studiile și cercetările sale științifice cari aveau de timpuriu să-l împună atenției lumii savante europene.

Eu urmai în continuare clasa III-a la școala primară din Șerban-Vodă, unde terminai și clasa a IV-a, cu media 9 și jumătate. Iar în Septemvrie 1880 mă înscrisei la gimnaziul „Lazăr“, pe atunci în curtea bisericii sf. Gheorghe vechiu. Eram ca statură așa de mic și ca fizic așa de plăpând, că apariția mea în prima zi de curs stârni printre noii mei colegi, și mai ales printre cei mari, o senzație bizară. Ba unul dintre ei mă primi cu o exclamație atât de trivială, că hârtia n'ar putea-o suporta. Sub aceste auspicii, mai mult defavorabile, îmi inaugurai noua mea viață de licean.

2. CÂȚIVA DASCĂLI.

Cât am urmat cursurile acestui gimnaziu, devenit mai târziu „liceul Lazăr“, nu-mi închipui să mă fi ales cu ceva învățătură depe urma frecventării în timpul celor patru ani. Mai întâi profesorii, în acele timpuri binecuvântate, veneau la cursuri când poșteau, ori stăteau la taifas în cancelarie. Cei mai mulți cumulau și alte îndeletniciri, mai ales politice, cari îi îndepărtau de școală. Pe lângă aceasta, ei nu aveau nicio metodă în predarea materiei lor.

În primul rând merită a fi prezentat **V. D. Păun**, pe care l-am apucat în clasa I. Acest specimen de dascăl a jignit adânc sufletul nostru de copii cu felul său antipedagogic de a se purta cu noi. Zărind într'o zi în banca întâia un copil sărac alături de fiul bogătașului H. (pe care probabil îl medita sau urmărea să-l mediteze), s'a răstit violent la bietul copil nevinovat: „dar cum ai îndrăznit, tu sărăcăciosule, să te așezi lângă dumnealui?“ Și tot acest specimen n'a dat el în altă zi întregii clase nota **unu**, fiindcă niciunul dintre noi, copii de 11 ani, n'a știut să scrie corect la tablă cuvântul „conjuncțiune“ de care până atunci nimeni nu ne pomenise! Afară de aceasta nici citire în clasă, nici pregătirea cu noi a lecției următoare.

Succesorul acestuia a fost **M. Ghimpa**, supranumit și „Mutul”, fiindcă nu-i se auzea glasul decât la facerea apelului nominal. Când ne scotea la lecție să ne asculte, ne indica o chestiune și apoi ne lăsa să ne turue gura fără a ne întrerupe, iar dacă ne încurcam și nu puteam continua, cu un gest al mâinii ne trimitea la loc fără a rosti un singur cuvânt și ne dedia nota 1. Când suna clopotul, ne spunea, coborându-se depe catedră: „luați de aici până aici!” Și atâta tot.

Cu **Raoul de Pontbriant**, la limba franceză, era altă poveste. Venea din Joi în Paști la școală sau chiar dacă venea, intra rar în clasă. Era autorul unui dicționar „român-francez”, din care lipsesc toți termenii populari, adică tocmai partea cea mai vitală a limbei. Ca profesor, se mulțumea, la cursul lui rarissim, să cheme la catedră câte un elev, pe care îl puneă să traducă în românește după un text pe două coloane, francez și român, camuflat cu grijă la partea românească. În fond, nici citire în clasă, nici conversație, nici gramatică, nici dictare la tablă, nimic absolut nimic. Insfârșit, un curs cu totul negativ și antipedagogic.

Un tip curios era **Băduleșteanu**, profesorul de latinește. Din nota 10 nu mă scotea, fiindcă știam să-i recitez din memorie toate excepțiunile și în special prepozițiunile cari cer diferite cazuri. Într'o zi, la tablă, auzindu-mă recitând cu vioiciune prepozițiile cari cer după ele acuzativul (ante, apud, ad, adversus, circum, circa, citra, cis, etc.) a fost atât de puternic impresionat încât acoperindu-și fața smolită cu palma mâinii (pe semne ca să nu mă deoachie), îmi spuse: „O mână de carne și știe atâta carte!” Bietul om confunda știința limbii cu simpla memorizare a unor fleacuri!

Geografia, aproape n'am pomenit-o în acel gimnaziu: **Novian** strălucea prin absență tot anul și suplinitorul său așijderea. La fizică, **Ștefan C. Mihăilescu**, care mai era și secretar general la Instrucțiune, nu intra niciodată în clasă, mulțumindu-se arareori să ne cheme în cancelarie ca să ne arate cum se produce electricitatea. Altceva n'am învățat dela dânsul.

Dintre cei cari intrau regulat în clasă și își făceau efectiv materia, erau **Mirescu** de matematici și **Ciocanilie** de istorie. Din nenorocire, cursul acestui din urmă profesor,

care suferea de gâtlej și de lipsă de dinți, rămânea foarte puțin înțeles de noi.

În ce privește dexteritățile, cari azi ocupă un loc de frunte în învățământ, pe atunci ele figurau numai cu numele. Așa maestrul de gimnastică, **Velescu**, ne strângea de două-trei ori pe an, într'un stadion depe malul gârlei, unde ne punea să ne încercăm la trântă. Iar cei de muzică și desen nu-și făceau apariția decât la sfârșitul anului școlar.

E adevărat că ore de curs efectiv nu prea aveam, dar în schimb domnea în clasele noastre o disciplină cum rar mai vedem astăzi. Cestorul nostru general, care era și paracliser la biserica din curtea școlii, o namilă de om, ne impunea respect în absența profesorilor. Nuiăua lui groasă și autoritară băga spaima în noi și ne făcea să stăm „ca sfinții”, de se auzea musca în pod.

Și așa au trecut patru ani fără niciun folos intelectual. Din fericire biblioteca fratelui meu, a cărei cunoștință o făcusem de timpuriu, mă răsbuna de dascălii mei. Ceasuri întregi, și de multe ori până după miezul nopții, mă cufundam zilnic în citirea operelor scriitorilor noștri clasici. La 15 ani cunoșteam toată literatura română de până atunci din imbold propriu, fără a fi fost constrâns de alții la această îndeletnicire.

De altă parte, o carte in-folio, un fel de revistă tipărită pe patru coloane și cuprinzând aceleași nuvele în patru limbi (franceza, germana, italiana și engleza), pe care deasemenea am descuibat-o într'un raft al bibliotecii, într'atâta m'a impresionat citirea ei și urmărirea fiecărei fraze în cele patru limbi, că mă apuca uneori dimineața cu îndeletnicirea această pasionantă.

Cursul superior l-am urmat la liceul Matei Basarab. E inutil să adaog că nici aci nu m'am ales cu cunoștinți serioase. Afară de unele excepții onorabile.

Așa, la fizică și chimie, profesorul **C. Sonțu** ne dicta „teoretic” un curs, ce-i drept interesant, pe care îl învățam pede rost, dar fără vreun folos practic. Și numai odată pe an, înaintea examenelor, ne introducea în laboratorul liceului, bogat asortat cu de toate. Dar și aci în loc de a ne face să asistăm la vreo combinație chimică sau la vreo experiență fizică, se mărginea să ne arate, rând pe

rând, niște flacoane cu diferiți acizi. Formulele și valenții se perindau vertiginos în mintea noastră, dar fără niciun folos real. Iar la fizică tot teorie, fără nicio experiență de ordin practic. Uneori, dezamăgit de această învățatură pur teoretică, alergam la Universitate unde Bacaloglu făcea experiențe cu privire la dezvoltarea electricității.

Profesorul de limba și literatura franceză, **Lacroix** (a-dus mai întâi ca pedagog de directorul Internatului pentru fii săi), era cu totul lipsit de pregătire pedagogică cât și de autoritate. Venea la curs mai mult afumat decât treaz, și numai câte o plesnitoare îndreptată din fundul clasei și ce exploda pe catedră, putea să-l mai trezească din reveriile lui dioniziace. Lecția ce debita elevul la catedră, prin incoerența ei, era o monstruoziitate de care profesorul nu-și dedita seama, iar nota căpătată depindea de împrejurări sau de gradul de pileală a examinatorului. Numai în orele de luciditate, se ostenea să ne dicteze un curs searbăd de literatură, pe care nu ni-l corecta niciodată. În schimb, nici conversații cu noi în limba franceză, nici citiri în clasă de pagini alese, nici dicteuri la tablă.

Țircă sau **Eremia Circa**, cum se iscălea, era un bun latinist, dar și un om nervos la culme. O singură greșală de accent, la citirea textului latin, îl scotea din fire și, după o tuse convulsivă care ne împroșca cu microbii ei, ne trântea câte un „unu“ pe un întreg semestru. Frații **A.** și **C. Robescu**, unul de matematici iar celalt, zis Cataramă, de științe naturale, erau oaspeți foarte rari pe cari ni-i răpia politica. Aparițiile lor sporadice la liceu treceau drept evenimente. Maestrului de desen, **Pompilian**, deasemenenea rarissim, îi ajungea pentru un an întreg câte un desen linear ce-i aduceam, de multe ori făcut de altcineva, ca să ne dea o notă de trecere. Insfârșit, maestrul de muzică, **Oprescu**, chior de un ochiu și pe care nu-l vedem decât de 3—4 ori într'un an, se mulțumia și el să-i debităm nițică teorie și să-i cântăm scara „do-re-mi-fa-sol-la-si-do“, și dacă o greșeau obțineai un unu pe tot anul.

Am avut totuș și profesori cari își făceau pe deplin datoria. Așa, un profesor pe care l-am așteptat cu drag și cu o curiozitate nesățioasă, a fost cel de filozofie. Încă înainte de a o cunoaște, filozofia îmi apărea ca o știință minunată, în stare de a-mi deschide drumul spre domeniul ne-

bănuite, spre orizonturi îndepărtate... În curând însă avui o oarecare dezamăgire. Profesorul care predă această materie, **Receanu**, o posedă suficient, dar era o minte confuză. Cum nu ne recomandase nicio carte, obișnuia să ne dicteze în fuga vorbirii un curs cam încâlcit, din care îmi scăpau multe la transcriere. Bursierii însă îl prindeau stenografic și apoi îl învățau pede rost. Când mi-a venit și mie rândul să fiu examinat, am luat firește nota **unu**. Culmea nenorocirii pentru mine a fost atunci când acelaș profesor ne-a dat prima lucrare scrisă, și anume să desvoltăm „filozoficește“ zicătoarea: „Bate fierul cât e cald!“

Ce filozofie puteam eu să aplic acestei maxime, când n'aveam cea mai elementară idee de filozofie? Eram desperat și complet descurajat. Lăsasem condeiul pe pupitru și eram hotărât să dau foaia cu mențiunea: „nu mă pricep“. Un gând îmi veni însă atunci: dacă totuș aș trata chestiunea așa cum mă pricep eu, adică prostește? Reiau condeiul și înșir trei pagini, ferm convins că ele vor stârni râsul profesorului. O săptămână mai târziu ni se aduse și rezultatul... Stam deprimat în bancă în așteptarea notei rele. Oricine își poate închipui cât am fost de uimit, aflând că lucrarea mea „prostească“ a obținut nota 10. Drace, făcusem filozofie fără s'o știu!

Un alt dascăl care mi-a lăsat o bună amintire, a fost cel de istorie, **Barbu Constantinescu**. Pe lângă cursul lui de istorie, conștiincios făcut, mai avea și bunul obicei de a ne da descrieri istorice de compus, subiecte de conferințe de ținut în clasă la cari asista și dânsul. La una din aceste compuneri, în clasa V, am luat nota 10, notă care mi-a atras și o strașnică bătaie din partea colegului Tr., băiat voinic și ciupit de vărsat, care nu putuse să sufere rușinea de a fi luat nota 3 la compunerea sa proprie. Talentul acesta de bătauș l-a și îndreptat mai târziu, cum era firesc, spre funcțiunea de comisar de poliție.

Tot cu profesorul B. Constantinescu am avut, în clasa VII-a un mic conflict de păreri. Venind vorba la una din lecții de „patriotism“, B. C. intrase în o mulțime de considerente, după cari fără nicio tranziție ajunsese la d-rul Gaster, despre care ne spuse că a fost expulzat „fiindcă și-a trădat țara“. Cum însă adevărul era că această expulzare se datora răsbunării lui Dim. Sturdza,

am exclamat subit: „Nu e adevărat!“ Profesorul a rămas o clipă dezorientat, apoi fără a-mi răspunde, și-a continuat lecțiunea. La ieșirea acestuia, îmi primii răsplata conștiințozității. O ploaie de pumni se abătu asupra-mi din partea unor colegi, cari răsbunau astfel ofensa adusă dascălului lor.

Și așa s'au scurs și anii cursului superior de liceu. Ani nepierduți fără folos, grație bogatei biblioteci a fratelui meu, asortată cu toate literaturile vechi și moderne. Cititul devenise pentru mine o pasiune de zi și de noapte, și acestei cultivări temeinice îi datorez de fapt modestele mele cunoștinți de mai târziu.

Dar în afară de această cultură autodidactă, ca accesoriu luasem deprinderea, o dată pe săptămână, duminica după amiazi, să mă pun în curent cu mișcarea literară franceză depe atunci. Era pe vremea aceea în strada Carol o cofetărie mare, Iorgu Constantinescu, al cărei salon din fund ce da spre cheiul Dâmboviței servea ca sală de biliard și de lectură a ziarelor. Alegeam un colț retras unde nu puteam fi supărat de nimeni și, pe când în jurul meu țacăneau bilele lovite de tacuri sau polurile pe table, eu mă cufundam în citirea lui „Figaro“ și a lui „le Temps“, pe cari îi sorbeam cu nesațiu din scoartă până'n scoartă. După patru ore de asemenea intoxicație intelectuală, mă întorceam acasă plin de cunoștințe noi și bucuros că am putut face o baie de limba franceză, care încă depe atunci îmi era atât de dragă. Această ocupație săptămânală a fost pentru mine, în viața mea de licean, cea mai mare satisfacție intelectuală.

3. O PROPUNERE NEAȘTEPTATĂ.

În 1887, fratele meu Lazăr, obținând premiul de 5000 lei aur pentru teza sa de Licență susținută dinaintea Facultății de Litere, cu subiectul: **Incercare asupra Sema-siologiei limbei române** (lucrare unică în felul ei prin originalitatea și importanța vederilor emise) — plecase la Paris pentru a-și desăvârși studiile.

Personal, cum n'aveam mijloace, hotărisem ca după trecerea bacalaureatului să mă înscriu la Medicină, deși nu prea mă atrăgea această carieră. Aveam însă credința că ea îmi va oferi o situație liniștită și sigură. Soarta însă

a voit altminteri. In locul unei vieți modeste de medic, mi-a fost rezervat să mă consacru unei cariere care avea să fie pentru mine un izvor nesleit de decepții și de amărăciuni.

La Paris fratele meu constatase cu uimire avântul ce luase studiul limbilor orientale. Ca filolog el întrevedea și pentru țara noastră nevoia studierii limbii turcești, limbă care a influențat puternic viața noastră culturală din trecut. Lucrarea sa **Elementele turcești în limba română** (1887), izvorită din citirea cronicilor, îl convinsese depe atunci de importanța acestui studiu. Contactul secular cu Turcii și trecutul țării atât de plin de ei reclamau imperios cercetări în acest domeniu. Cu dorința de a vedea înfăptuită această eventualitate, dar și cu părerea de rău de a nu i se putea consacra el însuș, se gândise să-mi încredințeze mie înfăptuirea ei. Ceva mai mult. Iși lua totdeodată și obligațiunea de a suporta cheltuielile întreprinderii propuse de dânsul, punându-mi la dispoziție o leafă lunară din modestele mijloace de care dispunea.

„O idee poznașă, îmi scria dânsul, mi-a trecut prin minte. Mi-am zis: ce ar fi dacă aș încerca să fac din tine întâiul turanist român (întâiul în ordine cronologică?) Vei râde poate, dar îți spun că lucrul bine chibzuit ar putea deveni o realitate, realitate care să ne facă cinste amândurora... Pentru aceasta se cere bunăvoință și dor de muncă, ceea ce nu mă îndoiesc că le vei avea când prilejul se va prezenta. Gândește-te matur dacă vrei să-ți jertfești viața unor studii aride dar **pline de revelațiuni pentru istoria și limba română**... Aș dori din suflet ca tu cel puțin să poți săvârși ceea ce împrejurările nu mi-au îngăduit a înfăptui. Mai favorizat decât mine în această privință, vreau să te fac să beneficiezi de o atare oportunitate. Pentru aceasta îmi voi impune un adevărat sacrificiu, care însă îmi va fi cel mai scump din toate celelalte, dacă străduințele tale vor corespunde intențiilor mele... Sacrificiul ce-mi impun este cu atât mai mare, cu cât va trebui să port și grija alor noștri până la întoarcerea mea în țară“.

Aveam pe atunci 18 ani și jumătate. Mărturisesc că nu prea îmi dedeam seama la vârsta aceasta ce anume mi se cerea. Intrevedeam, ce-i drept, un câmp de studii aride cu perspective îndepărtate. Deocamdată însă mă ispitea

dorul de Paris, orașul ideal și feeric, visul tuturor închipuirilor juvenile. Acceptai dar propunerea fără a mai sta la chibzuire, cu atât mai mult cu cât ea coincidea cu moartea mamei și cu nevoia unei schimbări de atmosferă.

Ce puteam ști atunci de amărăciunile ce avea să-mi pricinuiască această entuziastă dar necumpănită hotărâre. Vârstă eroică în care, neștiutor de obstacolele viitoare, dar mânat numai de mirajul unei activități ispititoare, ești gata să înfrunți orice primejdie și să te avânți înflăcărat în drumul izbutirii! Viitorul, vai! avea să-mi dovedească însă cât de pripit a fost pasul făcut atunci în acel entuziasm tineresc și amăgitor!

II. LA PARIS ȘI LIPSCA

1. PRIMELE PREOCUPĂRI.

În Octomvrie 1888 luai deci drumul străinătății, în vederea studiilor pe care le acceptasem. Călătoria aceasta cu tren de persoane și în vagon de clasa a treia, cu schimbări și așteptări nesfârșite în gările de frontieră, cum era pe atunci, mă aduse cam opărit în marea Metropolă.

În așteptarea sosirii mele, fratele meu îmi mobilase într'un imobil o cameră drăguță care dedea spre curtea spitalului militar Val de Grâce. Iar ca mijloace de subsistență îmi promise trimiterea regulată a unei sume de 100 lei în fiecare lună. Suma nu era tocmai ademenitoare, dar constatai cu timpul că era suficientă; ba îmi părea chiar enormă față de aceea a vecinilor mei ruși cari nu dispuneau decât de 30 lei lunar „tout compris“. Izbutisem chiar să înfiripez și unele economii... Din nenorocire, ademenit de grațiile unei midinete, a trebuit într'una din luni să împart cu dânsa mesele. Rezultatul a fost dezastruos. Mă pomenii tinichea înainte de sfârșitul lunii, data primirii subvenției. Două zile dearândul, în mijlocul splendorilor falnicului oraș și dinaintea restaurantelor feeric iluminate și gemânde de clienți, cu stomacul gol, alimentat numai de cornuri muiate în ceai, m'am dat la reflecțiile filozofice cele mai variate... Întâmplarea aceasta mi-a fost însă de folos, căci m'a făcut să iau hotărîrea solemnă de a-mi echilibra în viitor modestul meu buget spre a nu mai fi expus unor asemenea situații critice. Pot zice că mi-am respectat hotărîrea cât timp am stat în străinătate.

Cum în liceu nu făcusem conversații în franceză cu Lacroix, mi-a venit la început foarte greu la Paris, cu toate citirile numeroase, să mă fac a fi înțeles de Fran-

cezi sau să-i înțeleg la rândul meu în raporturile mele cu ei. Îmi aranjai atunci un program în regulă, decis a-l aplica cu strictete. În primul rând venea teatrul. Înainte de a mă duce la o piesă, de preferință clasică, o citeam mai întâi acasă cu o deosebită atenție spre a-mi însuși anticipat conținutul și finețele ei. Seara, din înălțimea ultimei galerii („le poulailler“) urmăream cu cartea deschisă dinaintea mea diferitele scene ale acțiunii, vorbă cu vorbă și notând pe ea intonațiile artiștilor, în deosebi pe acelea de a căror pronunțare nu eram sigur. Și tot astfel până se termina spectacolul. Când, după câteva zile, mă reîntorceam la aceeași piesă, de astă dată ca s'o văd jucată, aveam satisfacția de a o înțelege toată, până și în spiritele ei cele mai fine.

Apoi venea rândul conversației. Luasem deprinderea de a intra în vorbă fără nicio jenă cu diferite persoane la cafenea, pe stradă, în grădina publică, fie că omul abordat de mine era sau nu dispus să-mi răspundă. Duminicile invitam pe câte un coleg francez afară din oraș, la Meudon, la Versailles sau la Saint-Cloud, plătind din puținul meu dubla consumație la restaurant și cheltuiala de deplasare din acea zi, numai pentru a avea prilejul de a vorbi și de a auzi vorbindu-mi-se franțuzește. Câte ore delicioase și instructive n'am petrecut astfel în societatea acestor tineri, originari din diverse regiuni ale Franței! Uneori, obosiți de atâtea discuții, ne luam la întrecere în urcarea sau scoborîrea unui deal sau ne alungam reciproc pe iarba verde, ceea ce ne mai înviora o leacă, pregătindu-ne pentru noi convorbiri de tot felul.

O variațiune tot atât de folositoare, sub raportul conversației, mi-o oferea și „Asociațiunea studenților“ din rue des Ecoles, în care mă înscriisesem și eu. Pe lângă clădirea în patru etaje, unde erau amenajate bibliotecile pe facultăți și unde puteai lucra ziua și noaptea, Asociația mai dispunea într-o clădire vecină de un etaj, rezervat cărților literare, revistelor și ziarelor, și de un „fumoir“ destinat convorbirilor. Veneam aci aproape zilnic, între 5 și 7, și stam de vorbă cu colegi francezi din diferite Facultăți și Școli superioare, a căror prietenie mi-a fost de mare folos.

Dar nici sub raportul exercițiilor practice, atât de neglijate în liceu, nu mă lăsam mai prejos. O noapte întreagă sau două pe săptămână mă deprinsesem să le

jertfesc transcriind zeci de pagini de text francez cu o atenție migăloasă, sau traducând altele în românește și retraducându-le apoi, după câteva zile, în franțuzește pentru a vedea astfel greșelile făcute și a le putea evita în viitor. Și atât de absorbit eram în exercițiile acestea, că adeseaori zorii dimineții mă surprindeau cu lampa de petrol aprinsă. Totuș, fără a simți oboseală, eram ziua nelipsit dela cursuri, cu toată slăbiciunea naturii mele fizice !

2. O LECȚIE DE DESCHIDERE.

Ca auditor la cursurile de filologie modernă și de istorie universală la Sorbona, mi-a fost dat să fiu de față la o lecție de deschidere a decanului Himly. Ea mi-a lăsat o impresie puternică. Decenii au trecut de atunci și încă îmi amintesc, ca și cum le-aș fi auzit astăzi, înălțătoarele sale sfaturi adresate tineretului sceptic.

„Din momentul ce, zicea el, totul a fost spus de alții înaintea noastră, cum afirmă unii, nouă nu ne mai rămâne nimic de spus. Ei se înșeală. De fapt omenirea nu stă pe loc, ci înaintează fatal mereu. Ce s'a zis astăzi se va deszice poate mâine, precum noi, prin experiențe personale, găsim azi în eroare pe cei ce ne-au precedat. Veți obiecta poate că, dacă înaintașii noștri și-au chinuit zeci de ani mintea pentru ca alții în viitor să dărâme sau să modifice ce au spus ei, atunci la ce bun să mai muncim noi, când s'ar putea ca urmașii noștri să dovedească la rândul lor că noi ne-am înșelat ? Dar nu e așa. Ceeace se produce încontinuu, nu se pierde niciodată, ci numai se preface, se supune legii fatale a primenirii perpetue. Pe ruinele părerilor trecute noi ridicăm pe ale noastre, pentru a reforma fundamental. Piramida înălțată de noi poate va părea șubredă viitorimii, alții vor veni s'o dreagă, ba chiar s'o reclădească din temelie, dar totdeauna cu cea mai mare parte a materialului existent. Să lucrăm deci, să producem, și ne vom convinge că e mereu ceva de spus, de făcut.

„Lucrați, fiecare în direcția în care se pricepe, dar fiți originali. Nimic de aiurea, nici măcar o frază, nici măcar un cuvânt. Totul să fie propriu, ieșit din creierul vostru. Așterneți azi o idee, slabă în fond, dar a voastră ; mâine

alta ; continuați așa zeci de ani fără a vă descuraja. Consultați mintea voastră, supuneți-o analizei, nu o lăsați să doarmă, și veți vedea cum, adunând una câte una acele idei răsfirate, acele păreri împrăștiate, după un număr de ani vă veți găsi în stăpânirea unui bagaj al vostru, câștigat cu sudoarea frunții, a cărui vedere vă va uimi și vă va umplea de bucurie și de mulțumire sufletească”.

3. UN CONFIDENT.

Intâmplător mi-a căzut în mână „Mon Journal“ de Michelet, scris în al 18-lea an al vieții sale. Impresionat de confidențele viitorului mare scriitor, luai și eu hotărîrea (eram cu un an mai în vârstă decât dânsul) să-mi aștern pe hârtie impresiile fugitive fie zilnic, fie de două-trei ori pe săptămână. Bine înțeles fără niciun scop determinat, mai mult pentru a-mi exersa condeiul. Mi-am ținut astfel „Jurnalul“ cât am stat la Paris, incredințându-i regulat tot ce simțeam și cugetam, bucuriile și tristețile mele, totul firește văzut prin prisma minții unui adolescent de seama mea. L-am continuat apoi la Lipsca și în țară. Erau probabil într’însul multe lucruri naive, dar erau desigur și unele lucruri interesante.

Din nenorocire soarta acestui „Jurnal“ a fost să fie efemeră. Intr’o zi, pe când treceam printr’o criză acută de descurajare (de care voi pomeni mai la vale), am luat hotărîrea de a pune capăt vieții mele sbuciu-nate. Și pentru a nu lăsa nimic în urma mea, am apucat fără șovăire cele 5 caiete groase ale „Jurnalului“ meu, scris pe ambele fețe, și... le-am aruncat unul după altul în focul din sobă. Am asistat cu inima sfâșiată la mistuirea lor înceată, căci odată cu ele mi se sfâșiau și părți din sufletul meu.

4. STUDIILE MELE.

Pe lângă câteva cursuri la **Sorbona**, în special cel de filologie modernă și cel de istoria universală la cari audiam regulat, mă înscrisei, conform angajamentului luat față de fratele meu, la **Școala de limbi orientale vii** (școală creată la finele veacului al XVIII-lea în vederea pregătirii de ambasadori și consuli), la cursurile de araba vulgară, araba literară, turca și persana. Scopul

meu era de a mă consacra celei turcești, ținta principală ; dar cum limba aceasta a suferit influența celei arabe și persane în evoluția ei (după cum limba română a suferit influența celei slave și turcești), a trebuit să le studiez și pe acestea. Mă mai înscrisei și la un curs de limbă turcească la **Collège de France** și la unul de limba etiopiană la **Școala de Inalte Studii**, limbă de aceeași origine cu cea arabă.

Încă din anul al doilea al frecventării acestor cursuri începui să mă gândesc la o lucrare de făcut pe temeiul căreia să pot obține o diplomă. Nu prea întrevedeam atunci cu precizie subiectul de ales. Mă tenta totuș un studiu asupra limbii și conținutului „Istoriei ieroglifice” a lui Cantemir, scrisă cam în felul turcesc. Imi lipseau însă pentru a-l pune în aplicare izvoarele ce nu le puteam găsi decât în țară. Cu timpul se ivi o împrejurare care mă depărtă dela prima idee. Profesorul de etiopiană îmi atrase atenția asupra importanței, din punctul de vedere istoric, a unei cronici etiopiene privitoare la domnia glorioasă a unuia din cei mai străluciți regi ai ei, de care nu se ocupase niciun specialist până atunci. Alte cronică, referitoare la istoria poporului etiopian (sau abisinian) fuseseră obiectul unor studii minuțioase din partea altor specialiști (în mare parte profesori universitari din Apus), ca René Basset, Praetorius, Dillmann, Noeldeke, sau Peruchon, Conti Rossini Carlo, etc. În urma acestor savanți, hotărâii la rândul meu, să întreprind executarea lucrării ce mi se propusese de către profesorul meu.

Poporul etiopian, cu trecutul său strălucit, era într'adevăr vrednic de atențiune. Popor vechiu, a cărui obârșie se pierde în noaptea timpurilor, devenit creștin în secolul IV d. Cr., și a cărui existență politică începe un mileniu de ani mai târziu, când se plămădește organizația lui definitivă, în ciuda nesfârșitelor războaie ce a avut de susținut împotriva unor dușmani puternici. Istoria lui e plină de isprăvile rezistenței sale eroice în fața cutropitorilor săi de tot soiul. Isprăvi ce l-au impus în timpul din urmă. Dar cu toate mutilațiunile de teritoriu suferite în decursul vremurilor, țara sa e încă de patru ori mai mare decât Țara românească.

Alegând ca teză pentru obținerea diplomei un subiect privitor la istoria poporului etiopian, am avut în vedere, o repet, importanța ce se acordă în cercurile intelectuale

din Apus oricărei lucrări de interes general, indiferent de subiectul tratat și de poporul de care se ocupă. Intemeiat pe acest considerent, luai hotărîrea să abordez lucrarea proiectată. Manuscrisul cronicii în chestiune se găsea în secția manuscriselor Bibliotecii naționale din Paris, iar un al doilea exemplar la Biblioteca Bodleiană. Transcrierea acestui manuscris îmi ceru o iarnă întregă, în după-amiezile libere de cari dispuneam. Il începui, e adevărat, cu oarecare neîncredere cu privire la însemnătatea lui; dar lucru ciudat! cu cât înaintam în cuprinsul lui, cu atâta mi se risipea neîncrederea făcând loc unei curiozități și unui interes din ce în ce mai viu.

Acest manuscris, dimpreună cu traducerea sa în limba franceză și îmbogățit cu comentarii și explicații de tot felul, îl prezentai spre publicare Școlii de Inalte Studii, în vederea diplomei. Această Instituțiune îl primi, dar îi amână tipărirea din lipsă de mijloace bănești. Cum situațiunea aceasta putea să dureze multă vreme, mă gândii să fac un studiu istorico-critic asupra acestei cronici, cu intenția de a-l susține ca teză de doctorat dinaintea unei Universități din Germania, sub titlul: „l'Abyssinie dans la seconde moitié du seizième siècle”.

5. INAUGURAREA PALATULUI SORBONEI.

Cu prilejul inaugurării noului palat al Sorbonei, Ministerul Instrucțiunii din Franța a găsit nemerit să organizeze serbări în cinstea delegațiunilor străine de studenți venite la Paris dela toate Universitățile din lume. Partea originală a acestui eveniment mondial a fost convocarea acestor delegațiuni în marea sală a noii Sorbone, unde ele aveau să-și rostească cuvântările pregătite în vederea solemnității.

Aspectul sălii era impunător. Steagurile tuturor națiunilor împodobeau pereții. Iar uniformele studenților de pretutindeni, una mai sclipitoare decât cealaltă, îți luau vederile. În schimb, cum era și de prevăzut, cuvântările rostite de către acești studenți au lăsat cam mult de dorit. Era hilariant de auzit limba lui Molière în gura unui englez, italian, danez, american, venezuelan, etc. Unii, mai puțin încrezători în capacitatea lor franceză, s'au mărginit să vorbească în limba lor maternă. Deși nimeni poate nu înțelegea o vorbă din tot ce spuneau ei, aplau-

zele însă cădeau ca grindina oridecâteori înălțau diapazonul glasului și mai ales când sfârșiau de vorbit.

Delegat al studențimii române era un oarecare **Robin**, din București, scund, gros, bărbos, care numai înfățișare de student nu avea. Cum se văzu pe tribună izbucni numai decât într'o plescăială atât de repede și de confuză, că ți se părea un copil speriat care spune o poezie neînțeleasă. Dar iată-l că se poticnește, se încurcă, nu mai regăsește firul, începe a bolborosi cuvinte alandala, și deodată, desfigurat și prostit, părăsește tribuna fără a-și fi terminat cuvântarea. A fost o consternare generală.

De un comic hilariant a fost Ungurul. Cu o lungă manta atârnată de umeri, încins cu o sabie nesfârșită ce i se izbea mereu de picioare, încălțat cu niște cizme enorme, cu înfățișarea aspră, buzele groase și părul roșu și vulvoi, delegatul maghiar, înalt cât turnul Colții, rosti într'o franceză sui generis o cuvântare sgomotoasă, în decursul căreia revenea mereu numele lui Kossuth: Kossuth e idealul lor, în Kossuth se rezumă știința, literatura, trecutul, prezentul și viitorul maghiar... Apoi, luând portretul acestuia, în strigăte de „vive Kossuth!“, îl oferi în dar studențimii franceze. Teribilul orator fu îmbrățișat și aplaudat frenetic.

După terminarea cuvântărilor și ale celorlalți, delegațiunile fură invitate să viziteze sediul Asociațiunii studenților din rue des Ecoles.

Ziua următoare, Ministerul Instrucțiunii oferi studențimii franceze și delegațiunilor de studenți mondiali o petrecere artistică urmată de banchet în orașelul Meudon, de lângă Paris. Excursiunea fu din cele mai pitorești. Ingrămădiți în patru vapoare puse gratuit la dispoziția noastră, plecarăm pe Sena la ora 11 pe o vreme nu tocmai senină. Toți purtam beretă pe cap și cocardă tricoloră la butonieră. Pe tot parcursul, depe țărături, eram salutați cu strigăte de bucurie și în fâlfâitul batistelor de către curioși, iar noi răspundeam cu urale sgomotoase. Cum trecurăm de fortificații, peisaje, unele mai feerice decât celelalte, ne încântară ochii.

După o oră și jumătate ajunserăm la Meudon. Pe cheiul de debarcare, înșiruit ca pentru paradă, ne aștepta orașelul întreg în frunte cu profesorii și școlarii localității. Salve de tunuri izbucniră, iar muzica militară intonă Marsilieza. Notabilitățile ne urară bun venit în mijlocul lor.

Apoi ne rânduim în ordine de pornire. Primăria avusese grija să ne pregătească tăblițe cu indicațiunea fiecărei țări în parte. Din nenorocire lipsea o singură tăbliță, tăblița României. Se șterse numai decât aceea a Portugaliei, care nu trimisese niciun delegat și se scrisese cu tibișiru „Roumanie“. Delegațiunile fură puse în mișcare în ordine alfabetică pentru a nu se jigni susceptibilitatea nimănui, fiecare tăbliță purtată de către un școlar, iar steagul respectiv de către un delegat. Ariergarda o forma studențimea din Paris cu drapelul Asociațiunii. Din când în când salve de tunuri.

Străbăturăm astfel câteva uliți joase, apoi începurăm a urca alte uliți la deal ce nu se mai isprăveau. Din distanță în distanță câte o casă, la fereastra sau în ușa căreia apărea câte o ființă omenească. După un marș obositor, ce ne ascuți foamea, intrarăm în cele din urmă în orașel. Niște uliți lungi, cu trotoare foarte înguste sau chiar fără trotoare, după moda italiană, dar foarte drepte. În centru, în fața Primăriei, se zărea o pancartă enormă ținută de doi stâlpi și purtând o inscripție în vechea limbă franceză: „**Ici entrez et bien soyez venus !**“

Ne ieși înainte primarul, un bătrân cu părul alb, și ne citi o mică cuvântare, după care ne prezentă bustul lui Rabelais, genialul scriitor al Renașterii, care deservise orașelul ca preot. Ii răspunse Chaumeton, președintele Asociațiunii, mulțumindu-i pentru buna primire în cuvinte bine simțite. Dar iată că ploaia, care aburea de câțva timp, izbucnește cu furie, și ne pune în dezordine. De aci până la Observator o luarăm la fugă într'un adevărat „**sauve qui peut !**“

Ajunși aci, udați learcă, ploaia încetă ca prin minune și soarele se ivi strălucitor printre norii risipiți. Pe dinaintea Observatorului, pe un teren întins, se desfășura un covor imens de iarbă, pentru a cărei trecere ne trebui aproape zece minute. De aci o scară îngustă ne scobori la altă vale verde, la o adâncime cam de opt metri, de unde niște alee înclinate ne duseră la alți câțiva metri și mai jos, la un adevărat rai de flori.

În acel rai fermecător, în fund, o sală lungă, enormă, improvizată ad-hoc, cu scenă, în vederea unei scurte reprezentații. Câțiva studenți cehi cântară din vioară, studenți francezi recitară monoloage, iar doi artiști tineri

dela Comedia franceză jucară câteva scenete. N'a lipsit nici teatrul de păpuși, o surpriză a primarului. Apoi fu-
răm fotografiați în massă.

Ni se făcuse foame deabinelea. O pornirăm cu toții spre
locul unde ni se pregătise masa. Un adevărat chiulhan.
Aci, sub trei corturi uriașe, de teama ploaiei, erau aran-
jate mese lungi paralele încărcate cu piramide imense de
fructe de tot felul a căror vedere îți aducea apa la gură.
Aspectul era feeric, ca în povești. Fiecare, în liniște și
fără înghesuială, își alese locul ce-i convenea. Eu o ne-
merii între doi studenți francezi, amabili și veseli, din
provincie. Iată și menu-ul acelei mese pantagruelice de
pomină :

Potage Saint-Germain

Hors-d'oeuvre variés

Truite froide sauce verte

Filet de boeuf à la parisienne

Poulet et canetons rôtis

Pâté de gibier

Salades

Pois à la française

Flageolets maître d'hôtel

Glaces européennes

Gâteaux des îles variées

Desserts variés

Vins ordinaires, Champagne

Liqueurs diverses.

Nu e nevoie de adăugat, cred, că șampania a curs în
belșug și că tinerii intelectuali din Univers nu glumiră.
O oră mai târziu toate capetele erau înfierbântate. Nu se
auzeau decât ciocniri de pahare, urale și strigăte de „vive
la France!“ Sgomotul devenise asurzitor și veselia era la
culme. În toiul aceluși tumult, un delegat al Ministerului
Instrucțiunii ne ură bunăvenire și sănătate. Iar o oră mai
târziu nu ne mai înțelegeam unul pe altul.

Masa sfârșită, o pornirăm spre gară în dezordinea cea
mai desăvârșită. Unii studenți care băuse ceva mai mult,
piliți, ne mai putându-și susține echilibrul, erau susținuți
de camarazi mai puțin afumați, cari nu-i slăbeau un mi-
nut. Când trenul ne readuse în gara Montparnasse, tre-
cuse de miezul nopții.

(1891)

6. CÂTEVA APRECIERI PROFESORALE.

După terminarea celor trei ani obligatorii, obținui di-
ploma de absolvire a Școlii de limbi orientale vii pentru
limbile turcă, arabă și persană și un certificat pentru cea
etiopiană dela Școala de Inalte Studii. Cu acest prilej am
mai primit dela profesorii mei scrisorile de mai jos:

Din partea lui O. Houdas, profesor de araba vulgară (18 Mai, 1891):

„Cher Monsieur. — Au moment où vous allez nous quitter, je suis heureux de pouvoir constater et les efforts que vous avez faits et les résultats que vous avez obtenus durant les trois années que vous avez suivi mon cours d'arabe vulgaire. Grâce à votre assiduité et à un travail opiniâtre vous avez réussi à prendre un des meilleurs rangs parmi mes élèves. J'espère, cher Monsieur, que vous trouverez bientôt dans votre patrie la récompense due à vos mérites et que les encouragements ne vous manqueront pas pour vous permettre de continuer vos études. Vous ferez, j'en suis sûr, honneur à vos maîtres et à votre pays“.

Din partea lui A. Barbier de Meynard, profesor de limba turcă (15 Mai 1891):

„Cher Monsieur. — Ce n'est pas seulement votre assiduité au cours du Collège de France que j'ai le devoir d'attester, mais surtout l'excellente préparation que vous y avez apportée et le profit que vous ne pouvez manquer d'en retirer pour l'ensemble de vos études en langues orientales. Je vous dis le même témoignage pour votre passage à l'Ecole de langues orientales où, depuis trois ans, vous suivez mon cours de langue turque avec une sérieuse application. Je ne doute pas que vous n'en soyez bientôt récompensé pour le succès de vos derniers examens qui seront la meilleure preuve du travail méritoire et du progrès que vous avez accomplis pendant votre séjour à Paris“.

Din partea lui Halévy, profesor de limba etiopiană la „Hautes Etudes“ (17 Mai, 1891):

„Je certifie que M. Șăineanu suit depuis trois ans mon cours de langue éthiopienne. Assidu, attentif et intelligent, il est en ce moment occupé à préparer un travail important qui lui vaudra, j'en ai la ferme conviction, le Diplôme de l'Ecole des Hautes Etudes et la reconnaissance officielle de ses remarquables aptitudes philologiques“.

Regret că nu pot reproduce aci și scrisorile profesorului de persană (Ch. Scheffer) și celui de araba literară (O. Dérenbourg), nemai găsindu-le printre hârtiile mele, după atâtea peregrinări dintr'un loc într'altul. Ele erau tot așa de binevoitoare și de încurajatoare ca cele de mai sus. Din toate reiese, cum se vede, convingerea deplină a profesorilor mei, că studiile mele vor fi apreciate în țară și că voi aduce prin ele servicii reale științei noastre.

Escortat de aceste frumoase încurajări luai hotărîrea, înainte de a mă întoarce în țară, să-mi prezint lucrarea ca teză pentru doctorat la Universitatea din Lipsca.

7. DOCTORATUL.

Inima îmi era grea părăsind Parisul, căci plecam în necunoscut și cu nădejdi puține. Izbuti-voi să-mi trec doctoratul în singurul an cât mai puteam sta în străinătate? Problema nu era ușor de rezolvată. Trebuia să mă grăbesc. Nu aveam nicio bursă, ca alții, ci numai asistența modestă din partea fratelui meu. El mă informase că situația sa nesigură nu-i mai îngăduia să continue subvenția știută, și că pe de altă parte mă reclama serviciul militar, la care fusesem amânat de două ori până atunci. Insfârșit, era în joc problema însăși a existenței mele în viitor, pe care cu toate eforturile minții nu parveniam s'o clarific. Ce voi face întors în țară? Cum voi izbuti să-mi creez o situație? Și sub povara acestor preocupări chinuitoare, am debarcat în gara din Lipsca într'o dimineață foarte cețoasă după o noapte nedormită în tren.

Timpul șederii mele în acest oraș fiind limitat din motive bănești, cum s'a văzut, mă grăbii să-mi încep numai decât activitatea cea nouă. În scopul acesta renunțai la orice contact cu compatrioții mei, în tot cazul mai puțin grăbiți decât mine, mulțumindu-mă numai cu prietenia unui vecin de cameră, student în drept, cu numele de Hildebrandt, al cărui tată era profesor de drept într'o Universitate oarecare din Germania. Cu acest tânăr, de aceeași vârstă cu mine și foarte bine crescut, am petrecut multe seri plăcute, atât convorbind în plimbările ce le făceam împreună, cât și frecventând în comun teatrul și uneori berăriile.

Câteva zile după sosire, îmi luai inima în dinți, publicând la întâmplare în ziarul „Leipziger Nachrichten“, la Mica Publicitate, un anunț că dau lecții de limba și literatura franceză. Spre marea mea mirare mă pomenii cu un profesor de liceu de limba franceză, un oarecare Platen, care îmi propuse să-i dau trei ore pe săptămână de conversație și de pronunțare. Această lecție mi-a fost în-doit de prețioasă: întâi, fiindcă mi-a procurat prietenia unui profesor german și al doilea, că a contribuit să-mi amelioreze situația materială, sdruncinată prin deplasarea mea.

Prezentându-mă la Universitate, avui norocul să obțin a fi înscris în anul al treilea ținându-mi-se socoteală de anii urmați la Paris. Îmi rămâneau de urmat ca comple-

tare încă două semestre spre a avea dreptul să mă prezint la doctorat. Aveam însă îndoială dacă teza ce vream să propun va fi acceptată. Din fericire subiectul plăcu profesorului Krehl, orientalist de seamă, căruia îi expusesem contururile lucrării și care se arătă chiar încântat de noutatea ei. El mă încurajă s'o duc la bun capăt, făgăduindu-mi în tratarea ei toate deslușirile de cari voi avea nevoie. Mă așternui dar cu ardoare pe lucru, căci nimic aproape nu era încă făcut, și termenul de prezentare era peste șase luni.

Ocupam o cameră foarte simpatică în etajul al doilea al unei clădiri mari, proprietatea unui fabricant de bere, care ținea la parter și un restaurant-berărie. Era un om foarte bogat, și totuș soția lui conducea bucătăria, iar fata lor în vârstă de 15 ani, ajuta mamei și servia pe clienți, ba chiar aducea la etaje mâncare și băutură locatarilor, în majoritate studenți.

O diversiune atrăgătoare pentru mine în toiul muncii la care mă înhămasem, au fost asociațiile studențești de aci. Pe când la Francezi o petrecere studențească nu poate ființa fără concursul femeii, la Germani dinpotrivă ea este cu totul exclusă. Desigur că nu trebuie să tragem nicio concluzie din acest fapt în favoarea unora sau a celorlalți, fiecare fel avându-și farmecul lui deosebit. Mă înscriisesem la „Neu-Philologisches Verein“, care își ținea ședințele săptămânal în sala de sus a unei berării. La aceste ședințe, de obicei, un student ținea o mică disertație, care apoi era discutată de cei prezenți în mijlocul râsetelor și a „hoch“-urilor răsunătoare. Căci se obișnuia să se bea copios la acele ședințe, dela cari ne întorceam adesea turlaci dimineața.

Hazul era mare în ziua când un student își trecea doctoratul. Se consacra acestui eveniment o ședință întreagă, pe care o prezida un profesor universitar. Câteva butoiașe cu bere și o ladă cu țigări de foi așteptau să fie golete cu acest prilej solemn. Profesorul ținea o cuvântare scurtă într'o tăcere impresionantă, după care un corn imens și greu, plin cu bere, trecea din mână în mână și făcea de mai multe ori înconjurul mesei celei lungi. Fiecare băutor era obligat, când îl avea în mână, să spună o vorbă de spirit care să obțină agrementul tuturor. In caz contrar rămânea, în hazul general, cu cornul cel greu în mână până ce o nemerea în cele din urmă. Adevărata

petrecere însă intra în toiu abia după plecarea profesorului universitar și lua uneori niște proporții de așa natură că ne pomeneam cu ivirea dimineții tot acolo.

Și așa muncind mereu și distrându-mă din când în când, ajunsei să-mi termin teza pentru doctorat. O prezentai cu mare neîncredere Universității și așteptai cu toată resemnarea aflarea rezultatului. Două luni după aceea el îmi veni înfârșit. Spre marea mea bucurie teza fusese admisă și mi se fixa totdeodată și ziua examenului, 28 Iunie. Eram atunci pe la mijlocul lui Mai. Și aveam de pregătit trei materii: filologia limbilor orientale ca materie principală; iar ca materii secundare filologia modernă și istoria universală. Examinatorii desemnați erau Krehl, Birch-Hirschfeld și Maurenbrecher. Ca culme, obținusem și favoarea de a mă servi de limba franceză la examenul acestor materii, limbă pe care o mânuiam mai ușor decât pe cea germană. Teza însăși fusese prezentată în franțuzește.

Cum nu mă mai despărțiau de examen decât 45 de zile, a trebuit să muncesc pe capete. Somnul, de fapt, îl redusesem la 2—3 ore pe noapte, restul timpului fiind exclusiv rezervat pregătirii. Mesele, căci nu mai părăsiam camera, îmi erau servite sus de fiica berarului, iar doigoarea căldurii de Iunie o răcoream cu nesfârșitele halbe de bere ce-mi aducea periodic aceeaș domnișoară. Devenisem celebru în toată clădirea, mulțumită palavrelor îngrijitoarei camerelor, minunată de sihăstria mea. Toată lumea știa că mă prepar pentru doctorat.

Înfârșit sosi și ziua solemnă. Conform etichetei Universității trebuia să apar în fața juriului examinator în frac și în clac. N'aveam nici unul nici altul. Făcui atunci un desperat apel la un tânăr croitor german. Acesta, după multe alergături prin prăvăliile de haine vechi, îmi găsi cu chirie pentru ziua aceea, în schimbul a 10 mărci, un frac cu căptușeală ordinară! În loc de clac a trebuit să mă mulțumesc c'un joben în care puteau încăpea două capete ca al meu.

În ziua fixată plecai de acasă, la orele 8 dimineața, cu pardesiul peste frac și cu... jobenul înfășurat într'un jurnal. La 9 începu examenul. Întâi veni Krehl, cu materia principală, și mă ținu până la ora 12. Cum pofta de mân-

care îmi pierise cu totul, renunțai la dejun și așteptai în vestibul, copleșit de gânduri, până la orele 2. Atunci veni și Maurenbrecher de mă luă în primire. La orele 4 trecui în mâinile romanistului Birch-Hirschfeld. Acesta era un adânc cunoscător al vechii limbi franceze asupra căreia scrisese lucrări foarte apreciate. La 6 examenul luase sfârșit. După o pauză de un sfert de ceas, în care timp Comisiunea se retrăsese pentru a delibera, fui poftit să intru. Inima îmi svâcnea cu putere. Imediat câteși trei își făcură apariția în mod solemn. Respirația acum aproape mi se oprise. Președintele începu să citească o lungă peltea în latinește, privitoare la datoriile ce conferă doctoratul, apoi mă vesti că Universitatea, în baza hotărîrii examinatorilor, mi-a acordat titlul de Doctor în filosofie **cum laude superato**. Și spunând aceasta îmi întinse mână, cecece făcură și ceilalți. Insfârșit eram doctor !

În vestibul, la ieșire, mă aștepta prietenul meu Hildebrandt care, probabil, fusese informat de plecarea mea solemnă prin camerieră și venise să mă felicite. Cum mă văzu, bietul băiat se aruncă în brațele mele și mă strânse cu drag la piept. Această atenție drăgălașă mă mișcă profund. De emoție era aproape să-mi uit jobenul uriaș pe masa din vestibul. Cu unicii bani ce mai aveam, căci era sfârșitul lunii, merseram împreună la poștă să vestesc telegrafic pe ai mei de marele eveniment.

Ajunși acasă, mă aștepta o surpriză cum n'am mai po-menit de atunci. În absența mea camera îmi fusese transformată într'o seră de flori : flori pe jos, pe scaune, pe canapea, pe pat, până și pe lavabo și în cana de apă. Ce profuziune de flori ! Iar în pragul ușii sta umila servanță, autoarea acestei splendide atențiuni, urându-mi mișcată și cu bucuria în ochi : „**Willkommen, Herr Doktor ! Gratuliere, Herr Doktor!**” Într'o clipă vestea se lăți în toate etajele și jos în berărie. Berarul, soția și fiica lor veniră sus numaidecât să-mi prezinte felicitările și urările lor și să mă invite la un pahar cu bere. Căci, în Germania de odinioară, trecerea unui doctorat era un eveniment ce consacra pe cineva în ochii lumii !

Trei zile după această întâmplare, primind telegrafic bani dela fratele meu, părăseam Lipsca, și un vagon de clasa a treia readucea melancolic în țară pe proaspătul doctor în filologie...

III. IN JURUL TEZEI DE DOCTORAT.

1. PĂRERILE SPECIALIȘTILOR EUROPENI.

Sosit în Capitală în plină vacanță și tufă în buzunar, a trebuit să stau deocamdată în sarcina fratelui meu, care mai avea și alte îndatoriri de ordin familiar. Ceva mai mult. Tot mulțumită lui am putut să-mi văd tipărită și teza de doctorat, în baza căreia mi s'a eliberat și diploma. Titlul ei era : **L'Abyssinie dans la seconde moitié du XVI-e siècle**. In ce privește importanța acestei lucrări, care scotea în relief epoca cea mai însemnată din istoria poporului creștin, dar semit, din estul Africei, îmi permit a reproduce aci asupra ei, părerile câtorva specialiști din Franța, Germania și Italia.

Dela orientalistul **A. Zotenberg** :

„Je m'empresse de vous remercier pour l'envoi de votre travail. Je l'ai trouvé en rentrant à Paris et l'ai lu aussitôt avec beaucoup d'intérêt. Grâce à vos efforts et à ceux de MM. Basset, Perruchon et Pereira, nous pouvons espérer avoir successivement toutes les Annales abyssiniennes publiées et traduites...”

Dela profesorul **O. Houdas** (Școala de limbi orientale):

„La lecture de votre travail m'a vivement intéressé et je ne doute pas que la publication intégrale des Annales auxquelles vous avez emprunté ce fragment ne soit d'un très grand intérêt pour l'histoire de l'Abyssinie... Tout en vous engageant à persister dans cette voie où vous vous êtes engagé, je crois que vous ferez bien de ne pas négliger l'étude du turc et surtout du turc oriental. Il y a là une mine féconde que l'on vient à peine de mettre au jour et de laquelle il y aura bien des choses à retenir. Vous me ferez grand plaisir en me tenant au courant de vos travaux et de vos projets et, si je puis vous être utile, croyez bien que je ne manquerai pas de le faire“.

Din partea lui **René Basset** (prof. Univ. Alger):

„Je viens de recevoir votre travail sur l'Abyssinie... Je suis heureux de voir fréquenter le chemin que j'ai ouvert en 1882 par la publication de ma chronique éthiopienne et comme je le disais l'an dernier au Congrès de Londres, dans un rapport sur les études éthiopiennes, il est à espérer que le XIX-e siècle verra publier tout cet ensemble de chroniques qui nous permettront de mieux juger l'Ethiopie et mieux connaître son histoire...”

Dela prof. **I. Halévy** (dela Hautes Etudes):

„Votre travail est très intéressant et très bien rédigé. A part quelques erreurs qu'il faudrait retoucher... votre travail ne mérite que des éloges et je me fais un plaisir de vous le faire savoir“.

Dela prof. **Dillmann** (Universitatea din Berlin):

(Scrisoare în limba germană, din care extrag): „Asupra importanței Istoriei abisiniene am atras atențiunea încă din 1947, când am publicat „Catalogul Bibliotecii Bodleiene“. Că cronicile izolate ale Regilor (Abisiniei) ar trebui aduse la lumina zilei este un ce cu totul firesc. Eu însumi în 1864 am publicat domnia lui Zara Yakob, precum și „Faptele războinice ale lui Amda Sion“, după Cronicile respective. Apoi venită Pereira (1888), Perruchon (1890) și alții. Dacă Dv. v'ați propus să tratați „Domnia lui Sartsa Dengel“ în acelaș mod, atunci intenția dv. nu poate fi decât vrednică de laudă...”

Dela prof. **Praetorius** (Universitatea München):

(Scrisoare în limba germană, din care extrag): „Vă mulțumesc din inimă pentru amabila trimitere a lucrării dv. și aștept cu viu interes și publicarea Cronicii abisiniene în original“.

De altă parte prof. **Noeldeke** (Univ. Strasbourg) a binevoit să mă informeze printr'o scrisoare că a publicat asupra lucrării mele un articol foarte elogios în „Goettingische Gelehrten Anzeigen“ din 15 Martie 1893. Articol însă de care n'am putut lua cunoștință, spre marele meu regret, nici până astăzi.

Un etiopizant, **Perruchon**, îmi scria:

„Il ne faut pas abandonner la publication des Annales de Sartsa Dengel; ce que vous en avez dit est très intéressant et donne lieu de penser qu'elles seront très importantes pour l'histoire de l'Abyssinie. Je fais donc des vœux pour que vous puissiez présenter cette nouvelle thèse à l'Ecole des Hautes Etudes comme vous en avez l'intention. Si vous disposez encore

d'un exemplaire, je vous demanderai de vouloir bien l'envoyer a M. Pereira, lieutenant de Génie. C'est un éthiopisant de première force qui a déjà publié la Chronique de Minas et prépare celle de Sousnyos... M. P. Conzelman (américain) a terminé au mois de Juillet sa thèse qui s'occupe des annales de Galawdewos, aussi très importante pour l'histoire de l'Abyssinie. Je travaille moi-même en ce moment à la Chronique de Zar'a Yaquob, à celle de Baeda Maryan, et l'Ecole d'Alger est en train de publier une „Vie de Lalibala“.

Insfârșit, din partea lui **Conti Rossini Carlo** din Roma (1894) :

De votre travail... j'ai lu que vous allez éditer une importante chronique du roi Malak Sagad ou Sartsa Dengel, un des plus remarquables souverains de l'Ethiopie. Dans un petit travail que je viens de publier dans les „Actes de la Royale Académie de Lincei“ à Rome sur la Chronique de M. Basset, il y a un texte inédit jusqu'à présent, et qui touche à ce roi. Peut-être vous intéressera-t-il...

Și într-o scrisoare următoare (1895) mă întreabă nedumerit :

E Malak Sagad? Sarebbe un vero peccato abandonario. Quell'istoria dev'essere imteressantissima.

Din toate aceste scrisori reies două fapte: întâi, importanța ce se acordă în Occident cercetărilor privitoare la istoria poporului etiopian, și al doilea încurajările ce am primit din partea oamenilor de știință de acolo de a persista în direcția începută.

2. IMPRESIA LA NOI.

Lucrarea mea, cum s'a văzut, a avut o simpatică primire în străinătate. Aveam motive de a fi mulțumit. Întâlnirea mea însă cu unii mandarini dela noi contribui repede să-mi răcească entuziasmul. Hasdeu se mărgini să-mi condamne definitiv lucrarea pentru o greșală de stil găsită în Prefață și datorită unei intervertiri la mașină. Odobesc, cu amabilitatea-i cunoscută, îmi reproșă că „rău am făcut“ că n'am ales un subiect mai interesant pentru noi decât istoria unui rege african de culoare neagră! (Etiopienii de fapt, sunt în mare parte albi). Și toți... fură de acord că lucrarea mea „nu interesa pe nimeni“. Prin „nimeni“ se înțelegea firește „noi“, căci cercurile specialiste din străinătate au fost, cum s'a văzut, de o părere cu totul opusă.

În acele cercuri din Apus, unde istoria oricărui popor, alb sau negru ca culoare, și indiferent de depărtarea lui în spațiu sau în timp, își are însemnătatea ei, contribuția mea nu putea fi decât binevenită. Dacă mâine un cercetător portughez sau italian, de pildă, ar describa la British Museum sau aiurea vreo cronică a noastră din trecut încă necunoscută asupra vreunui voevod și s'ar încumeta s'o dea la lumină, n'ar avea oare și specialiștii de acolo dreptul, imitându-ne pe noi, să spună: „dar ce ne interesează pe noi istoria voievodului român?”

Fără a mă lăsa dar să fiu descurajat îmi propusei, din potrivă, a continua pe calea începută la care mă încurajau cei din Apus. Lăsând deocamdată pe Abisinieni, țineam să mă consacru în viitor limbii turcești, cum mă sfătua profesorul Houdas. Eram convins că contactul secular al Principatelor române cu Turcii trebuie să fi lăsat la noi puternice influențe în tradiții și în viața culturală; și că cercetarea hrisoavelor și cronicilor turcești dela Istambul ar putea contribui la deslușirea unor puncte istorice încă neprecise. Țineam să aduc pe această cale contribuția mea modestă cercetărilor de ordin istoric la noi.

3. LA O ȘEDINȚĂ A „REVISTEI ROMÂNE“.

„Revista Română“, pe care o conducea pe atunci Hasdeu, își ținea ședințele odată pe săptămână sau pe lună (nu-mi aduc exact aminte), într'una din odăile de din dos ale librăriei Socec, editoarea acelei Reviste. Se întruneau acolo, sub președinția Maestrului, colaboratorii ei Speranță, Ținc și alții. Uneori se făceau și experiențe de spiritism la aceste ședințe, cu oarecare succes și cu multă bunăvoință din partea medium-urilor. De obicei însă se citeau articolele destinate Revistei sau se discuta despre orice în lipsa acestora.

La una din ședințele acestea am fost agreat să asist și eu, ca să-mi citesc un studiu asupra limbii arabe. A fost spre nenorocirea mea. Ședința începu mai întâi printr'o convorbire generală. Cineva aduse vorba despre Zola, cu prilejul apariției unui roman al acestui mare scriitor. Câțiva își dădură timid părerea, în bine sau în rău, asupra operei în chestiune. Hasdeu, care tăcuse în vremea aceasta, luă cuvântul și, spre marea mea uimire, îl făcu pe Zola harcea-parcea: că n'are stil, că e vulgar, că tot ce a scris

e obscen¹⁾, că „nici un rând“ nu va rămânea depe urma literaturii lui. Cei de față aprobau fiecare afirmație a Maiestrului, chiar și aceia cari fusese la început de părere contrară. În naivitatea mea de adolescent, de a-mi da și eu părerea, și poate chiar penibil impresionat de aspra apreciere, spun deodată: „Iertați, Maiestre, dar Zola trece totuși drept un romancier de frunte în țara lui! Deși trivială uneori, opera lui impune admirația prin puterea-i de zămislire și prin suflul epic ce o însuflețește”. Și continuai, scoțând în relief câteva calități frumoase ale operei romancierului ultragiatic. Vorbele mele avură efectul unui trăsnet căzut pe neașteptate. O tăcere de ghiță urmă.

După o mică reculegere unul din asistenți aduse vorba despre Traian Demetrescu, delicatul poet oltean. Și pe acesta Hasdeu îl maltrată cum e mai rău, tăgăduind operei sale poetice orice merit și descărcându-și humorul asupra unora din versurile acestuia, în hazul sgomotos al celor de față. Fără să-mi dau seama de curentul din sală atât de favorabil Maiestrului și pornit numai de indignarea vârstei în fața unei nedreptăți, luai și de astă dată apărarea oroposului poet. Hotărît, căzusem din lac în puț!

O nouă tăcere semnificativă, apoi Hasdeu mă invită să citesc articolul ce adusesem. Dar deabia începui, că observații malițioase țâșniră din toate părțile însoțite de râsete generale. Nici nu apucasem să isprăvesc prima pagină, că Maiestrul mă opri spunând: „Nu, nu, articolul d-tale nu face pentru Revistă!” Eram opărit. După alte câteva zeflemele, Hasdeu ridică ședința cu un salut adresat tuturor și toți se risipiră fără a-mi da cea mai mică atenție.

Așa a luat sfârșit ședința „Revistei române“ din aceea seară de pomină... Cât despre urmările imprudenței mele, cititorul le va afla din paginile ce urmează.

Marele Goethe, într'una din conversațiile sale cu Eckermann, spunea că omul superior, cu cât este mai învățat, cu atât e mai tolerant, mai indulgent, mai înțelegător în raporturile sale cu semenii săi. Cu Hasdeu nu era tot așa. Deși spirit enciclopedic, al a fost și a rămas până la moarte intolerant, persiflor a tot ce nu era pe gustul lui, și mai presus de toate vindicativ la culme. Vai de acela care-i cădea în ghiață! Mi-a fost dat să fac această tristă experiență.

1) Hasdeu uita pesemne că el însuși debutase în literatură cu o nuvelă obscenă „Duduca Manuca“, care i-a și atras avertismentul Oficialității (1863).

IV. IN PROVINCIE.

1. DEBUTUL IN CARIERA PROFESORALĂ.

Cum pentru moment nu era nimic de făcut cu studiile orientaliste și cum situația mea materială era precară, în așteptarea unor vremuri mai bune, mă mulțumii cu suplinirea unei catedre într'un oraș de provincie. Fui numit la liceul din Brăila. Orașul îmi convenea mai ales că era aproape de Capitală. Dar mulțumirea îmi fu de scurtă durată. Când mă pregăteam tocmai să plec într'acolo, o nouă adresă oficială mă vesti că eram mutat la Caracal. Ce se întâmplase? Hasdeu, pe atunci președintele Consiliului permanent, aflând de numirea mea la Brăila, intervenise pentru anularea ei. **Era prima poliță ce-mi plătea Maiestrul ofensat.** Altele vor urma în curând.

Cu inima îndurerată și sub povara grijilor de tot felul luai drumul spre noua mea reședință. Dela Paris și Lipsca, la Caracal! Adio, mediu intelectual și bibliotecă! Adio, studii orientaliste! Nu-mi rămânea decât să mă resemnez deocamdată și să-mi concentrez activitatea în vederea obținerii unei catedre definitive. Odată în posesiunea ei, îmi ziceam, voi cere un concediu pe timp de trei ani pentru a face cercetări la Constantinopole cu privire la scopul ce urmăream, involuntar întrerupt. Cu convingerea că lucrurile se vor petrece astfel, nu dădai nicio atenție exilului meu temporar și mă cufundai în pregătirea examenului salvator.

O altă îndeletnicire, într'o direcție diferită, avea de asemenea să-mi dea de lucru, și anume serviciul militar. Amânat doi ani succesiv, venise acum momentul să-mi fac datoria față de țară. Fui încorporat în Reg. 2 Romaniți

nr. 19 cu sediul în Caracal. Mulțumită amabilității Comandantului putui să-mi îndeplinesc serviciul la cazarmă fără a-mi neglija nici orele de Gimnaziu. Ca soldat am luat parte la toate mișcările Compăniei, la simulacre de luptă, la gărzi, iar în timpul iernii la predarea teoriei, a scrisului și cititului la soldați. Părăsii serviciul cu gradul de sergent.

De militărie mă leagă o amintire tragi-comică pe care îmi permit a o povesti aci. Intr'o zi venise la Compania noastră în inspecție un domn maior din altă localitate. Se dăduse comanda de „foc în genunchi“. Purtam niște pantaloni particulari foarte strâmți cari mă cam jenau în asemenea mișcări. În genunchi, arma mea, arma de atunci, excesiv de grea, se înclinase poate o clipă mai târziu decât a tuturor. „Cine e m... ăla care prostește miliția!“ țipă domnu maior călare pe calul său alb, arătând spre mine. Căpitanul îi șopti ceva ce nu auzii. Ziua următoare aflându-mă în librăria din centrul orașului, văzui intrând pe d. maior din ajun. Dau să mă eschivez spre ușă după ce am salutat, dar D-sa mă oprește și îmi spune: „D-le profesor, ieri fără să vă cunosc am avut o expresie brutală la adresa Dv. pe care o regret; așa suntem noi militarii... aspri în exercițiul nostru... dar vă rog să mă iertați... n'am știut cui mă adresez...“ — „D-le maior, îi răspunsei, D-voastră nu v'ați făcut decât datoria de militar, pentru care nu există deosebire între soldați!“

Odată cu terminarea serviciului militar, rămânerea mai departe în acest orașel cu totul izolat și lipsit de mediul intelectual, îmi deveni apăsătoare. Cerui Ministerului permutarea într'un oraș mai de seamă. Fui mutat, tot de către Hasdeu, la Alexandria. Nemerisem ca Eremia cu oiștea în gard! Ce puteam face? Primii și acest loc de exil.

2. UN TIP DE INSPECTOR GENERAL.

În timpul profesoratului meu la gimnaziul din Caracal, avui fericitul prilej să fac pentru întâia oară cunoștința unui Inspector general. Pe atunci acești înalți demnitari ai Învățământului secundar erau recrutați dintre profesorii universitari. Aveau o înfățișare gravă, erau inabordabili și atitudinea lor față de dascăli era veșnic olimpiană.

Intr'o dimineață mă găseam ocupat în clasa IV-a cu o lecție de istorie (aveam pe lângă franceza și ore de istorie), care îmi ceruse pentru a o termina cinci minute peste ora

reglementară. Când intrai în cancelarie dădui peste un tinerel cam de 29 de ani, înalt și brunet, cu bărbuță scurtă și plin de morgă de sus până jos. Bănuii numai decât că acest specimen nu putea să fie decât un domn inspector.

Cum mă văzu intrând, mă măsură cu severitate de sus până jos și de jos până sus, apoi răstindu-se cu ifos la mine, îmi zise fără niciun preambul :

„De ce ai ieșit mai târziu din clasă? Dumneata nū cunoști Regulamentul?”

Ii spusei pricina întârzierii.

„Un profesor trebuie să știe să-și potrivească materia, nu să rupă din recreația elevilor, replică el. Și apoi ce însemnează îmbrăcămintea asta?”

„Fac și serviciul militar, domnule Inspector, și nu mi-e îngăduit să mă îmbrac civil“.

„Va să zică Dta îți bați joc de școală făcând și miliția în acelaș timp !“

„Nu, domnule Inspector, îmi dau osteneala să le împac pe amândouă, împlinindu-le în mod conștiincios“.

O secundă de tăcere, apoi din nou glasul pontifului:

„Am auzit că stai în hotelul șantanului. Cum ți-ai permis aceasta în calitatea d-tale de profesor, care trebuie să dai exemplul de moralitate și de bună purtare în societate”?

„E singurul hotel din oraș, răspunsei, și apoi nu mi-am dat seama că localurile publice sunt interzise profesorilor“.

„Foarte rău! să faci bine să te muți de acolo, să-ți cauți odaie în oraș“.

„Am înțeles, d-le Inspector general“.

Și după ce îmi aruncă o nouă privire severă, îmi întoarse spatele.

Sub această unică înfățișare l-am cunoscut pentru întâia și ultima oară. În schimb, acest înalt reprezentant al Ministerului n'a intrat în clasa niciunui profesor, nu s'a interesat de mersul niciunei lecții, nici de metoda de predare, nici de progresul elvilor. Toate acestea desigur nu ofereau nicio importanță d-lui Inspector general (ajuns mai târziu și ministru !) Și a plecat cu aceeaș morgă, convins că și-a îndeplinit conștiincios misiunea lui oficială.

3. MUNCĂ PUȚINĂ.

La sfârșitul celui de al doilea an școlar mi s'au prezentat acasă doi elevi, fii de țărani, absolvenți ai clasei a

IV-a a Gimnaziului din localitate. Ei țineau să mă consulte, ca fost profesor al lor, cu privire la cariera ce trebuiau să aleagă părăsind școala. Unul era voinic și celălalt slăbuț ca fizic.

Care e intenția d-tale? întrebai eu pe cel dintâi, și ce te atrage mai mult? — Dorința mea ar fi, îmi zise el, să intru la poștă, că acolo e muncă puțină și libertate multă.

Dar D-ta? întrebai pe cel slăbuț, ce anume te atrage? — Gândul meu e să intru la căile ferate ca impiegat, îmi răspunse el.

Mă grăbii să le arăt invonvenientele acestor cariere unde începi cu o leafă ridicolă și îmbătrânești cu una ce deabia îți permite să nu mori de foame, pe lângă că avansarea e foarte anevoioasă și problematică. Și îi sfătuii că ar fi mai bine pentru ei, ca fii de țărani, să îmbrățișeze cariere independente, al căror orizont întins oferă și o putință mai mare de reușită. „Iată D-ta, mă adresai celui slăbuț, ar fi mai avantajos să te înscrii la o școală de agricultură, după a cărei absolvire ai găsi ușor să conduci o moșie oarecare și să-ți crezi o situație frumoasă, cu timpul. Cât despre D-ta, zisei celui grăsuț, cum ești voinic, ar fi bine să te înscrii la o școală de meserii, de unde, cu timpul prin muncă și sârguință, ai ajunge să-ți deschizi un atelier, ce ar putea lua o extensiune din ce în ce mai mare“.

Băieții îmi mulțumiră cu efuziune făgăduindu-mi că așa vor face. Cinci ani mai târziu, manevrele readucându-mă pentru câțva timp în acel oraș, care îmi fu surprinderea găsind la poștă, la ghișeu de timbre și mărci, pe fostul meu elev voinic pe care îl îndrumasem spre meserii.

„Dar celălalt, întrebai eu, cel subțirel, ce s'a făcut? e desigur agricultor acum?“ — „O nu! îmi răspunse el zâmbind: a intrat impiegat la gară!“

Aveau dreptate. „Munca puțină“, iată idealul multora!

4. LEXICOGRAF.

Cu trenul până la Giurgiu și de aci cu diligența, ca în vremurile de atunci, ajunsei cu bine și în această nouă reședință la care mă transferase onor. Minister. Judecând obiectiv, nu eram tocmai atât de deplâns pe cât mă crezusem. Poetul Ovidiu, **toutes proportions gardées**, avusese mai puțin noroc decât mine exilat printre barbari și într'o climă glacială. De altminteri orașul se prezenta binișor: îți

facea o impresie plăcută cu străzile-i drepte și asfaltate și cu clima-i relativ sănătoasă. Nu eram însă mulțumit bănește. Aveam aci mai puține ore de curs, deci leafă mai mică și pe deasupra îndatoriri de ordin familiar. Așa că împins de nevoi a trebuit să mă gândesc la vreo activitate extrașcolară. Solicitat de o Editură, întreprinsei o serie de traduceri și o Bibliotecă de popularizare pentru tineret. Ocupație firește pur negativă.

De altă parte îmi veni gândul să mă dedic unei activități mai serioase și cu adevărat folositoare Invățământului și publicului în general. Pe acea vreme se simțea o lipsă mare de dicționare bilingue. Cele câteva existente lăsau mult de dorit. Citisem cu doi ani în urmă (Convorbiri literare, 1893, n. 9), sub iscălitura Vico, (pseudonim, zice-se, al lui Titu Maiorescu), o lungă critică pe 18 coloane, privitoare la Dicționarul român-francez al lui Fr. Damé, apărut atunci. I se reproșa între altele că „păcătuiește prin prezența unui foarte mare număr de arhaisme și provincialisme și că, în schimb, îi lipsesc cu sutele vorbe uzuale”; că „are foarte multe greșeli de gramatică, de traducere”; și că „orice ar face d. Damé, dicționarul d-sale va fi tot slab, tot eronat, pe motivul că punctul de plecare e șubred, prima condiție spre a face cineva un dicționar bilinguu fiind de a stăpâni perfect ambele limbi, și d. Damé nu îndeplinește această condiție, întru cât privește limba română”.

Aveam certitudinea și eu că facerea unei bune lucrări lexicografice e o întreprindere grea, că ea cere o serioasă pregătire, cunoașterea ambelor limbi respective, o metodă severă de tratare și cercetări nesfârșite în exactitatea traducerii termenilor și a accepțiunilor lor variate. Luai totuș hotărîrea să încerc elaborarea unor dicționare francez-român și român-francez. Bine înțeles în condițiuni cât mai modeste și în special destinate numai școlii. Ca normă de plecare pentru cel francez-român mi l-am ales pe Gazier, iar pentru ecl român-francez **Dicționarul universal al limbei române**, apărut tocmai atunci, al fratelui meu. Aceste două lucrări concepute, cum am zis, pe un plan modest la început, au devenit treptat dealungul vieții mele, preocuparea mea de căpetenie, ele fiind mereu mărite și îmbunătățite timp de o jumătate de secol până au ajuns la formatul lor de astăzi.

Numai acela care a asudat zile și nopți întregi dinaintea

unui singur cuvânt, care s'a chinuit să proporționeze materialul, să aleagă din noian tot ce trebuia ales, să elimine tot ce era de prisos, să redea termenii prin echivalenți juști și preciși, însfârșit care n'a șovăit o viață întreagă să-și controleze lucrarea ameliorând-o treptat dela o ediție la alta și completând-o mereu, poate să-și dea seama de greutatea ce oferă și de cercetările nesfârșite ce reclamă elaborarea unei lucrări lexicografice conștiincioase. Citirea Prefețelor diferitelor ediții apărute, cu privire la îmbunătățirile introduse, ar putea fi edificatoare și semnificativă.

În afară de aceste îndeletniciri extrașcolare sus pomenite nu neglijam nici pregătirea în vederea obținerii unei catedre, a cărei posesiune avea să-mi dea puțința de a-mi continua studiile orientaliste. Din nenorocire visul acesta, mereu zădărnicit și mereu renăscut, cum se va vedea mai departe, va oferi din ce în ce mai puțină șansă de izbutire. Totuș, pentru a nu pierde complet contactul cu studiile acestea întrerupte fără voia mea, folosind niște notițe răslețe, publicai o broșură cu titlul: **Limbile semitice**. Simplă schiță a unei chestiuni ce ar fi meritat poate o dezvoltare mai serioasă.

5. PRIMA CONFERINȚĂ (neținută)

Sub raportul cultural Alexandria se prezenta slab. Jocul de cărți în familii și viața de cafenea cu nesfârșitele ei jocuri de table sau de biliard erau ocupația obișnuită a dascălimii. Față de aceste condiții am încercat să reacționez cu intenția de a procura mediului în care mă aflam un divertisment intelectual. În acea atmosferă lipsită de preocupări literare, o încercare oricât de modestă, credeam eu, va fi bine venită. Eram convins că, în această direcție, voi avea și concursul colegilor mei.

Și anunțai o conferință. Ca subiect am ales revoluția lui Tudor Vladimirescu. Un senator de Teleorman, grec și moșier, nu se jena să spună în gura marelui că Tudor a fost un tâlhar. Crezui de datoria mea ca profesor să arăt ce a fost el în realitate. Avusesem norocul să dau, la un preot coleg, peste câteva numere vechi din „Revista ortodoxă română”, în care figurau reproduse, după documentele timpului, apelurile eroului adresate poporului prin care își

explica atitudinea și rostul mișcării ce întreprinsese. Mă servii de aceste apeluri, ca să scot în relief țelul mișcării și marile merite ale eroului național după propriile-i gesturi și cuvinte.

Arvunii sala Paspali și anunțai ziua conferinței. Lucrul mergea strună, când în ajunul zilei hotărâte mă văd acostat în stradă de spițerul W., polonez. Cu ochii roșii și ieșii din orbite, el mă amenință că va face un enorm scandal în seara conferinței, dacă o voi ține într'adevăr. Amenințarea aceasta, pusă la cale probabil de senatorul grec, mă puse pe gânduri. Izolat cum eram și în neputință de apărare, mă gândii că e mai bine să evit urmările unei asemenea întâmplări. Și cu mare părere de rău renunțai la conferința ce-mi propusesem a ține. ¹⁾

6. O TEZĂ DE DOCTORAT IN MEDICINĂ

În timpul șederii mele în Alexandria frecventam și unele familii bucuroase de primire. Printre acestea se număra și familia d-rului Păuc..., medicul primar al județului. Într'o zi D-rul P. veni la mine desperat ca să-mi facă o destăinuire gravă. Luase parte la războiul pentru independență din 1877 în calitate de doctorand și după război, ca răsplată, fusese numit provizoriu, sub rezerva trecerii doctoratului, ca medic de județ. Doctoratul însă prietenul meu, absorbit de jocul de cărți și prea optimist din fire, nu prea s'a grăbit să-l susțină. Trecuse de atunci aproape două decenii. Afacerea aproape se perimase. Când iată că o lege, ivită din senin, îl obliga sub pedeapsa de a-și pierde postul, să-și obțină diploma de doctor. Probabil că doctori tineri proaspeți așteptau să-i ia locul.

Ce să facă bietul om? La vârsta lui (avea cred 40 de ani) îi venea firește greu să compună o teză de doctorat în medicină. Ii lipseau pentru aceasta priceperea compunerii (adică a tratării unui subiect) și tehnica scrisului. Era într'adevăr de compătimit. Om cu nevastă și cu trei copii! Mă imploră să-l scot eu din încurcătură.

„In ce chip?“ întrebai eu mirat.

1) Publicată în acelaș an în revista „Tinerimea română” din Tg.-Jiu, a lui Moșil, ea fu reprodusă apoi în „Anuarul Gimnaziului” din acel oraș. În 1906 ea fu tipărită de mine în broșură la Craiova.

„Să-mi compui D-ta teza de doctorat”, îngână el.

Izbucnii într'un răs homeric. „Cum, doctore, zisei, tocmai pe mine, un profan în ale medicinei, găsiși pentru o asemenea lucrare, care cere cunoștinți speciale, incompatibile cu profesiunea mea de dascăl?”

„Totuși numai D-ta mă poți scăpa” continuă el, cu încăpățănare; „te rog, nu mă lăsa pradă desperării și-ți voi rămânea recunoscător toată viața, eu și familia mea”.

„Eu cred, doctore, că vrei să glumești!”...

„Vai de mine, nu glumesc, se grăbi să răspundă, și ca dovadă îți voi aduce mâine un teanc de cărți franceze și germane, cari ți-ar putea folosi în tratarea chestiunii ce am ales pentru teză”.

Eram convins că e vorba de o glumă. Totuș, ziua următoare D-rul veni într'adevăr cu un pachet respectabil de cărți și broșuri, franceze și germane, toate privitoare la studiul diverselor ape potabile din Europa, precum și cu o analiză a apei râului Vedea. Și insistă să-i întocmesc un studiu asupra „Potabilității apei râului Vedea comparativ cu alte ape”. Căzusem în capcană. Ce puteam să fac? Eram convins că a primi oferta însemna să-mi bat joc și de mine și de bietul doctor. Totuș, sub presiunea unui imbold al curiozității, ce m'a stăpânit întotdeauna, ținui să încerc, chit a mă face de răs. Și acceptai. Citii cu atenție carte după carte, fixând note pe hârtie; și lucru curios! cu cât înaintam în citire, cu atât se limpezia orizontul, și cu atât subiectul propus prindea rădăcină în mintea mea.

Aveam acum un material bogat strâns din toate cărțile. Rămânea să încep lucrarea cerută. Aci era tocmai partea delicată. După lungi și mature reflecțiuni stabili mai întâi planul ce avea să aibă lucrarea. Și anume: o introducere scurtă de câteva pagini în care să prezint chestiunea în contururile ei bine definite; apoi o dezvoltare a miezului chestiunii în liniile ei principale și secundare, adică un studiu amănunțit al apei Vedea în raport cu apele de aiurea; însfârșit, o încheiere, din care să reiasă potabilitatea apei acestui râu al Teleormanului. Iar sub raportul expunerii, care intra în sfera capacității mele, căutai să dau chestiunii astfel prezentate o formă concisă, clară și un stil cât mai curgător. Zece zile mai târziu, după o muncă strașnică întreruptă numai de orele de curs, ea fu gata și-o înmânai D-rului cu

multă neîncredere. D-rul mi-o luă, plecă cu ea la București și o depuse la Facultatea de Medicină.

Două săptămâni după această plecare, o telegramă mă vesti laconic: **Admisă cu unanimitate!** Rezultatul? D-rul P. a rămas la postul lui de medic de județ, iar autorul tezei s'a ales cu... o călduroasă strângere de mână! Odată cu plecarea mea din Alexandria, nu l-am mai revăzut niciodată.

În 1942 îi citi anunțul mortuar în ziarul „Universul”.

7. O REVISTĂ SEMITICĂ

În 1895 publicasem o broșură cu titlul „Limbile semitice”. Era o încercare foarte modestă de a da cititorului român o idee despre configurațiunea acestor limbi înrudite între ele, și anume araba, aramaica, asiriana, siriaca, ebraica, feniciană și etiopiană. Cu acest prilej am primit două scrisori dela prof. Agulletti. Acesta, dorind să scoată o revistă semitică, îmi făcea propunerea să colaborez la ea. Iată ce i-am răspuns:

a)

Mă întrebați dacă consimt a colabora la Revista ce proiectați a scoate? Trebuie să vă mărturisesc dela început că ideea d-voastră m'a surprins prin originalitatea ei, convins ce sânt de neputința înfăptuirii unui asemenea lucru în țara noastră, unde studiile orientaliste evocă un zâmbet de ironie la intelectualii noștri. Se vede că Dv. domnul meu, sânteți de bună credință din momentul ce vă închipuiți că ea ar putea fi agreată și găsi un număr de cititori îndestulător.

Eu unul, ca diplomat al Școlii de limbi orientale vii din Paris, am nutrit și eu credința că voi putea aduce servicii științei românești prin studiul acestor limbi. Astăzi însă constat cu durere că m'am înșelat. Noi nu sântem încă pregătiți pentru asemenea studii, poate peste câteva decenii să le simțim nevoia.

Cum însă nu cunosc tendința ce urmăriți să-i dați Revistei Dv., aștept apariția ei pentru a mă pronunța. Nu mă îndoiesc că i-ați meditat îndeajuns posibilitățile de reușită, și în acest caz vă urez izbândă deplină.

b)

Am citit năndurile Dv. asupra „Revistei semitice” și vă mulțumesc penru ele. Permiteți-mă numai de a-mi da părerea asupra câtorva puncte principale.

Mai întâi, titlul Revistei. Așa cum l-ați hotărît e departe, cred, de a fi sugestiv și nu m'aș mira dacă v'ar da de furcă sau dacă v'ar atrage zâmbetul ironic al intelectualilor noștri. „Semit, semitism, limbi semitice, revistă semitică” sânt termenii ce nu s'au aclimatizat încă la noi. Ziceți că termenul „revistă orientalistă” vă pare prea vag. El este totuș preferabil, după mine, dacă

țineți seama de ordinea de idei ce urmăriți și ce doriți să imprimați reviste. Dându-ți titlul de „semitică”, uitați că nu mai puteți publica într'insă n m c p r v tor la Persan și la Turc, cari sânt de altă org ne, dar legați pr n atâtea f bre de lumea sem. ită.

Însfârșit, mai e un alt inconvenient. Dând publicației titlul de „Revistă pentru istorie semitică”, excludeți voluntar dintr'insă partea filologică, ce nu e tocmai de lepădat. Știți că acum se dă o luptă serioasă, în domeniul filologiei semitice, pentru a se stabili căre limbă semitice îi revine în aiealea ca vechime. În z ua când această problemă va f. fost rezolvată, nu gășiți că atunci și marea chestiune a „vechimi istorice” a popoarelor semitice va fi și ea definitiv lămurită?

Mai zceți că formatul Revistei va fi mare, având grosimea a 100 de pagini. Nu vi se pare că așa ceva e prea... îndrăzneț? Nicătreă în Occident, unde asemenea cercetări sunt serios recunoscute, nu există revistă de specialitate cu atâtea pagini.

Și apoi de unde veți lua atâtea materie pentru a o umplea? Ceva mai modest ar fi mai potrivit și ar necesita chiar mai puține cheltuieli. Aceste câteva păreri, domnule meu, vi le împărtășesc, mai mult fiindcă mi-ați făcut cinstea de a mă consulta și de a-mi cere colaborarea“.

PS. — Nu știu cum s'a terminat chestia cu „Revista semitică” a d-lui Agulletti și dacă a apărut sau nu. De atunci n'am mai auzit nimic despre ea. Atâtea știu, că D-sa, ajuns director al Invățământului particular, mi-a arătat de atunci o atitudine vădit dușmănoasă.

8. DOUĂ SPECIMENE ANACRONICE

a)

În 1895, la Turnu-Măgurele, s'a judecat înalntea Curții cu jurați o crimă de jaf însoțită de omor. Chestiunea se prezinta astfel: un boier român angajase doi pândari turci din Mavrodin spre a-i păzi de hoși o vie ce avea. Or, acești doi pândari au fost într'o noapte uciși în exercițiul funcțiunii lor de către doi tâlhari români veniți ca s'o prade și cari au fost prinși asupra faptului. Vina acestor ucigași era evidentă, după chiar mărturisirea lor, și deci nu încăpea nicio circumstanță atenuantă în favoarea lor.

Iată acum în ce chip acești doi ucigași au fost apărați în fața Curții cu jurați de către un avocat localnic. El își începe pledoaria cu o șarjă împotriva poporului turc, amintind juraților (oameni cu duhul simplu) suferințele ce neamul românesc dealungul veacurilor a îndurat dela turci, citându-le ca exemplu orașul Zimnicea „unde groaza de ei e încă astăzi o sperietoare cu care mamele își ame-

nință copilașii când nu sunt cumiți” și că dealtfel „tot românul e sătul de atrocitățile acestui neam odios”. Așa că fapta celor doi ucigași români, departe de a fi o crimă, e mai degrabă „un act de patriotism vrednic de laudă”.

Cum însă acest strălucit argument nu i s'a părut nici maestrului destul de hotărîtor, și pentru a nu lăsa nicio urmă de îndoială în conștiința juraților asupra nobilei isprăvi a clienților săi, recurse la un al doilea și mai deciziv. Astfel el le aminti că procesul de față se judecă în „sala Traian”, ce poartă numele gloriosului străbun „carele a luptat împotriva păgânilor (!) și carele nu trebuie niciodată uitat de orice român care simte românește”.

Efectul a fost hotărîtor. Electrizați, jurații achitară în unanimitate pe cei doi răzbunători ai străbunului Traian „carele a luptat împotriva păgânilor” (adică a turcilor). Un ziar din Capitală, electrizat la rîndu-i de strălucita pledoarie, se grăbi să-i acorde ospitalitate în colonele sale.

b)

A fost odată printre profesorii Conservatorului de declamație o actriță cu nume răsunător și care se bucura de o mare faimă. Avea însă o meteahnă. Așa se svonea că artista aceasta nu-și făcea cursul decât din Joi în Paști sau îl făcea de multe ori la dânsa acasă. Se mai spunea că D-sa cerea elevelor ei unele servicii casnice umilitoare și că se pricepea să pedepsească în felul ei pe acelea cari, dintr'un sentiment de mândrie personală, refuzau acele servicii.

În ce consta pedeapsa? Consta în respingerea acestor eleve la examenele de fine de an, că incapabile, neaptes pentru teatru. Cum însă examenele aveau loc în fața unei Comisiuni ministeriale, care își da și ea părerea, distinsa profesoară, cu surâsul pe buze, alerga dela un membru la altul să ceară cu insistență adeziunea lor față de elevele respinse de dânsa. Plânsetele în hohote ale victimelor o lăsau cu totul rece pe această regină a teatrului nostru de atunci!

9. PRIMELE INFRÂNGERI

Principală mea preocupare în timpul celor patru ani cât am stat în cele două orașe de provincie a fost, cum am mai spus, obținerea prin concurs a unei catedre de

limba franceză. În vederea ei munceam zi și noapte cu o râvnă puțin comună, căci de izbânda ei depindeau stabilitatea mea materială cât și puțința continuării la Istanbul a studiilor mele orientaliste începute în străinătate. Descriu mai jos pentru viitorime peripețiile sbuciumate ale acestei homerice întreprinderi.

a)

În Martie 1893 se ivi primul prilej. Se anunțase un concurs pentru o catedră de limba franceză în provincie. Comisiunea examinatoare era prezidată de Al. Odobescu, om cu cultură aleasă, dar fire pătimașă și vindicativă, judecând după scrisorile în limba franceză adresate de el soției sale și în care mulți confrăți de ai săi erau beștelii în regulă. Când cu șase luni înainte îi prezentasem acasă un exemplar din teza mea de doctorat, drept orice încurajare D-sa îmi reproșă, nu fără oarecare amabilitate, că rău am făcut că am ales un subiect străin de interesele noastre, — isprăvile unui rege african „de culoare neagră” (de fapt Etiopianii țin de rassa albă), — în locul unui subiect din istoria noastră. Simplă părere personală, cum se vede, dar care nu atrăgea neapărat o condamnare viitoare. Și totuș...

Rezultatul îmi dovedi contrariul. Comisiunea găsi de cuviință să mă respingă cu lipsa unei treimi dintr'un punct! Cum a potrivit onor. Comisiune notele ca să-mi iasă această lipsă a unei treimi dintr'un punct, numai Dumnezeu o știe. Cert este că **lipsa acestei treimi dintr'un punct**, va fi pentru mine, cum se va vedea mai departe, preludiul unei serii neîntrerupte de înfrângeri timp de 11 ani și a distrugerii carierei căreia mă devotasem. Cine știe ce altă direcție ar fi luat viața mea fără această enigmatică lipsă a unei treimi dintr'un punct!

b)

Cu convingerea nestrămutată că nedreptatea nu e apanajul tuturor, mă prezentai anul următor, în Mai 1894, la un nou concurs. Comisiunea de astădată era prezidată de C. C. Dimitrescu-Iași. Om care nu mă cunoștea și căruia nici nu-i oferisem un exemplar din teză. Cu o zi înainte de verificarea actelor, un coleg mi-l arată pe Pre-

ședinte braț la braț cu unul din candidați pe calea Victoriei, în dreptul Clubului liberal, de unde ieșeau! Iar în aceeași zi a apărut într'o foaie imundă pe pagina întâia un articol insultător la adresa mea, inspirat de acelaș candidat, al cărui elogiu a apărut tot acolo în ziua următoare.

Erau semne premergătoare de ceea ce avea să se întâmple. Într'adevăr, a doua zi avui surpriza să fiu poftit în cancelaria Universității, numai eu singur, ceea ce îmi dădu firește de bănuir. Înăuntru mă văzui în fața unui bărbat scund, gros, cu barbă neagră rotundă, cu privirea sarcastică și cu înfățișare pronunțat semită. Era Președintele Comisiunii examinatoare. Fără niciun preambul, D-sa mă informează că... Comisiunea nu a aprobat admiterea mea la concurs, deoarece n'am prezentat la verificarea actelor originalul diplomei, ci copia ei. Un minut rămăsei ca împietrit, apoi, reculegându-mă, zisei:

— Nu cred, domnule Președinte, ca o simplă omisiune involuntară, dealtminteri fără importanță, să fie un motiv de respingere. De altfel, în fața Instanțelor copia unui act oficial are aceeaș valoare ca și originalul lui.

— D-ta ți-ai făcut studiile în străinătate, îmi obiectă dânsul, și totuși îți lipsește buna creștere...

— Nu înțeleg ce vrei să spunei, zisei făcându-mă că nu am sesizat asprimea imputării, dar cât privește originalul diplomei mă oblig să vi-l aduc în cel mult o jumătate de oră.

— Orice discuție ee zadarnică! răspunse sentențios personajul, nu ești admis a concura.

Scurt și coprinzător. Iată-mă deci frustrat de un drept al meu și pe deasupra insultat grosier de un om cu bună creștere! În schimb, candidatul din ajun, cel la braț cu Președintele, și-a luat catedra, tot așa cum va izbuti, pe căi analoage, să ajungă în viitor la toate demnitățile în Stat (cu toată insuficiența vădită a capitalului său intelectual) și să-și păstreze intacti obraji catifelaji până la adânci bătrâneți!

c)

În 1896 se publică un nou concurs, de astă dată la Iași. Vestea aceasta mă umplu de bucurie. Însfârșit, îmi ziceam, am scăpat de Dimitrescu-Iași și de Hasdeu! Ei nu

figurau în Comisiune. În locul lor erau anunțați Naum, Bădărău și Castano. Oameni cari n'aveau de unde să mă cunoască și prin urmare nu puteau nutri vreun resentiment împotriva mea, nici să se substitue legii. Candidații înscriși erau mulți, vreo 9, toți moldoveni, afară de mine, și catedre vacante suficiente pentru toți.

Din nenorocire ziua începerii concursului se amâna într'una. Pe deasupra era și un ger cumplit. Stam la hotel închis în cameră, fără foc în sobă, cu paltonul pe umeri, citind zile întregi, și cum timpul trecea mereu așteptând, mă temeam să nu mi se isprăvească puținii bani ce mai aveam. Însfârșit, după două săptămâni de amânări continue, se întruni și Comisiunea.

În ziua hotărâtă, spre marea mea mirare, fui poțtit în Cancelarie numai eu singur. Lucrul îmi păru suspect și îmi dete de bănuir cu drept cuvânt. Scena cu Dimitrescu-Iași dela București îmi trecu prin minte și mă îngheță. Într'adevăr cum intrai, fui informat de Bădărău, în numele Comisiunii, că... n'am fost admis a concura. „Nu sunteți admis, zise el, de oarece nu sunteți nici român nici străin, cum cere legea”. Cum se vede, nu mai era vorba de copia diplomei ca la București; Comisiunea acum găsisse un alt clenciu.

— Permiteți, domnule Bădărău, zisei eu revenit din aiureala mea; de fapt sunt și una și alta: sunt român fiindcă m'am născut în țara aceasta, din părinți și strămoși născuți tot aci și fiindcă mi-am făcut datoria către Patrie ca soldat; dar sânt și străin (fiindcă nu sunt încă încetățenit) și ca atare Legea îmi dă dreptul să candidez la o catedră de limbi străine. Răspunsul meu păru a nedumeri pe omul de legi. Atunci unul dintre membri, cu obârșie românească recentă, tăiă tăcerea și cu un accent vizibil străin ceru să arăt livretul militar. Cum nu-l aveam la mine, obținui un răgaz de trei zile ca să telegrafiez să mi se trimeată de-acasă.

A patra zi prezentai Comisiunii livretul în chestiune. De astă dată deliberarea ținu două ore. Pe semne că nu era acord deplin între membri. În sfârșit sunt chemat înăuntru. În numele Comisiunii tot Bădărău mă vestește că admiterea mea nu e cu puțință: că nu sunt admisibil „nici ca român” nefiind încetățenit, „nici ca străin”, de oarece am satisfăcut obligația militară în țară! Și această interpretare șugubeată a Legii o făcea un jurist, un viitor

ministru al Justiției, fără niciun pic de jenă. Protestai energic împotriva acestei interpretări eronate, obiectând că Legea nu prevede această discriminațiune. Atunci Comisiunea mă pofti să ies pentru a delibera din nou (!).

Văzând că pe calea interpretărilor nu o scoate la capăt pentru a mă respinge, și în lipsă de argumente temeinice, Comisiunea recurse la o *captatio benevolentiae*. Fui chemat de astă dată într'o cameră de alături, unde mă aștepta singur Bădărău. Luându-mă într'un colț, ca și când i-ar fi fost rușine de ceea ce avea să-mi propună, îmi zise: „Te sfătuesc „prieteneste” și „între patru ochi”, să te retragi, D-ta însuși „de bună voie” dela concurs”. Înțelesai atunci toată șurubăria Comisiunii și a marelui jurist, cât și zădărnicia rezistenței mele. Și izbucnii: — Va să zică în lipsă de argumente îmi cereți o capitulare de „bună voie”? Oare pentru aceasta am venit eu la Iași cu atâta cheltuială, ținut aci de trei săptămâni din pricina amânărilor d-voastră continue? Cum vi se pare că aș putea accepta o asemenea propunere dezonorantă pentru mine? — Bine, zise Bădărău, cam deconcertat, voi raporta răspunsul d-tale Comisiunii.

De astă dată, cum era de prevăzut, deliberarea fu fulgerătoare. Rezultatul? Fui respins „*sans autre forme de procès*”. O telegramă de protestare adresată Ministerului rămase firește fără ecou. Corb la corb nu scoate ochii! Și apoi ce rost avea dreptatea față de un candidat recalcitrant care nu voia să se retragă „de bună voie!”

d)

Și fiindcă mi-a fost dat să urc calvarul până la capăt, mă prezentai pentru a patra oară, în 1896, la un Concurs anunțat în Capitală. Președintele Comisiunii era tot Dimitrescu-Iași. Soarta mea de astă dată era ca și pecefluită. Totuș, cum sunt croit dintr'un aluat special „à toute épreuve”, nu pierdii nici curajul nici nădejdea. Toată viața mea am avut convingerea, optimistă, că răutatea omenească are un sfârșit, că nu poate fi veșnică...

Avusei firește, de astă dată, grija de a prezenta originalul diplomei de doctorat, și fui admis a concura... deși nu eram „nici român, nici străin”, vorba lui Bădărău. Cine a zis că Coco mă prigonește? Vai! cât m'am înșelat în privința lui și cât de puțin cunosc mobilele sufletului omenească!...

Rezultatul? La lucrările scrise au fost admiși toți candidații, afară de unul singur: umila mea persoană. Surzătorul președinte mă strivia pentru a doua oară sub povara capriciului său!...

Aceste patru respingeri succesive în decursul a trei ani, mă deprimară cu totul. Ele mă îndepărtau tot mereu de țelul urmărit: asigurarea unei situații materiale și continuarea studiilor orientaliste la adăpostul ei. Ce era de făcut? De câte ori să mai încerc? Mă gândeam uneori să renunț definitiv la această luptă inegală și să mă aventurez în altă direcție, să fac medicina bunăoară. Dar cu ce mijloace? Situația mea era critică și fără nicio perspectivă de vreo îndreptare în viitor...

V. I N C A P I T A L Ă

1. ANII DE BOJBĂIALĂ

Ne mai putând suporta atmosfera îngustă și înăbușitoare a orașelelor de provincie în cari vegetasem câțiva ani, și refuzându-mi-se permutarea într'un oraș mai de seamă, luai o hotărîre energetică. Trebuie să recunosc că timpul cât am stat în Alexandria n'a fost deloc pierdut: activitatea ce am desfășurat acolo a fost destul de rodnică, deși nu în direcția studiilor începute în străinătate, dar părăsite de atunci. Gândul însă că va trebui să renunț definitiv la ele în mediul provincial în care viețuiam, mă chinuia într'una. Imi vedeam zilnic țelul fărămitându-se cu toate încurajările binevoitoare ale foștilor mei profesori și colegi orientaliști din străinătate de a nu mă lăsa învins. Ajunsei să cred că numai evadarea din mediul provincial și stabilirea în Capitală m'ar putea salva.

Și gestul acesta îl făcui. Știam bine la ce mă expun și-mi jucam poate ultima cartă. Totuș norocul mă ocroti întru câtva dela început. Institute particulare din Capitală îmi oferiră ore cu multă bunăvoință. Din păcate aceste ore erau prost plătite și cu anevole, iar lunile de plată numai 7-8 pe an. Vacanțele mai ales, prin lungimea lor excesivă, erau dureroase, căci lăsaus goluri nimicitoare în existența mea! Apoi, nici Institutele nu ofereau stabilitate statornică, așa că trebuia să alerg mereu în căutarea altora la fiecare început de an școlar, ceea ce echivala cu chinurile lui Tantal. Eram însă mulțumit că mă aflam în Capitală. Această situație de incertitudine și de luptă amarnică pentru trai dură opt ani.

Intr'o vreme îmi venise gândul să mă arunc în ziaristică. Pe cine nu l-a atras în anii tinereții mirajul gazetăriei? Să poți zilnic să-ți publici impresiile și părerile tale asupra lucrurilor, să știi că te citește un public numeros și variat, ce poate fi mai atrăgător pentru un intelectual? C. Mille dirija pe atunci ziarul „Adevărul“, de curând apărut. De ce n'aș încerca să-i propun o colaborare din parte-mi? mă gândeam eu. Și luându-mi într'o zi inima în dinți, mă dusei la dânsul. Ii vorbii de situația mea precară și de dorința ce aveam de a încerca și ziaristica în vederea ameliorării ei. Ii oferii chiar, pentru debut, o colaborare „gratuită“ timp de câteva luni. Dela primele cuvinte Mille mă dojeni că ar fi păcat să sacrific profesoratul gazetăriei, aceasta neoferind nici un mijloc de existență, și-mi refuză oferta. Mille uita că el însuși jertfise ziaristicii avocatura și că convorbirile sale „sentimentale“ cu cititoarele ziarului îi asigurau un trai de invidiat. Il părăsii cu... o nouă iluzie spulberată.

În mijlocul necazurilor de tot felul avui totuș și două satisfacții. Întâia a fost angajarea mea la ziarul „l'Indépendance roumaine“ în calitate de colaborator însărcinat cu traducerea ecurilor și evenimentelor de tot felul ale zilei, cu debaterile Senatului și cu traduceri din scriitorii români. Activitatea mea regulată la acest ziar a ținut tot anul 1898-99, și sporadic s'a întins până în 1903. Timpul cât am lucrat acolo mi-a fost, o recunosc, de mare profit și un prilej fericit de a-mi exersa condeiful în limba care îmi era atât de dragă.

A doua satisfacție a fost, către sfârșitul anului 1899, angajarea mea ca profesor-adjunct de limba franceză la Școala de Ofițeri din dealul Spirii, în urma recomandății lui Al. Demetrescu. Murind acesta în 1902, îi luai locul până la scoaterea catedrei la concurs. Cei patru ani petrecuți în această școală disciplinată și în mijlocul unor ofițeri-colegi însuflețiți în mare parte de un frumos spirit de camaraderie, mi-au lăsat o impresie neștearsă.

Din nenorocire nici în Capitală nu-mi putui continua studiile orientaliste, de atâta timp părăsite. Nesiguranța situației materiale, lipsa bibliotecilor din Apus și imposibilitatea de a mă duce la Constantinopol mă îndepărtau tot mereu dela țelul propus. Și așa trecură ani după ani fără ca să mă mai pot gândi la ele.

2. UN CAZ DE NEDISCIPLINĂ

Pe când eram profesor la Școala de Ofițeri din Dealul Spirii (1899-1903), mi s'a întâmplat în primul an, cu un elev, un mic conflict ce merită poate a fi relevat. Elevul în chestiune venise din Legiunea străină din Africa și era mai în vârstă decât noii săi colegi. Făcea parte din seria celor tari la limba franceză. Eu eram însărcinat cu instruirea acestei limbi la cei slabi.

Intr'o dimineață, intrând să-mi fac cursul cu cei din seria atribuită mie, îl zăresc și pe dânsul în prima bancă. Desena, șoptind în dreapta și în stânga. Cum n'avea ce să caute la cursul meu și, pe deasupra, turbura desfășurarea lecției, mă apropiai în două rânduri de banca lui și-l invitai să părăsească clasa. Elevul însă nu se mișcă din loc. Vădit contrariat de această nesupunere care începuse a intriga și clasa, și spre a-mi salva situația ce devenea critică, luai o hotărîre decizivă: „D-ta de acolo, zisei eu de pe catedră fixându-l cu degetul, îți poruncesc să părăsești clasa imediat!”

Elevul ieși de astă dată din bancă, făcu câțiva pași spre catedră, se opri și zise: „D-le profesor, ar trebui să vorbiți ceva mai frumos cu elevii acestei Școli”! și făcând stânga împrejur, părăsi clasa. Atitudinea această nedisciplinată a elevului mă pusese într'o situație penibilă față de clasă, avui totuș curajul să-mi continuu cursul până la sfârșit. La ieșire, un domn căpitan, de serviciu în acea zi, insistă să afle, văzându-mă cam congestionat, pricina indispoziției mele. Ii povestii incidentul. „Va avea patru zile închisoare, sunteți mulțumit?”

Ziua următoare fui chemat în cabinetul său de către d. Comandant al Școlii. „Mi s'a raportat, îmi zise, actul nedisciplinar al elevului X față de Dv. I-am dat 30 de zile carceră”. Căutai să atenuez vina elevului. „Nu uitați, domnule profesor, că aci e școală militară, unde disciplina e totul”! fu răspunsul său.

După terminarea celor 30 de zile de pedeapsă, în care timp regimul alimentar fusese redus la pâine și apă, delictentul mi se înfățișă în clasă, din ordin, ca să-mi ceară iertare pentru indisciplina lui. Eram sigur că în sufletul lui nutria vreo revanșă viitoare.

Au trecut astfel 10 ani dela această întâmplare. Intr'o

zi, pe când mă găsiam în cafeneaua principală din orașul X, ocupat cu citirea unui ziar francez, văd intrând un om înalt în uniformă militară cu gradul de căpitan. Era el, pedepsitul din pricina mea și care mă văzuse prin geam. Prevedeam o altercație, și mă făcui că nu-l văd. Dar iată că se apropie de masa mea și, bătând din pînă, zice sgomotos : „Trăiți, d-le profesor, eu sînt fostul elev al Școlii de Ofițeri, care am făcut carceră din pricina Dv., și vă caut de 10 ani ca să vă... cer iertare, de astă dată din propriul meu imbold, pentru actul nedisciplinar de care m'am făcut vinovat față de Dv. Acum m'am convîns și eu că fără disciplină și fără respectul către superior nu poate exista decît anarhie. Așa dar, mă iertați, nu e așa ?”

Eram vădit emoționat. Il poftii lângă mine, apoi ne despărțirăm în cei mai buni termeni. Mai târziu, în primul război mondial, am aflat că a luptat ca un erou pierzându-și unul din brațe pe câmpul de luptă, fapt pentru care a fost avansat locotenent-colonel. După vreo alți 10 ani, avui marea surprindere de a-l vedea victorios și pe câmpul literilor. Prin volumele sale „Schite vesele” și „Un scos din pepeni”, ce trădau un fin spirit observator și un humor excelent, și cari l-au impus din primul moment atențiunii publice, s'a manifestat ca un demn urmaș al lui Carageale. Și acum, ați ghicit desigur cine e personajul ?...

3. ALTE INFRĂNGERI

e)

În 1897 publicându-se un nou concurs, hotărîi să-mi încerc norocul și de astă dată. Ce nu face omul la desperare? Președinte al Comisiunii era Hasdeu. Candidați numeroși și catedre multe. Ei bine! La lucrările scrise, dintre toți numai eu am fost respins. În descurajarea ce mă cuprinsese, ajunsei în cele din urmă să cred că într'adevăr nu știu nimic, că altminteri nu mă respingea Comisiunea. Aș fi rămas sub această impresie dacă într'o zi Al. Demetrescu, unul din membri Comisiunii în chestiune și viitor coleg cu mine la Școala de Ofițeri, în urma chiar a recomandățiunii sale, nu mi-ar fi dat cheia misterioasei mele respingeri : „Lucrările d-tale scrise au fost foarte bune,

dar a stăruit Hasdeu ca să fii respins!... Fără comentariu!

Era a treia poliță ce-mi plătea vindicativul om de știință!

f)

Doi ani mai târziu, în 1899, mi-a fost dat să pun iarăși nervii mei sdruncinați la o grea încercare. Era vorba de întâiul examen de capacitate. Inscrierile se făceau de astă dată prin Minister. Mă dusei așa dar să mă înscriu și eu, convins că e vorba de o simplă formalitate. Când colo aflu, spre uimirea mea, că nu pot fi înscris nefiind „nici român, nici străin“. Cum se vede Oficialitatea își însușise de astă dată pe cont propriu șugubeața interpretare a Comisiunii dela Iași. Și atunci, cerui audiență lui Take Ionescu, pe acea vreme titularul Ministerului de Instrucțiune.

Tânărul ministru avu curajul să-mi spună că această dispoziție a luat-o „chiar dânsul“. Imi permisei să-i atrag atențiunea că, după Lege, sunt totuși admisibil. „Legea sunt eu!“ îmi răspunse sentențios viitorul mare european. În parantez fie zis, orice lege fiind în trecut la noi un simplu petec de hârtie, cei ținuți s'o aplice, o denaturau după bunul lor plac.

— Totuș, adaoase el, văzându-mă opărit, dacă ții să fii înscris la examen, nu-ți rămâne decât o singură cale...

— Care? întrebai eu, revenit în fire.

— Să te botezi!

La auzul acestei neașteptate propuneri de ordin ecleziastic, observai Excelenței sale că botezul fiind o chestiune bisericească nu rezolvă situația mea de „nici român nici străin“.

— D-ta botează-te! insistă el, restul mă privește pe mine!

În drum spre casă reflectai îndelung asupra propunerii ministeriale. E adevărat că, dela întoarcerea mea în țară, îmi venise gândul în diverse rânduri să dau o deslegare în sensul acesta conștiinței mele, spre a ieși dintr'o situație echivocă absurdă. Iată că acest îmbold îmi venea dela un ministru. Și așa trecui Rubiconul...

Comisiunea examinatoare era compusă din Xenopol, Hasdeu și Dimitrescu-Iași. Candidații erau în număr de 18, iar catedrele numeroase. La lucrările scrise fură

admiși 11, printre cari și... umila mea persoană cu notele 9 și 10. Desigur efectul convertirii... îmi ziceam. Insfârșit venise și ceasul meu. Minunea această evanghelică mă turbura totuș. Cum? vajnicii mei prigonitori să se fi înduioșat de pasul meu spiritual și să fi uitat de vechea lor rancună?... Nădejdi frumoase îmi năvăleau în suflet, după atâtea respingeri dureroase.

Ceva mai mult. Fui admis și la proba orală de literatură și la cea de pedagogie. Mai rămâneau de făcut lecții practice cu diferite clase. Trecui cu bine lecția de literatură cu clasa a VIII-a. Dar odată cu lecția de clasa a IV-a începură să se ivească primele fulgere ale catastrofei ce avea să izbucnească. Luându-mă de o parte, Dimitrescu-Iași mă informează „în mod caritabil“ că prea mă țin de metoda vechiă. Prin metoda veche el voia să înțeleagă nerespectarea ordinii „mecanice“ a treptelor formale, procedeu condamnat ulterior de toți pedagogii germani, dar din care maestrul își făcuse crezul său.

Fără a-mi pierde curajul, deși mai puțin dispus, ținui și lecția practică cu clasa a II-a. Ea avu darul să placă lui Dimitrescu-Iași (doar respectasem ordinea imobilă a treptelor formale!) dar displăcu lui Hasdeu, care părăsi ostentativ clasa în mijlocul lecției.

Rezultatul? Toți candidații fură admiși, afară de mine. Care din doi era autorul acestei respingeri, Hasdeu ori Dimitrescu-Iași? Acesta din urmă, întrebat la Capșa de procurorul Caracaș de motivele cari au determinat-o, a răspuns: „din motive ascunse“. De altă parte Prassa, unul dintre candidații reușiți, vorbind cu Xenopol, acesta i-a spus: „Păcat de Șăineanu. a cerut Hasdeu să-l respingem!“

Era a patra poliță ce-mi plătea vindicativul Maiestru, sfidând dreptatea și demnitatea sa oficială.

O lună de zile cât a ținut acest examen, am trecut rând pe rând prin toți fiorii îndoielii, bucuriei, nădejzii, groazei și desperării. Nopti întregi n'am închis ochii, obsedat de toate aceste senzații diverse. Un asemenea examen, în asemenea condiții și cu asemenea sfârșit, echivala cu sfârșirea unei energii, cu nimicirea morală a unui om; era pur și simplu o tortură vrednică de timpurile Inchiziției. Un scriitor francez, Villiers de l'Île Adam, într-o mică năvelă (la Torture par l'Espérance) descrie tocmai un caz

analog. Un condamnat al Inchiziției spaniole izbuteste să evadeze din temniță. El trece treptat prin diverse camere deschise sub impresia bucuriei, a spaimei, a speranței, ce-l copleșesc rând pe rând, pentru ca în clipa liberării definitive să se pomenească... în brațele inchiștorului general, care potrivise dinainte această sadică tortură. Așa s'a procedat și eu mine.

Această respingere, a șasea, mi-a fost nespus de dureroasă. Atâtea înfrângeri succesive în răstimpul a opt ani, și nicio rază de nădejde în jalnica urcare a Calvarului! Am avut atunci convingerea definitivă a zădărniciilor sforțărilor mele într'o luptă inegală, și am vrut să pun capăt unei vieți fără noroc. Am început cu „Jurnalul“, confidentul drag din timpul anilor mei tineri, și l-am aruncat în foc de teamă că să nu-mi supraviețuiască. Dar ca toți criminalii cari îșiucid mal întâi iubita, cu hotărîrea de a se sinucide apoi și ei și nu mai au după aceea curajul s'o facă, tot așa și eu. După ce mi-am distrus „Jurnalul“, am căzut într'o adâncă filozofare asupra rostului vieții. Mă pomenii apoi, cu condeii în mână, exprimând în versuri alexandrine imputări severe soartei prigonoitare:

*Jusqu'à quand, ô Destin, de ton âpre courroux
Poursuivras-tu ainsi un malheureux mortel ?
Faut-il donc qu'il succombe écrasé sous tes coups,
Sans l'espoir du pardon ou d'un lot moins cruel?*

*Voilà huit ans que je lutte, armé d'un fort courage,
A te fléchir, Destin, qui t'acharnes sur moi,
Mais je ne fais, hélas! qu'empirer davantage
Ton implacable arrêt, qui me met en émoi.*

*D'autres années encor passeront tour à tour
Sans aucun changement dans mon triste avenir,
Et les malheurs aussi me poursuivront toujours
Jusqu'au dernier souper.*

Opintirea cerută de zămislirea acestor alexandrine, naive și puerile poate, îmi potoli cu încetul nervii mei aprinși. Judecând apoi că totul e trecător în lumea această și că cel mai bun lucru e să ne împotrivim loviturilor soartei prin noi avânturi de energie, compusei și următoarele versuri de îmbărbătare:

*Luttons quand même encor, luttons à toute outrance,
Du Destin courroucé combattons la fureur,*

*Et vainqueur ou vaincu, sans perdre patience,
Acceptons vaillamment le bien ou le malheur.*

*Oui, mon âme, désormais plus d'ennui stupide,
Qui glace l'énergie et la rend impuissante;
Faisons un grand effort sur notre état morbide
Pour lui rendre la vie et sa force éclatante!*

Versurile acestea, expresia sinceră a durerii mele de atunci, îmi inspirară dorința de a trăi mai departe. Regretai numai dispariția „Jurnalului“, care plătise gloaba pentru mine. Ce n'aș da astăzi, ajuns la povârnișul vieții, să mă pot revedea într'insul așa cum am fost și așa cum am gândit și simțit între 19 și 20 de ani!

Ca după toate înfrângerile, cerui muncii un derivativ la durerea mea. Pregătii o nouă ediție a dicționarelor mele, precum și o conferință cu subiect destinat fortificării voinții și exaltării puterii noastre de rezistență. Voi pomeni la timp de ea.

4. O BURSA PENTRU LIMBA TURCĂ (A șaptea înfrângere).

Trecuse un an dela ultima înfrângere, a șasea, și opt ani dela cea dintâi, pentru obținerea unei catedre de limba franceză. Pierdusem orice nădejde de a mai căpăta vreuna și, odată cu aceasta, în puțința continuării studiilor orientaliste, cari erau în funcție de stabilitatea unei catedre. Le părăsisem cu totul încetul cu încetul și aproape îmi luasem gândul dela ele. Cei nouă ani de așteptare așternuse peste ele un văl gros și întunecos. Când iată că o împrejurare extraordinară, venită așa din senin, îmi reînsuflește nădejdea muribundă în studiile părăsite.

Se anunțase un concurs, primul, pentru obținerea unei burse pentru studiul limbii turcești din fondul Adamachi, destinat acestui scop. Insfârșit, zisei, s'a înțeles și la noi necesitatea studierii acestei limbi, care cu 9 ani înainte strârnise zâmbete ironice la mandarinii noștri intelectuali. Vestea mă umplu de bucurie, dar și de mâhnire. De mâhnire, fiindcă nu se admiteau la Concurs decât cetățeni români creștini. Creștin devenisem prin botez, dar cetățenia nu o căpătasem încă. Ce era de făcut? Mă învârteam mereu într'un cerc vițios. Imi veni totuș o idee. Pe atunci ministru al Instrucțiunii era Spiru Haret. In-

cercai să mă adresez inimii lui, trimițându-i o scrisoare în care îi vorbii de studiile mele orientaliste începute în străinătate, de neputința în care mă găsesc de nouă ani de a le putea continua și de marea importanță ce studiul limbii turcești îl are pentru noi depe urma contactului de cinci ori secular al Turcilor cu țările Românești. Adăogai, că profesorii mei specialiști dela Paris mă asigurau că aș da în Arhivele turcești peste o mină nesleită de documente cu privire la trecutul țării. Și sfârșii prin a-i cere favoarea de a fi dispensat de a doua condiție și de a fi admis la Concurs, cu atât mai vârtos cu cât făcusem deja studii la Paris în direcția limbii turce.

Ministrul Haret dădu curs favorabil cererii mele. Iată, după notițele de atunci, peripețiile acestui concurs :

25 Iunie, 1901. — Comisiunea pentru bursă s'a întrunit Miercuri la Universitate și e formată din: Bogdan, președinte, Oncial și Nitzulescu.

28 Iunie. — Joi, Vineri și Sâmbătă, între orele 8-11 noaptea, au fost date cele trei lucrări scrise, și anume : a) Caracterele etnografice ale popoarelor turco-tătare cu cari Romnâii au venit în atingere; b) Primele atingeri ale Țărilor române cu Turcii; c) Deosebiriile cari există între elementele turcești vechi și cele noi din limba română". După ultima lucrare, rămas singur cu Bogdan ce supraveghia, acesta mă întrebă dacă știu să citesc documente turcești, care limbă muzulmană o cunosc mai bine și despre ce tratează teza mea de doctorat? Li dădui răspunsurile cuvenite și făcui aluzie și la descuraierea mea față de piedicile întâlnite dela întoarcerea mea în țară și până astăzi.

30 Iunie. — Comisiunea mi-a comunicat ieri la miezul nopții (?) că m'a respins cu media 6,67. Cum se vede acelaș procedeu cu acela al lui Odobescu: lipsa unei treimi dintr'un punct! Eram complet deprimat. Văzându-mă în această strae, „comme fiche de consolation“, Bogdan căută să mă convingă de inutilitatea(!) acestei burse, a cărei desființare (!) o va cere Ministerului. Și cum bietul om îmi purta de grijă, adaoase: — „Să presupunem că luai bursa, ce te aștepta la întoarcere? poate un post de custode la Bibliotecă, căci altceva nu puteai aspira cu limba turcească; ¹⁾ iată de ce nu ți-am acordat-o!“ Așa dar Bogdan

1) Testatorul o găsisse totuș utilă din moment ce a instituit-o.

singur se însărcina să-mi dea explicația acelei medii misterioase, diabolic potrivită de Comisiune. Dimitrescu-Iași, care era de față și se apropiase de noi (dar ce căuta prigonitorul meu aci la 12 noaptea? când de obicei, la ora aceasta tardivă, făcea copioase libațiuni pe altarul lui Bacchus în stabilimentele consacrate acestui zeu!) aprobă și el cu surâsu-i sarcastic părerea simplistă a lui Bogdan. Acum înțelesei deplin lupta mea zadarnică față de capriciul atotputernic al unor prigonitori „sans foi”, și nemai având ce pierde (căci totul era pierdut), luai inima în dinți ca să le combat părerea. În ce privește inutilitatea bursei, zisei, să-mi dați voie, D-lor, să nu fiu de acord cu D-voastră; **utilitatea ei sare în ochi**, căci cine poate tăgădui, și mai ales un istoric, importanța pentru istoria țării a cercetării cronicilor turcești, fie și numai pentru a lămurii unele puncte obscure dintr'însa?” — „Tot ce au scris Turcii despre noi, obiectă Bogdan, se cunoaște îndeajuns (prin cine?) și, dealtfel, arhivele lor sunt interzise cercetătorilor străini“. Câtă ignoranță în aceste afirmații și cât de opus vedea slavistul în raport cu părerea foștilor mei profesori dela Paris!

Procedând în felul cum a procedat, Bogdan a comis trei abateri dela datoria sa de reprezentant al Oficialității, abateri foarte grave pe cari mă abțin a le califica lăsând această sarcină cititorului. Și anume:

a) A respins dela obținerea bursei pe un candidat, deși acesta a meritat s'o obțină (conform propriei sale destăinuirii), aranjându-i diabolic lipsa unei treimi dintr'un punct;

b) A denaturat, cu dela sine putere, destinația unei burse pentru studiul limbei turcești, călcând voința testatorului ei și transformând-o peste noapte într'una de istorie, pe care a acordat-o fără concurs unui favorit al său, Ursu;

c) A zădărnicit manifestarea unei energii și întârziat astfel cu o jumătate de veac studiul limbei turcești, recunoscând mai târziu ca o „necesitate națională“, cum se va vedea mai la vale.

Șovinismul față de unul și favoritismul față de altul, iată armele de cari s'a servit Bogdan, ca reprezentant al Oficialității, în ciuda legilor și a dreptului!

Această ultimă respingere a fost pentru mine lovitura de grație. Era ultima încercare din parte-mi în vederea

reluării studiilor mele orientaliste și ultima nădejde de izbutire. Lipsa unei treimi dintr'un punct, deși reușisem efectiv, a pus capăt în mod definitiv unei munci și unor aspirații, înnăbușite pentru totdeauna. Eram ca un vultur cu aripile tăietate, ce se sbate zadarnic în țărână. Orice opintire nu-i mai servește la nimic. E zdrobit și în nepuțință de a reacționa. Ce mai poate nădăjdui de aci înainte?

5. ȘI TOTUȘ...

Și totuș importanța pentru noi a studiului limbei turcești, contrar afirmării unui Bogdan, a triumfat în cele din urmă, cum se poate vedea din rândurile de mai jos:

a) În 1933, Fundația Vasiliu-Bolnavu a instituit o bursă pentru „filologia turcă” și alta pentru „cercetarea izvoarelor turcești în raport cu istoria română”.

b) La rândul ei Academia română a instituit o bursă din fondul Elias pentru „studiul cronicilor turcești” (Oare aceasta nu fusese și ambiția mea?).

c) Profesorul Giurescu într'o conferință (28. X. 1933) a spus că e o datorie pentru cultura română de a avea cunoscători ai istoriei, limbei și literaturii turcești. Și a adăugat: „Ar fi de dorit să se institue o catedră de orientalistică la una din Universitățile noastre”.

d) Aceeaș părere a fost emisă și de orientismul Babinger în conferința-i din sala Dalles, și anume, *nevoia creării la noi, a unei catedre islamice* pentru cunoaștere și evoluția poporului român.

e) În 1936, d. Batzaria, un adânc cunoscător al limbei turcești, argumentând necesitatea creării la noi a unei catedre de studii turcești, scria („Universul” 31 III, 1939): Pentru tot trecutul poporului român, trecut așa de strâns legat de trecutul poporului turc, pentru o mai bună lămurire a multor puncte și chestiuni de ordin istoric, asupra cărora plutește încă îndoiala, pentru cunoașterea evoluției sociale a poporului român sub influența turcilor, precum și influența lor asupra limbei române, cunoașterea documentelor și literaturii lor, se simte nevoia unei cercetări serioase. Putem spune că s'a întârziat prea mult cu înființarea catedrei de limba turcă, că s'a omis până acum să se pregătească intelectuali, cari să se specializeze în limba turcă și să fie trimiși în Turcia ca să cerceteze bibliotecile și arhivele de acolo și să strângă tot materialul documentar privitor la noi. Nu încapă nicio îndoială că există un asemenea material și că el este deosebit de interesant, de prețios.

f) „Semnalul” din 21 III 1940 anunță că, prin decizia ministerială s'a înființat pe ziua de 1 Aprilie un Institut de turcologie (!) pe lângă Facultatea de Litere din Iași.

g) Iar Academia română a acordat, în Oct. 1940 „bursa George N. Vlasto” de una sută mii lei pentru cercetarea izvoarelor turcești.

h) *Insfârșit, în 1944, d. D. Hrisicos, într'un articol, vorbind de numeroasele hrisoave și documente din muzeul dela Pop-Kapu depe Bosfor, care așteaptă să fie cercetate, scrie între altele: În șederea mea de mai mulți ani la Istambul, am vizitat deseori aceste „arhive” și, nu odată am simțit fiori de emoție dând peste vreun document în legătură cu trecutul nostru. Când vremurile bune și liniștite vor stăpâni din nou lumea, arhivele turcești vor fi mina de aur pentru toți acei cercetători români cari vor încerca să pună la punct un însemnat număr de fapte istorice rămase până acum încă nedesvăluite”.*

E tocmai ce-mi scria profesorul meu Houdas în 1892, cu vreo 50 de ani înapoi: *Je crois que vous feriez bien de ne pas négliger l'étude du turc et surtout du turc oriental. Il y a là une mine féconde que l'om vient à peine de mettre au jour et de laquelle il y aura bien des choses à retenir”.*

Iată dar ideia mea de acum o jumătate de veac (atât de ironizată atunci de un Bogdan și Dimitrescu-Iași, și împotriva înfăptuirii căreia mi s'a pus în cale atâtea obstacole!) socotită astăzi de specialiști ca o **necesitate națională**. I-a trebuit intelectualității noastre atâta amar de vreme ca să se convingă însfârșit, nu de „inutilitatea”, ci de **utilitatea urgentă și imperioasă** a studiului izvoarelor turcești pentru limba și istoria țării noastre. Răspunderea acestei întârzieri condamnabile revine desigur lui Bogdan și mandarinilor culturii noastre cari, intenționat și din motive șovine, au distrus o energie care se devotase acestui studiu!

VI. FRATELE MEU PĂRĂSEȘTE ȚARA

*Oamenii trebuie măsuțați după
meritele lor, nu după sângele lor.*

P. Béranger

1. CONSTATĂRI

Intr'o broșură publicată înaintea plecării sale, fratele meu descriese cu toată obiectivitatea motivele acestei plecări, și anume respingerile succesive dela cetățenie timp de 10 ani și atmosfera dușmănoasă ce i-a fost creată depe urma acestei situații anormale. Concomitent cu aceasta a scos în evidență fazele spornice sale activități științifice consacrată țării care îl respingea din sânul ei. E o pagină dureroasă din viața civilă a unui om de știință în luptă cu împrejurări defavorabile și cu nedreptatea omenească.

Omul superior, desigur, are puterea sufletească de a nu se da învins, cât timp speranța în mai bine nu este pierdută și cât timp opera sa are aprobarea forului cultural. Dar și această satisfacție i-a fost refuzată fratelui meu. Pe de o parte Academia, instituție a cărei menire e de a încuraja sforțările meritoase pe toate tărâmurile, îi respinsese dela premiere, din șovinism, **Influența orientală asupra limbii și culturii române**, operă monumentală, după părerea învățaților, pentru istoria limbii și trecutului cultural român, preferându-i un tratat de hipologie! Ori, această lucrare monumentală, respinsă de Academia noastră, rezumată în franțuzește, a obținut în Franța premiul Volney al Institutului și premiul Bibescu al Societății de Linguistică. De altă parte, catedra de filologie la care

aspira prin retragerea lui Hasdeu, fusese pur și simplu suprimată pentru orice eventualitate. Desființarea acestei catedre cât și atitudinea șovinistă a Academiei față de opera sa capitală pentru limba română, i-au fost foarte dureroase. În revolta-i sufletească el și-a dat seama că orice perseverență e de prisos și că pentru a nu sucomba sub povara desnădejzii, nu-i rămânea decât să se expatrieze, în căutarea unui sol mai priincios activității sale viitoare.

2. CÂTEVA NOTIȚE

Marti, 26 Dec. 1900. — Cu o majoritate de 3 voturi Camera a respins, pentru ultima oară, încetățenirea fratelui meu. De fapt el trecuse prin ambele Corpuri legiuitoare. Senatul însă, printr'un vot smuls de C. Dissescu, impus de Tache Ionescu, 1) a găsit cu cale să-i zădărnicească acest drept câștigat și, sub pretext că ambele admiteri s'au efectuat sub guvernele a două partide politice deosebite (1), l-a retrimis din nou la Cameră. Unde totul a fost pregătit de către adversari penru definitiva respingere. 2)

Sâmbătă, 30 Dec. — Ieri l-am revăzut pe Lazăr. Omul acesta de fier pare mult schimbat. Sub aparența indiferenței inima lui ascunde o adâncă mâhnire. Fața i s'a albit, iar pe mustață și pe bărbie zăresc urme de căruntețe. Totuș niciun murmur de indignare pe buzele lui învinețite, nicio încriminare împotriva cuiva. M'am despărțit de dânsul cu durerea în suflet. Ce păcat, îmi ziceam, că omul acesta cu merite științifice atât de mari nu s'a născut în altă țară!

Miercuri, 7 Martie, 1901. — De zece zile lucrez cu Lazăr. Nu-mai trei zile ne mai despart până la plecarea lui definitivă. Cât trebuie să sufere acest om superior, în clipele de față, de acest sfârșit tragic al carierei sale științifice! Ce activitate impunătoare cheltuită fără niciun folos!

Lucrează de zor la ultimele corecturi ale „Memoriului“ său, dedicat țării, și privitor la activitatea ce i-a consacrat și la ce a primit în schimbul ei. E cu neputință ca acest tablou al unei vieți de mare intelectual prigonit să rămână fără ecou. Desigur că presa noastră, revenită la sentimente mai juste va regreta și ea plecarea acestui învățat, care făcea cinste științii românești.

Duminică, 11 Martie. — Azi dimineață fratele meu a părăsit țara, cu hotărîrea solemnă de a nu se mai întoarce niciodată. Sufetele nobile, adânc rănite, nu se opresc la jumătăți de măsuri.

1) Lucru ce mi-a fost confirmat de Hasdeu într'o vizită ce-i făcusem. (A se vedea mai departe).

2) Adevărul este că, din exces de zel, unii deputați șoviști au votat contra de mai multe ori, iar alții au aruncat câte două-trei bile negre în urna albă. Fără acest procedeu, votul ar fi fost favorabil fratelui meu (Vezi „Avântul“, 31 dec., 1901, și alte ziare).

Aseară mi-am luat rămas bun dela dânsul cu inima frântă, și toată noaptea n'am putut așipi, chinuit de această despărțire definitivă. Un singur prieten a venit la gară să-i strângă mâna: Ionescu-Gion.

Alerg la cafenea să văd ce scriu ziarele: „Epoca“, într'un articol aș pe pagina întâia, sub inițialele P. T. (Pizani?), aducea elogii omului de știință și regreta plecarea lui. „Războiul“, anunțând plecarea, o însoțește cu reflecția: „atâta pagubă!“ Iar „Apărarea națională“ (ziarul lui Ureche), fericită „că a scăpat țara dela o peire sigură“ (!), publică un desen înfățișând pe un bătrân gârbovit, pornit cu un tenc de cărți într'o boccea pe spinare, pe drumul pribegiei, iar dedesubt numele fratelui meu însoțit de epitete insultătoare. In celelalte ziare, nimic, absolut nimic!

Sâmbătă, 17 Martie. — Afară de alte trei articole similare în ziarul din urmă, tăcere pe toată linia. Niciun glas care să regrete plecarea. Și totuși ziarele abundă în știri mărunte de tot felul! Cel mai neînsemnat fapt ia de multe ori proporții, în coloanele lor. Dar și tăcerea e semnificativă uneori!

Luni, 16 Aprilie. — Intrând în berăria din fața Teatrului Național, condusă de Carageale, acesta, cum mă zări, mă întâmpină cu cuvintele: „Lazăr a făcut o prostie că a părăsit țara“. — „Dece?“ întrebai eu. — „Asta-i o țară de p.... (!) și nu trebuia să se supere; trebuia să mai încerce... Mai încerca odată, mai încerca a doua oară, și reușea în cele din urmă... Ajungea la Universitate...“!

Ce farsor!

Întâmplarea m'a făcut să înălțesc pe Marin Dimitrescu, acela care, în tăcerea așternută peste plecarea fratelui meu, avusese curajul să scrie despre dânsul un articol elogios în „Noua Revistă Română“. — N'ai ideie cât regret, îmi zice el, de a fi scris acel articol. El n'a adus niciun serviciu lui Șăineanu, dar mi-a atras mie o mulțime de dușmani!“

Bietul om!

3. DOUĂ ATACURI ȘI TREI APĂRĂRI

Un an după plecarea fratelui meu, în Martie 1902, a apărut la adresa lui, în ziarul „Epoca“, un articol aș semnat P. Missir, și în care era acuzat că instighează împotriva țării. Indignat de această infamie aruncată unui om ce nu mai sta în drumul nimănui și ce-și vedea numai de cercetările sale științifice, am publicat în ziarul „Conservatorul“ un protest energic prin care somam pe atacator ca în 24 de ore să dovedească cu fapte acuzațiunea lui, informându-l că în caz contrar îl voi scoti ca pe „un laș calomniator“. Autorul infamiei găsi prudent să nu răspundă.

Câteva luni după această punere la stâlp, reapăru tot în „Epoca“ aceeaș acuzare, dar sub o altă formă, de astă dată semnată de N. Iorga, omul ce se ținea ca scaiul după fra-

tele meu care îl disprețuia profund. Am trimis atunci „Consevatorului“ o întâmpinare severă la adresa acestui domn, somându-l să-și retragă calomniile. Din motive ce nu-mi explic, ziarul refuză s'o publice. Mă văzui însă răzbunat în curând.

Atacurile lui Iorga împotriva fratelui meu găsiră și apărători în afară de mine. Așa în „Conservatorul“ din Aprilie 1902, prof. Raica dela liceul din Ploești, într'un excelent articol, lua cu mult curaj apărarea calomniatului împotriva acestui om care îl ataca mereu.

Iar în pledoaria sa din procesul Caragiale-Caion, d. Danielopol, ilustrul decan al Baroului, a avut o ieșire virulentă tot la adresa lui Iorga. Ii reproșă anume paternitatea acelei școli calomniatoare „care atacă fără scrupul și insinuează minciuna“. Cu acest prilej am publicat în „Conservatorul“ o scrisorică prin care stigmatizam și eu aceste apucături necinstite. ¹⁾

Tot în acest proces N. Tanoviceanu, prof. universitar, a făcut la rândul său aluzie la „cei ce atacă fără a fi pedepsiți“. Cită cazul d-rului Ureche și scoase în evidență insuficiența atacatorului față de marile merite științifice ale fratelui meu. M'am simțit dator să-i mulțumesc distinsului profesor pentru inimoasa lui apărare a omului de știință. La scrisul meu, primii următorul răspuns:

„Sânt foarte simțitor pentru cuvintele de mulțumire ce-mi aduceți relativ la aluziunea făcută, în pledoaria din procesul Carageale-Caion, la fratele D-voastră. Am făcut această aluziune fiindcă, deși sunt naționalist, nu înțeleg naționalismul a lovi în elementele folositoare țării cari nu se coboară direct din Traian. Dimpotrivă, părerea mea este că tocmai fiii adoptivi ca fratele D-voastră, cari n'au fost strânși la sân de mama lor, tocmai aceia au mai mare merit când lucrează pentru țară și se devotează binelui și luminării sale. Când țara sau omenirea îți dă totul, nu e mare merit a lucra și tu pentru ele; dar când dimpotrivă nu culegi decât nerecunoștință, meritul îți este îndoit, și acesta este cazul fratelui D-voastră, pe care nu-l cunosc personal și nici chiar din opere (fiindcă studiile noastre diferă), dar îl cunosc din nume și renume.

„Știu că a lucrat, și deaceea am avut considerațiune de dânsul, când am văzut că părăsește țara amărât de nerecunoștința și de atacurile nedrepte ale oamenilor răi... Deaceea cu adâncă convingere am stigmatizat pe aceia cari au batjocorit, insultat și amărât pe acest valoros muncitor și 'bun Român, mai bun decât

1) Din lipsă de spațiu n'o reproduc aci.

mulți Români băștinași cari însă n'au făcut nimic spre propășirea țării noastre. Inc'odată, o repet, sânt adânc mișcat de mulțumirile D-voastră, cum am fost mișcat în momentul când am stigmatizat purtarea aceloră cari au amărât pe fratele D-voastră și l-au făcut să părăsească Țara noastră“.

4. LA RÂNDUL MEU

„Patria este țara în care te-ai născut“.

Louis Dufur.

După plecarea fratelui meu și așezarea lui la Paris (1901), mă gândii să încerc și eu, ca personaj prea puțin cunoscut, să înfrunt furcile caudine ale încetățenirii. Eram atunci profesor de limba franceză la Școala de Ofițeri din dealul Spirii și colaborator la „l'Indépendance roumaine“. Ceeace m'a îndemnat să risc acest demers, de a cărui reușită ar fi trebuit să mă îndoiesc, a fost o încurajare care îmi dedit dreptul să fiu ceva mai ptimist. Un distins coleg dela acea școală, d. căpitan Costescu, al cărui tată, generalul, era pe atunci senator, mă sfătuisă să fac cererea asigurându-mă de concursul binevoitor al părintelui său în momentul oportun.

Căutai să profit de această amabilă intervenție și făcui cererea la Senat. Intr'adevăr, mulțumită inimosului general, care mă luase sub aripile sale, venirea mea la ordinea zilei nu suferi nicio întârziere. În ziua hotărîtă mă aflai și eu de față în tribuna Presei, ca redactor al desbaterilor maturului Corp din partea ziarului francez. Se dă citire Raportului meu. Nimeni nu cere cuvântul. Scăpam de furtunoasele desbateri cu prilejul respingerilor fratelui meu. Se pūrcede la vot și senatorii pornesc la urne.

Dar iată că din senin, fără a fi cerut cuvântul și fără niciun drept, dar împins de un gând rău, apare dinaintea urnelor persoana tuciuire a d-rului Sev., instigat probabil de alții, căci el n'avea de unde să mă cunoască. Postat aci până'n ultima clipă, el îndemna pe senatorii ce veneau să voteze să arunce bilă neagră în urna albă. În zadar nobilul general Costescu intervine rugând pe irascibilul doctor să înceteze cu intervenția sa intempestivă și să lase fiecărui senator libertatea votului. Un schimb violent de cuvinte între ambii reprezentanți ai Națiunii

sfârșește cu provocarea la duel de către d. general Costescu a senatorului turmentat, fapt de care au pomenit ziarele de atunci.

Rezultatul se ghicește. Senatul a respins cererea mea de încetățenire cu unanimitatea voturilor. Față de această șovinistă atitudine a maturului Corp, mă convinsei de zădărnicia unei viitoare încercări și renunțai definitiv de a mai urca Calvarul cetățeniei...

În parantez fie zis, respingerea continuă a indigenatelor intelectualilor nearieni devenise dealtfel un amuzament pentru Parlamentele noastre. Numai cu bani se putea răzbi prin furcile lor caudine. Un deputat-avocat-profesor îmi promise că mă va trece la sigur în schimbul sumei de zece mii lei. I-am răspuns : „colega, ee upersonal n'am avut niciodată această sumă, dar chiar dacă aş avea-o, crede-mă, **le jeu ne vaut pas la chandelle!**”

Și așa au trecut vreo 20 de ani. Când iată că odată cu sfârșitul războiului mondial (întăiul) survine și minunea. Acest războiu, care a adus cu el multe schimbări în lume, a măturat și acea anacronică ocupație distractivă a Parlamentelor noastre. Și în chipul acesta devenii, la spartul târgului, *civis romanus*, printr'o simplă sentință executorie a Trib. Ilfov la vârsta de 50 de ani, vârstă când aş putea să mă întreb :

Mais où sont les neiges d'antan ? ¹⁾,

5. O MICĂ DIVERSIUNE

În urma respingerii mele pentru a șasea oară dela obținerea unei catedre, și a celei pentru a șaptea oară dela bursa pentru limba turcă, căzusem într'o descurajare profundă. Ajuns la ultima limită a desnădejzii, viața îmi devenise o povară. Gândul sinuciderii mă chinuia cu putere, ținând să isprăvesc odată pentru totdeauna de a mai face umbră pământului. Dar cum treceau crizele, dispărea și funesta hotărîre. Simțiam nevoie de noi seve de energie care să-mi redea puțința de a suporta viața prin muncă. Și pentru a mi le infiltra, mă îndeletniciam să studiez chestiunea aceasta mai de aproape.

Un prim rezultat în această direcție a fost conferința „Este viața o povară?”, privită din punct de vedere fi-

1) Dar unde sunt aspirațiile mele de odinocară?

lozofic, literar și practic, iar anul următor, un articol „Educația voinții” publicat în ziarul „Voința națională” în două foiletoane (1903). Conferința o rostii în toamna anului 1902 la liceul Sf. Gherghhe, condus pe atunci de distinsul intelectual Anghel Demetrescu. Au fost de față acesta din urmă, inspectorul general C. Banu, profesorii liceului și elevii din cursul superior. Rostită, nu citită, ea obținu aprobarea generală. „Te felicit, îmi zise la urmă excelentul director, că ai avut un curaj pe care eu unul nu l-aș fi putut avea !”

Anul următor o ținui și la Școala de Ofițeri, unde figuram ca profesor provizoriu, în fața comandantului Școlii, a ofițerilor-profesori în mare ținută și a elevilor din ambii ani, în marele amfiteatru al clădirii. Atenția auditorului a fost tot timpul extrem de încordată. Când am scoborît estrada, d. Comandant, înaintând spre mine, îmi zise : „A fost foarte frumoasă și instructivă, dar prea scurtă !” Durase totuș mai mult decât îi este prescris unei conferințe.

Câteva zile după aceea fui chemat de d. Comandant, pentru a mă informa că m'a propus pentru „Coroana României” în gradul de cavalier. Care i-a fost însă mirarea când l-am rugat să mă șteargă depe listă, că eu nu țin la decorații. „Sunteți cel dintâi, îmi reproșă dânsul amabil, pe care îl aud că refuză o decorație !”

VI. CÂTEVA FIGURI CARACTERISTICE

1. DOI CRITICI

a)

Joi, 5 Aprilie 1901. — Mă întorc dela Kübler, unde am răs din toată inima în convorbire cu gazetarul Karnabat. Bietul om era tare supărat. „Toți oamenii din țara noastră, zicea el, sunt idiști, imbecili, tâmpiți! Și cum să nu fie, dacă pentru ei Coșbuc și Vlahuță sunt poeți mari, iar un Macedonsky, un M. Demetriade... poeți fără talent!”

Cu încetul ajunse la scopurile criticii. — „În materie de critică, continuă el, trebuie să cauți a doborî, și cu cât personajul e mai considerat, cu atât atacurile la adresa lui trebuie să fie mai grosiere. Cu modul acesta pozezi, fîți dai aere în ochii mulțimii, lacomă de insulte și incapabilă să deosebească ce este bun de ce este rău. Eu unul l-am doborît pe Motru, și am să-l mai strivesc... A doborî și a strivi, iată menirea criticului”.

Li atrăsei timid atenția că mai e și altă critică, care nici nu doboară nici nu strivește, ci analizează, cercează, explică... — „Asta-i critica dăscălească, nu face parale, e idioată”, îmi răspunse aristarul depărtându-se grăbit.

b)

Luni, 9 Aprilie. — Nu e niciun ceas de când m'am despărțit de colegul meu Henri Bachelin. Nu l-am văzut niciodată așa de înfuriat, el de obicei liniștit. Cercai să-l domolesc intrînd cu dînsul într'o discuție de idei. Cu acest prilej aflai principiile sale în materie religioasă și socială. Iată câteva din filozoficele sale afirmații : „Je ne

crois ni en Dieu ni en Jésus-Christ ni en la vierge, puisque ce sont des bêtises, mais je crois en l'ordre social et par conséquent en l'infaillibilité des personnes qui le représentent. Quiconque ne croit pas en l'ordre, fût-il même inique et arbitraire, est un anarchiste, un démolisseur de la société... Or, l'ordre trouve sa plus parfaite incarnation dans le Pape, à tel point que, bien que protestant, je suis décidé à me convertir au catholicisme, dès que ma sera morte, pour éviter de lui faire de la peine..."

Ce ghiveciu !

Căutai să schimb vorba când îl văzui așa rău dispus pe admiratorul ordinei sociale, chiar nedreaptă și arbitrară, și-l întrebai așa într'o doară ce părere are despre J.-J. Rousseau, al cărui „Emile” îl citeam de câteva zile. De astă dată el se înfură deabinelea :

„Rousseau? mais c'este une canaille, un fou, un mahonnête, un fourbe“. Surprins de această avalanșă de epitete violente în gura unui critic de seama lui, îl întrerupsei : „Voyons, monsieur Bachelin, vous qui publiez de si judicieux articles de critique, vous n'oseriez peut-être pas, je le suppose, avancer ces affirmations par écrit sans crainte de vous compromettre?“ — „Si, si, j'en dirai même davantage“, îmi răspunse dânsul.

Ar fi greu, ba chiar de prisos, să reproduc aci și alte reflecții de acelaș calibru ale amicului Bachelin împotriva altor scriitori și în diverse direcțiuni... E curios totuș că o asemenea atitudine ireverențioasă, după unii subversivă, însemnează, după amicul Bachelin, a crede în Papă și în ordinea socială.

2. O VIZITĂ LA HASDEU

Zărindu-mă într'o zi de vară pe peronul gării Câmpina, înviersunatul meu prigonitor și principalul autor al înfrângerilor mele, mă recunosc. Imi făcu propunerea să-l vizitez la Castel. Cu toate polițele ce-mi plătise în atâtea rânduri, atât de dureroase pentru mine, primii invitația Maestrului și îi promisei că voi veni negreșit. Eu n'am știut niciodată ce e ura, nici răsbunarea. Era destul ca un dușman să-mi întindă mâna sau să-mi spună o vorbă amabilă, ca numaidecât să uit tot răul ce mi-a făcut.

Când mă prezentai, după un timp oarecare, găsi pe castelan puțin cam slăbit la fizic, dar foarte liniștit, cu toate că îi murise soția numai de două săptămâni. Neme-risem o zi nu tocmai potrivită, căci bătrânul nu se arăta deloc dispus la vorbă. Așa că mă văzui silit să găsesc mereu subiecte de discuție. Răspunsurile însă erau tăioase și lapidare. Reproduc aici câteva din cele mai im-portante :

„Dacă fratele d-tale n'a fost încetățenit, de vină este Tache Ionescu, care l-a pus pe Dissescu să-l retrimite la Camera, pentru a-l trânti apoi definitiv”.

„Iorga și Densușianu sunt oameni cari nu merită să le răspunzi ; ei se vor prăbuși în curând sub propriul lor ridicol”.

„Medicii nu sunt buni de nimic, ei nu fac decât să gră-bească moartea și, dacă vindecă uneori, e din greșală”.

„D-rul Istrati nu știe nimic, nici măcar chimia lui. E un mare dobitoc !”

„Am cinci mii de volume în biblioteca ce vezi aci”.

Convorbirea noastră fu întreruptă de sosirea unui preot în sfintele odăjdii, care începu să ne aghesmuiască pe amândoi. După plecarea preotului, văzându-mi mirarea, căci eram în 3 ale lunii, castelanul îmi spune: „N'am avut timp (!) să-l primesc la zi întâi, cum e obiceiul, și i-am trimis vorbă să vină astăzi !”

Involuntar privirile îmi căzură pe o dantură ce se afla ca un trofeu pe biroul din fața mea. „Te miri c'o vezi pe masă și nu în gura mea ? îmi zise bătrânul. Dar e foarte natural. Am niște gingii așa de tari că pot vorbi destul de bine, cum vezi, și fără dinți, și mânca orice cu ele ; așa că nu mă servesc de dantură decât atunci când vor-besc la Ateneu”.

Adusesem cu mine, ca să i-l ofer, un exemplar dintr-o „Chrestomathie française” ce tipărisem atunci pentru uzul clasei a VI-a de liceu. Drept orice mulțumire, Maies-trul îmi reproșă : „la ce bun ! sunt atâtea făcute de Fran-cezi !” I spusei că acelea sunt lucrute în vederea elevilor francezi, și că a mea răspunde unor nevoi ale elevilor români. Bătrânul nu mai răspunde. Era semnul că au-diența luase sfârșit.

3. O VIZITĂ LA D-RUL ISTRATI

Câtva timp după vizita făcută lui Hasdeu, mă gândii să mă duc și la d-rul Istrati, nașul meu spiritual. Vizita mea neașteptată îi făcu o deosebită plăcere. Mă primi în cămașă cu mânecile suflecate și în papuci de grădină. — „Fac în toate diminețile cura lui Kneipp”, spuse el întinzându-mi mâna. „Când ai venit D-ta eram pe sfârșite și mă pregăteam să-mi fac toaleta de dimineață (era ora 11), dar nu e nimic, vom sta de vorbă și așa. Și mai întâi să-ți arăt proprietatea mea de aci, unde îmi petrec lunile de vară”.

Timp de trei sferturi de oră fui plimbat de D-sa prin minunatele aleie ale vastului Parc, un adevărat paradis terestru, ale cărui hotare se pierdeau în depărtare. Înalt și voinic, părea un uriaș alături de mine. — „Am aci 20 de pogoane de teren, începu el arătându-mi cu un gest larg imensitatea Parcului. Am plantat 3.260 de brazi cari, când vor fi mari, vor împodobi falnic aleiele. Și când te gândești că toată această grădină fermecătoare ce vezi acum, a fost nu de mult, sunt vreo 12 ani, un câmp semănat cu ovăz”.

În depărtare, printre arbuști, se zărea castelul lui Hasdeu, învecinat cu al D-rului. Intrigat, îl întrebai în ce termeni e cu castelanul de alături. „Ne vedem rar și ne dăm mâna de câte ori ne găsim la Academie, dar altminteri e un mare... porc de câine!” Apoi vădit indignat: „Ca ministru am făcut să-i se voteze o recompensă națională de 1.500 lei lunar, numai Dumnezeu știe în ce împrejurări grele! i-am dat și Serviciul credincios, plus 300 lei lunar fiindcă i-am luat Arhivele, cari erau să se prăpădească pe mâna lui. Și drept orice recunoștință, mă ocărăște și mă vorbește de rău în toate părțile!” — „Mi se pare, zisei eu, că v'a pomenit ireverențios într'o conferință la Ateneu“. ¹⁾ — „Știu, și nu mă miră, omul acesta e capabil de toate ticăloșiile!“ zise D-rul, roșiu de indignare.

Ajunsesem vorbind la capătul unei alee lungi. O râpă adâncă, iar în vale Prahova. „Vezi domeniul acela dincolo de apă? îmi atrase el atențiunea. E proprietatea prințului Știrbey. Aș vrea să cumpăr și acest teren, dar prințul nu vrea să mi-l vândă”. — „La ce v'ar servi?”

1) „Un singur prieten am avut, dar și acela un nătărău”!

întrebai mirat. — „Vreau să clădesc un sanatoriu, și pentru asta îmi trebuie teren mult”. — „Ideia e frumoasă, hazardai eu, dar cam uriașă!” — „Se poate, și dacă nu voi izbuti singur, replică D-rul, am să intru în combinație cu alții, dar de lăsat nu mă las de ea”.¹⁾

Ne întoarserăm pe altă alee, unde se aflau o stupărie de albine, sistematic întocmită și înzestrată cu tot confortul, precum și diverse plantații și o seră de flori. Ajunși la conac, mă pofti înăuntru și începu, fără nicio jenă, să-și scoată cămașa și pantalonii, primenindu-se dinaintea mea cu rufe și haine proaspete, și continuând conversația cu mine. Imi vorbi de o societate ce proiecta să înființeze cu scopul de a facilita prin botez asimilarea tinerilor intelectuali nearieni și de un ziar destinat a propovădui această idee a sa. La observația mea că cei dela „Apărarea Națională” urmăresc mai degrabă distrugerea acestor tineri decât asimilarea lor, D-rul avu o ieșire violentă: „Apoi ăia sunt niște șnapani ordinari! n'ai auzit ce ticăloșii au făcut?” Nu știam la ce fapte anume făcea aluzie D-rul, dar văzându-l așa indignat, preferai să nu-l întreb, și apoi nici nu țineam să le știu.

Adusei vorba și de bătrânul Ureche, unul din inspiatorii aceluia ziar. Dar deodată D-rul izbucnește: „Omul ăsta e un ticălos, un mare ticălos!” — „Sunteți certați, d-le Doctor?” întrebai nedumerit. — „Nu, răspuse el, dar trebuie să recunosc că e un ticălos!” Nici de astă dată nu întrebai pentru ce, omul fiindu-mi destul de cunoscut prin alte fapte condamnabile. Și schimbai vorba: „Faceți regulat în toate diminețile, domnule Doctor, cura lui Kneipp?” — „Nu, că am și alte treburi. Uite, chiar astăzi trebuie să vie la mine săteni, ca să le prescriu rețete și să le împart medicamente, uneori și bani. Vin cu suatele...”

Acum D-rul era îmbrăcat complet. Mă însoți până la poartă, trecând pe dinaintea unui hamac, atârnat între doi pomi, în care se odihneau citind domnișoarele, fiicele sale. La despărțire mă rugă să mai vin să-l văd cât voi mai sta în Câmpina.

4. ANGHEL DEMETRIESCU

Dintre toți directorii de liceu pe cari i-am avut în lunga mea carieră profesorală, nu-mi aduc aminte să fi

1) Ideia cu Sanatoriul îmi pare că n'a fost realizată.

întâlnit un altul mai învățat, mai distins și mai plin de tact ca Anghel Demetriescu. Contactul cu acest om superior era o plăcere rară ce-ți lăsa o amintire neștersă. Un singur fapt, unul singur, va fi suficient pentru a pune în evidență maniera fină a acestui om de spirit și de înaltă ținută.

În 1902, Anghel Demetriescu, directorul liceului particular Sf. Gheorghe, din București, îmi propuse catedra de franceză în cursul superior la liceul ce dirija, rămasă vacantă prin retragerea lui Boniface Hétrat. O acceptai.

În cursul inferior al aceluiaș liceu, tot pentru franceza, figura un bătrân cu numele de Balș. Își petrecuse viața în Franța, unde își irosise averea, și ajuns sărac, izbutise să fie angajat ca profesor, deși nu posedă nici-un titlu academic nici didactic. Nu știu din ce motive omul acesta îmi căuta mereu price contrariându-mă în discuțiile cu colegii. Din respect pentru vârsta lui înaintată, preferam să-i cedez pasul pentru a evita vreo ciocnire cu dânsul.

Intr'o zi, fusesem întrebat de un coleg cum se pronunță locuțiunea „entre quatre yeux”. Răspunsei: se pronunță cu *z*, adică „entre quatre-z-yeux”. Balș care era de față, sări ca ars. — „Nu e adevărat!” țipă el. — „Totuș dicționarele recomandă această pronunțare”, observai eu. — „Je m'en fiche”, țipă el și mai tare, dicționarele nu știu nimic!”

Ziua următoare adusei mai multe dicționare franceze spre a mă justifica față de colegi, intrigati și ei de această controversă. În loc de a face amendă onorabilă, bătrânul se năpusti asupra-mi cu cuvinte jignitoare, că nu știu franțuzește, că sunt un ignorant, că așa sunteți D-voastră! și altele pe deasupra... Inghiții această avalanșă de insulte gratuite fără a răspunde și adresându-mă colegilor mei, le zisei: „Eu nu caut, D-lor, să conving pe d. Balș, ci țin numai să mă disculp față de D-voastră”.

Intrarăm în clase. La ieșire, subdirectorul, intrigat și el, propuse pe Littré, ediția cea mare. Dicționarul confirma părerea mea. Dar Balș de colo: „Littré nu știe ce spune!”. De astă dată toți colegii protestară. „Dacă-i așa, zise subdirectorul, mă duc să-l poftesc pe d. Director, dumnealui să hotărască”.

Informat de incident, directorul Anghel Demetrescu veni numaidecât în cancelaria noastră. Eram toți profesorii în picioare și într'o atenție încordată. „Bals, începu el adresându-se acestuia: „*Vous êtes dans le tort, la raison est contre vous ; ce n'est pas vous qui ferez l'usage, l'usage est déjà fait, il faut vous y soumettre*”.

Dar Bals tot nu se lasă și răspunde: „*Mais les dictionnaires ne savent rien et je soutiens, moi, qu'on prononce sans z*”. — „*Au lieu de combattre Littré, mon cher Bals, vous feriez mieux de le méditer*”, zise excelentul Director ieșind.

Și iată cum am fost răsbunat de atacurile unui coleg irascibil prin intervenția acestui gânditor plin de tact și de finețe!

Din nenorocire, câteva luni după această întâmplare, murea subit finul intelectual și clasicul prozator ce a fost Anghel Demetrescu!

5. IONNESCU-GION

Al doilea intelectual, în domeniul didactic, care m'a atras prin cultura, tactul și inima lui, a fost Ionnescu-Gion. Dela o simplă colaborare întâmplătoare cu acest intelectual superior a fășnit repede o admirație vie și o caldă simpatie pentru dânsul. Năpăstuit de atâția prigonitori, învierșunați a mă distruge, a fost pentru mine prima rază de bucurie, neașteptata și încurajatoarea prietenie cu care m'a onorat.

Câți dintr'aceia cari l-au cunoscut nu i-au apreciat meritele sale necontestate? Și mai ales vasta sa cultură în atâtea domenii. Intre profesorii de curs secundar, pe acea vreme, niciunul afară de Anghel Demetrescu nu-i se putea compara sub acest raport. Avea o pregătire specială impunătoare în direcția trecutului istoric al țării. Poseda serios limbile clasice din vechime și câteva din cele moderne. Era stăpân pe un material enorm de cunoștinți culese din citiri nesfârșite. Biblioteca lui, una din cele mai bogate, făcea admirația cunoscătorilor. Toată această cultură superioară a contribuit să-l impună ca profesor și să facă din el cel mai competent inspector general și cel mai indicat secretar general al Ministerului de Instrucție.

Domeniul însă în care părea cu adevărat neasămuit, era acela al limbii și literaturii franceze. Le stăpânea pe

amândouă cu măiestrie și le mânua cu o finețe și o competență ce te uimeau. Dovadă conferințele sale cu subiecte din literatura franceză, rostite săptămânal în franțuzește, aproape fără nicio pregătire, la Institutul de fete Pompilian în fața unui public select. Ajutat numai de câteva notițe pe o hârtiuță, îți vorbea o oră și mai bine, scoțând în relief cu un deosebit talent personalitatea și meritele scriitorului de care se ocupa.

Cu toată superioritatea sa, omul acesta era lipsit de morgă, ca atâția alții, ci avea întotdeauna o atitudine de amabilitate care te câștiga numaidecât. Orele petrecute în societatea lui mi-au fost nespuse de dragi, atât prin ascendentul ce-l avea asupra-mi cât și prin delicatețea cu care mă trata. Inima lui bună mă cucerise. Simțise aceasta și mă simpatiza. Se obișnuise cu mine, încât dacă lăsam să treacă două trei zile fără ca să vin la dânsul, îmi scria reproșându-mi această uitare și invitându-mă s'o repar cât de curând. Cu toată deosebirea de vârstă (eram cu 12 ani mai tânăr decât dânsul), mă trata pe picior de egalitate. „*Nous travaillerons désormais ensemble, îmi zicea el adesea, et dès que je serai de nouveau au Ministère, je vous attacherai auprès de moi: vous verrez, mon cher Șăineanu, vous verrez!*”

Insfârșit, mă impresiona și constituția lui uriașă care contrasta izbitor cu micimea mea trupească. Precum și, nu mă săturam să-i admir vasta bibliotecă, cu cărți atât de rare, ce acoperea de sus până jos cei patru pereți largi și înalți ai biuroului, și pe al cărei frontispiciu sta gravat cu litere aurite destul de vizibile: „*Prêter ne veux, donner ne peux!*” Căci știa soarta cărților împrumutate. Nițel cam răvășită după moartea sa, această bibliotecă a trecut apoi, conform dorinții sale în viață, în posesiunea liceului din Pitești, orașul său natal.

6. POMPILIU ELIADE

(Un duel neizbutit)

Cine n'a cunoscut pe Pompiliu Eliade, profesorul universitar și omul de cultură aleasă? Era o personalitate de seamă cu perspective promițătoare în viitor. Din nenorocire îi lipsea cu totul calmul și liniștea olimpiană a savantului. Orice nimic îl mânia, îl scotea din sărite. Și atunci,

fără a mai sta pe gânduri, dădea intempestiv drum excesului său de mânie sau de indignare.

De pildă cum a procedat cu mine. Într'o zi, prin 1901, întâlnindu-mă pe culoarele Ministerului Instrucțiunii, mă oprește și așa din senin îmi adresează un șir de cuvinte jignitoare; apoi, fără să aștepte răspunsul meu, dispare ca o săgeată. Surprins de acest atac rapid și bizar, rămăsei ca plouat. Imi sondai amintirea spre a vedea în ce împrejurare m'am făcut vinovat față de acest om, și nu găsii nici în faptele, nici în vorbele mele, cea mai mică vină de a-l fi jignit vreodată. Atunci de ce agresiunea aceasta din partea-i? Umilit de insulta nemeritată, hotărâii să-i cer socoteală agresorului. Sunt momente în anii tinereții când ești gata să-ți expui viața pentru orice jignire ce ți se face fără cuvânt. Luai dar condeiul și scrisii lui Eliade rându-rile următoare :

„Azi dimineață, în culoarele Ministerului, ați avut împotriva mea o ieșire violentă, urmată de insulte și amenințări și de o prudentă dispariție. Satisfacția ce n'am putut obține atunci verbal, îmi iau dreptul de a vi-o cere prin scris. Și aceasta din două motive: întâi, fiindcă mi-ați imputat o anumită atitudine pe care n'ați precizat-o; și al doilea, fiindcă nu sunt deloc dispus a primi ofense nemeritate. Astfel fiind, vă invit să retractați prin scris cuvintele jignitoare ce mi-ați adresat“.

Răspunsul lui Eliade :

„Nu vă datorez desigur nicio retractare, deși mi se pare ome-nesc să vă dau o explicație. Trebuie să știți că a trebuit să fiu excepțional de supărat pe Dv., ca să ies din liniștea mea obiș-nuită. Mi s'a comunicat de către o persoană onorabilă, al cărei nume nu pot să vi-l dau, că Dv., într'o împrejurare oarecare, între colegi, m'ați calomniat afirmând că nu sunt bine pregătit pentru profesiunea mea“.

Răspunsei d-lui Eliade, afirmându-i pe cuvântul meu de onoare că în nicio împrejurare nu l-am vorbit de rău; că, ceva mai mult, la întoarcerea d-sale în țară, eu am scris în „Epoca“, un articol foarte elogios asupra meritelor sale, dovadă de excelenta idee ce am avut dela început de frumoasa-i pregătire. Și adăogam că ar fi în interesul amân-durora să fiu confruntat cu calomniatorul, sau să retracteze...

Neprimind niciun răspuns, îi scrisii din nou:

„V'am cerut să mă confrunțați cu calomniatorul, sau să retractați... Ați găsit de cuviință să nu răspundeți. Cum această

tăcere mă face să cred că persistați, cu toată disculparea mea, în atitudinea Dv., vă acord, în vederea că v'ați putea încă răsgândi, alte două zile..."

După ce expediai scrisoarea, pentru orice eventualitate, mă pusei în căutarea de martori pentru duelul în perspectivă. Eram convins că-i voi găsi cu ușurință. Prima persoană căreia mă adresai fu amicul Marin Dimitrescu. Acesta primi în principiu. Dar nu apuca să termin, că amicul D. luă o înfățișare grijulie și-mi declară că „în chestii între colegi nu se amestecă"... Plecai, rugându-l să nu divulge nimănui ce vorbisem, ceea ce îmi făgădui „pe cuvânt de onoare". Mă adresai apoi succesiv unui doctor în medicină, unui ofițer, unui avocat... Fiecare stăruia să-l pun în cunoștința afacerii, dar niciunul nu primi sub diverse pretexte: ba că nu se pricepe în chestii de onoare, ba că în ziua aceea va fi în provincie, ba că are atunci un proces, etc. Și tot așa cu ceilalți: mă descoseau, apoi refuzau. Însfârșit, după diferite curse dela unul la altul, urmate de tot atâtea refuzuri, dădui peste doi căpitani, colegi, cari primiră să mă servească. Scăpasem de un coșmar. Dar nu eram încă la capătul decepțiilor. O zi înaintea trimiterii martorilor, unul din ofițeri mă informă prin scrisoare de subita lui plecare la Craiova.

Unde să gădesc acum, în ultimul moment, pe cel d'al doilea martor? Reîncep alergăturile și asaltul cunoștințelor. Niciunul nu voia să primească, parcă ar fi fost înțeleși. Hotărît, mă găseam într'o situație penibilă, dar și caraghioasă. Cum rămânea cu provocarea la duel? Ajuns acasă și sfârșit de oboseală, dădui liber curs durerii mele. Deodată îmi aduc aminte că vecinul din camera alăturată este coleg cu mine, și o ultimă rază de nădejde îmi apără în clipa aceea. Dădui buzna la dânsul și, expunându-i situația, îl rugai să mă salveze din încurcătură. După oarecare șovăire colegul primi. Însfârșit putui dormi liniștit în noaptea aceea: „Martorii erau găsiți".

Intrunirea martorilor se făcu în ziua a treia. Cu acest prilej s'a încheiat următorul proces-verbal :

„Subsemnații, *Marin Dimitrescu* (!), dr. Costin, G. G. Gorciu și căpitan Mărdărescu, cei dintâi martori ai d-lui Pompiliu Eliade, iar cei din urmă, martorii d-lui Șăineanu, întrunindu-ne azi 23 Septembrie, pentru a lua în desbatere chestiunea de onoare dintre clienții noștri, am constatat că:

1) D. Pompiliu Eliade, întemeiat pe afirmațiunile d-lui Teodoru, a refuzat să întindă mâna d-lui S., și deaceea s'a născut altercațiunea ce a avut loc;

2) D. Eliade se crede degeajat de răspunderea celor petrecute între D-sa și d. S., până ce d. S. va putea face dovadă că cele arătate de d. Teodoru nu sunt juste;

3) În mâinile martorilor se găsește o scrisoare a d-lui Teodoru, din care reiese că d. S. într'adevăr s'ar fi exprimat defavorabil la adresa d-lui Eliade.

Acest proces-verbal s'a încheiat în dublu exemplar pentru a fi înmănat ambelor părți“.

(Urmează iscăliturile).

Totul este bizar în acest Proces-verbal. Mai întâi prezența ca martor al părții adverse a d-lui **Marin Dimitrescu** care, cum s'a văzut, refuzase de a-mi fi martor, sub pretextul că nu se amestecă în chestii de colegi și-mi făgăduise „pe cuvânt de onoare“, că va păstra secretul încredințat. Al doilea, e caracteristic felul cum au interpretat „martorii mei“ mandatul cu care îi însărcinasem. Pentru însulțele grave adresate mie în public de către adversar, le cerusem să obțină scuzele acestuia sau retractarea lor. Și, în locul acestui fapt precis, s'au raliat la afirmația părții adverse, că n'a fost vorba decât de un simplu „refuz de întindere de mână“ din partea d-lui Eliade, și că n'am dreptul la nicio retractare până ce, tot eu, nu voi dovedi lipsa de temei a acuzărilor cuprinse în scrisoarea d-lui Teodoru, o terță persoană absolut străină de diferendul nostru! O așa intervertire a unui mandat nici că s'a mai pomenit! E cazul de a spune: „Ferește-mă, Doamne, de prieteni“!...

Toate eforturile mele de a căpăta satisfacție dela Eliade fiindu-mi zădărnice de martori, nu-mi mai rămânea decât o cale: să cer socoteală calomniatorului, al cărui nume îl aflasem însă. Înainte însă de a face acest pas, mă gândi că ar fi natural să mă conving mai întâi dacă voi putea găsi martori. Pentru aceasta mă adresai, în primul rând, lui Ionnescu-Gion, om de caracter și suflet înțelegător, cu care lucram pe atunci la niște manuale franceze destinate elevilor de curs secundar. Cu tactul lui fin și cu delicatețea-i cunoscută, Gion mă ascultă până la sfârșit fără a mă întrerupe o singură dată. Când sfârșii, îmi zise: „Je vous ai écouté avec toute l'attention et suis prêt à vous servir de toutes les manières, pour vous être agréable et parce que la raison est de votre côté. Mais, avez-vous réfléchi à la situation que

vous allez vous créer vous-même? C'est clair comme le jour que ces gens-là veulent vous envoyer de Caïphe à Pilate et qu'à la fin des fins vous n'obtiendrez aucune satisfaction. N'oubliez pas, mon cher, que nous vivons en Roumanie, et que ce n'est pas vous qui changerez nos mœurs. Je vous conseille en ami d'y renoncer, mais si vous persistez dans votre décision, comptez sur moi".

Aceste cuvinte ale nobilului om fură ca un balsam pentru mine. Il ascultai și nu mai dădui niciun curs a-facerii.

Epilog. — Șase ani după această întâmplare, Teodoru, pe atunci Secretar general al Ministerului Instrucțiunii, îmi propuse, cum voi arăta aiurea, facerea unei anchete didactice în străinătate asupra metodelor de predare a limbilor moderne în liceele de acolo. Să fi fost această propunere a lui o consecință a regretului tardiv de a mă fi calomniat pe nedrept? Dumnezeu știe.

Rezultatele anchetei aveam să-i le prezint lui. Când după un an, mă întorsei în țară, Teodoru murea într'un accident de automobil...

7. UN CONSILIU PERMANENT ȘOVIN

„Dieu de tous les êtres... fais que toutes ces petites nuances qui distinguent les atomes appelés hommes, ne soient pas des signaux de haine et de persécution”.

(Voltaire, Prière à Dieu).

În 1902, ducându-mă la Gion ca să-i ofer un exemplar din „Chrestomathie française” ce tipărisem atunci pentru uzul clasei a VI-a, avui fericirea să fac cunoștința acestui nobil om și să mă bucur de o primire foarte măgulitoare pentru mine. Dintr'una într'alta distinsul profesor îmi propuse o colaborare cu dânsul la o serie de manuale franceze pentru toate clasele liceului. Oferta mă onora și o acceptai cu mândrie. Dar deoarece mă temeam ca numele meu pe copertă alături de al lui să nu aducă vreun prejudiciu lucrărilor, fui de părere ca ele să nu poarte decât numele lui. S'ar fi zis că aveam o presimțire. Din delicatețe, el nu primi rezerva mea decât pentru manualele de curs inferior. Pe cel de clasa

I țin u chiar să-l facă singur, fiindcă proiecta introduce-rea la noi a unei metode vii în predarea limbii franceze, mai ales pentru începători. Când manualele acestea, lucrâte împreună, fură gata, Gion le prezentă Consiliului permanent spre aprobare. Iată și soarta lor, după o notiță de atunci :

Luni, 28 Aprilie 1903. — Am fost azi la Gion. În minutul intrării mele în curtea casei lui, el tocmai sosea în trăsură dela Consiliul permanent. „Eh bien?”, îl întrebai. — „Eh bien! fu răspunsul, on nous a refusé l'approbation des Manuels!” Cuvintele acestea căzură asupra-mi ca o lovitură de ciomag. „On y a trouvé des fautes, dans les notes, continuă el, et les membres du Conseil ont fait sur elles toutes sortes de plaisanteries. Coco, en riant, affirmait que c'est vous qui avez fait ces Manuels. Je lui répondis que j'y ai travaillé autant que vous et que tout d'ailleurs a été consciencieusement revu par moi. Pangrati, qui n'avait pas lu une ligne de nos livres, appelait ces fautes „șăinisme“ et demandait le refus des Manuels, de même que I. Bogdan qui se ralliait à son avis. D. A. Laurian s'est également prononcé pour le rejet, vu que c'est dans les notes que réside l'originalité”.

Și Gion țipa, fără a se sinchisi de trecători. „Oh! quel sale pays! si pareilles infamies y sont possibles! J'ai dû, moi Gion, faire trois quarts d'heure d'antichambre chez Coco avant d'être admis à lui parler! Et, à présent, il me faut courir chez Haret pour empêcher ce monstrueux rejet...”.

După o clipă de tăcere, el continuă : „Coco m'a reproché pourquoi je vous ai pris pour collaborateur, et il a débité un tas d'infamies à votre adresse, entre autres que vous ne savez ni le roumain ni le français. Alors j'ai pris votre défense en lui disant que vous êtes un excellent travailleur, que vous possédez effectivement la langue et la littérature françaises et que je suis fier de votre collaboration. A ces mots Coco, en souriant, m'a dit qu'il est pourtant sûr (!) que les Manuels sont de vous et que moi je n'y ai mis mon nom que par complaisance, ce contre quoi j'ai vivement protesté. Enfin, comme il était à bout d'arguments, pareil au loup de la fable, il finit par me reprocher de nouveau votre collaboration et le

fait de n'avoir pas pris un Roumain authentique pour collaborateur à votre place...".¹⁾

Față de acest procedeu sui generis al lui Dimitrescu-Iași și al unui întreg Consiliu permanent, Gion nu se dădu învins. Intervenii la Haret și acesta, ca supremă instanță, aprobă Manualele de curs superior (cari purtau și numele meu), dând astfel satisfacție distinsului profesor. Cât privește pe cele de curs inferior, Consiliul nu aprobase decât manualul pentru clasa a treia... Aceste manuale s'au bucurat de o excelență primire de către profesori, și apărură în două ediții.

Post-scriptum. — Iată, după 26 de ani, în 1930, ca simplă curiozitate, părerea unor raportori moderni, neșoviniști, asupra Manualelor mele personale de limbă și literatură franceză prezentate spre aprobare, părere confirmată și de Consiliul permanent de atunci.

„Dar Manualele d-lui Const. Săineanu nu merită numai aprobarea onor. Minister, ci *laudă deosebită*. Se cunoaște în primul rând, că onor. Autor are într'adevăr experiența claselor. Materialul atât de vast și de complex cerut de programele analitice este aci minunat sistematizat. Prețutindeni tot ce este necesar vine pus în evidență, înlăturându-se ce e de prisos și evitând încărcarea prea mare a Manualului. Totuș nimic din ce este folositor nu rămâne omis: partea biografică, alegerea operelor și a fragmentelor extrase din ele, comentariile, mai ales comentariile atât de importante dar așa de des neglijate, analizele literare... într'un cuvânt, fiecare element se află în cuvenita lui proporție: iată pentru ce credem că din punctul de vedere pedagogic aceste Manuale sunt excelente. (ss. I. Frollo, M. Ralea).

8. C. DIMITRESCU-IAȘI

Cititorii, cari m'au urmat până aci, se vor fi întrebat desigur cu ce m'am făcut vinovat față de Dimitrescu-Iași, de m'a prigonit atâta amar de vreme respingându-mă dela atâtea examene, opunându-se la obținerea bursei pentru limba turcă și beștelindu-mă în Consiliul permanent cu prilejul unor Manuale de literatură franceză? Mărturisesc cu mâna pe conștiință că nici eu nu știu

1) Curios! tocmai C. Dimitrescu-Iași, care nu era nici el Roumain authentique, să fi avut curajul a spune așa ceva!

2) Gion a publicat și o broșură în această privință, în care dovedește părtinirea ciudată a Consiliului față de Manualele în chestiune.

să-mi explic învierșunarea acestui domn, investit cu puteri oficiale, de a mă distruge cu orice preț.

E adevărat că ceilalți prigonitori ai mei, Odobescu, Hasdeu, Bădărău, Bogdan, au avut unele motive, să zicem, de scuză în procedarea lor. Odobescu care, cum se știe, a inventat o lipsă a unei treimi dintr'un punct spre a mă putea respinge dela obținerea unei catedre, pentru că am ales ca teză de doctorat „istoria unui rege african de culoare neagră”, — vină pe care a găsit-o vrednică de pedeapsă.

Hasdeu, care și-a întemeiat dreptul de a mă prigoni pe faptul că, la o reuniune a Revistei sale, tânărul de 23 de ani ce eram și-a permis, în naivitatea lui, de a fi de altă părere decât Maiestrul cu privire la romancierul Zola și la poetul Traian Demetrescu, beșteliți de dânsul. Intr'adevăr, **quel crime abominable!** cum ar spune fabulistul.

Bădărău, deasemenea, e scuzabil: mă sfătuiuse omul, în lipsă de argumente, „prietenește”, să mă retrag „de bună voie” dela examen, și eu am comis nedelicatetea să refuz amabila sa invitație!

Bogdan, la rândul său, m'a respins dela obținerea bursei pentru limba turcă, deși după spusa lui am meritat-o, dintr'un motiv „pur creștinesc”, din milă pentru viitorul meu: „că ce era să te faci cu limba turcă? custode de bibliotecă?” și apoi îi trebuia bursa aceasta pentru a o acorda lui Ursu, prietenul său, bursă transformată peste noapte într'o bursă pentru istorie contra dispoziției testatorului.

Dar Dimitrescu-Iași? Cu acesta n'am avut nicio atingere de niciun fel. Până în ajunul primului examen sub președinția sa nici nu-l cunoscusem, și sper că nici el pe mine. Atunci, de unde învierșunarea lui împotriva mea. În atâtea rânduri? și cum să mi-o explic? În neputință de a-i da o soluție, prigonirea acestui domn față de mine nu poate fi decât rezultatul „bunului său plac” și nimic altceva.

Să mi se dea voie, la rândul meu, să prezint personajul, după cum l-a înfățișat părintele Galaction, care i-a fost discipol: „Mi se părea, zice d-sa, că sistemul sociologic al Maiestrului (cine își mai aduce aminte de el?) este prea factice și inconsistent. Contactul spiritual cu acest

om mi se părea, în acele zile, o reală durere. C. C. Dimi-trescu-Iași era, fără niciun menajament, un ateu ireduc-tibil, jovial, trivial, devotat materiei, pe față și cu bru-talitate. Elevii săi, trecând seara târziu, pe sub ferestrele unei case celebre, vecină cu Universitatea, puteau să con-state personal, că filozoful materialist își cinstește doc-trina cu copioasă consecutivitate...". (Galeria dascălilor mei).

Iată omul care, în disprețul demnității sale oficiale, și fără nicio vină din parte-mi, a făcut tot ce i-a stat în pu-tință pentru a mă distruge moralmente!

9. INSFĂRȘIT... ADMITEREA

Cititorul își aduce poate aminte, că în 1902 am fost pentru a șasea oară respins dela un examen de capaci-tate, în vederea obținerii unei catedre de limba franceză. Am avut atunci credința că era cel din urmă la care mă mai prezentam. Pierdusem orice nădejde. Când iată că se publică, în 1904, un nou examen. Știam bine ce m'aș-teaptă prezentându-mă iarăși. Cum însă sunt zămislit dintr'un aluat cu totul special urcai, însuflețit de noi speranțe spre mai bine, Calvarul pentru a șaptea oară.

Ceeace m'a determinat mai ales a face acest pas, în afară de îndemnul prietenesc al lui Gion, a fost un fapt aproape de necrezut. Intr'o zi la Câmpina am asistat la o scenă ce m'a mișcat adânc. O furnică, încărcată cu po-vara unei muște moarte, probabil provizia ei pentru o iarnă întregă, se căznea din răspuțeri să urce un deluleț cam povârnit. Dar cum ajungea la mijlocul drumului, se dădea peste cap cu povara ei cu tot. Numeroasele în-cercări ale micuțului insect de a urca delulețul, aveau mereu aceeaș soartă. Lupta aceasta disperată pentru iz-bândă, în ciuda înfrângerilor, îmi ascuți curiozitatea. Ur-mării cu o atenție încordată fazele grandioasei întreprin-deri, numărând în gând căderile succesive. Furnica, fără a pierde nădejdea, reîncepea într'una urcușul ei. În cele din urmă, potrivit-și din nou încărcătura și dându-și o ultimă și definitivă opintire, izbuti a 26-a oară să ajungă pe culmea delulețului; apoi, după o scurtă odihnă, își văzu liniștită de drum spre căsuța ei...

Această scenă a fost pentru mine hotăritoare. Nici-odată n'am simțit mai bine ca atunci, în fața acelu mi-

nuscul insect, ce înseamnă perseverența în urmărirea unui scop. Și, fiindcă mi se prezenta acum un nou prilej de a-mi încerca norocul, hotărâii să intru și de astă dată în foc.

Comisiunea examinatoare era formată din Xenopol, președinte, Hasdeu și prigonitorul Dimitrescu-Iași membri. Examenul se desfășură în mod normal. La lucrările scrise obținui 9 și 10. Oralul a mers și el bine. Tot astfel și lecțiile practice. Rezultatul: **am fost admis.**

Admis, eu? Dar cum s'a putut înfăptui o asemenea minune? Cu ce m'am învrednicit de această înaltă favoare din partea lui Hasdeu și a lui Coco; de această absolvire „în extremis” din partea lor? Ce miracol dumnezeesc, ce „Deus ex machina” a putut să-i determine a-și ierta victima după ce au martirizat-o timp de 12 ani cu un rafinament diabolic?

Eu bănuiesc că a fost ceva. Bănuiesc că „o intervenție” trebuie să fi pricinuit această schimbare la față. Nu cred ca modestele mele cunoștinți (deși am fost clasificat al patrulea din 17 admiși), să fi determinat pe prigonitorii mei să-și modifice atitudinea. Bănuiesc, și am curajul s'o afirm, că admiterea mea se datorește mai degrabă intervenției lui Gion pe lângă Xenopol. El desigur a făcut acest demers (de care nu mi-a vorbit), din noblețea sufletului său și din simpatie pentru un prieten oropsit. Numai așa s'ar putea explica misterul admitterii mele după atâtea respingeri succesive și rău intenționate. Intervenția aceasta îmi pare singura posibilă.

Însfârșit, oricum o fi fost, admiterea această a pus capăt coșmarului care, timp de 12 ani, a fost pricina derutei mele morale și intelectuale și a distrugerii țelului urmărit de mine. Numit în Iunie membru într'o Comisiune examinatoare de clasa a VIII-a pentru școlile particulare de fete, soarta a voit ca președintele ei să fie tot Coco. Mă vedeam pentru prima oară pe un picior de egalitate cu aprigul meu prigonitor! Rezultatul material fu la înălțimea celui moral. Mulțumită lui, căci venise la timp, putui să înlocuiesc haina mea roasă de vremuri cu una nouă.

Eram totuș contrariat că trebuia din nou să părăsesc Capitala și să iau drumul provinciei, Gion înțelese amărăciunea mea și-mi făgădui să intervină la Haret ca să mă detașeze în București, până la ivirea unei vacanțe. Ținea cu tot dinadinsul să mă aibă lângă dânsul în ve-

derea unei viitoare colaborări împreună. Această asigurare îmi redete curajul. Incepuse, pare-se, să-mi surâdă norocul și mie... Dar cine poate prevedea tainele Destinului ?

10. MOARTEA LUI GION

Nu mi-a fost dat să mă bucur multă vreme de frumoasele iluzii ce-mi făcusem odată cu obținerea catedrei și cu promisiunea lui Gion de a mă menține în Capitală. O lovitură teribilă veni pe neașteptate să-mi prăbușească întregul edificiu ce construisem în închipuirea mea și să mă readucă cu brutalitate la situația de mai înainte. Intre timp Gion se duse la Predeal ca să-și rețină o locuință pentru lunile de vacanță. Pe drum a răcit și, deabia întors acasă, s'a pomenit cu o angină pectorală. Când mă dusei să-l văd, îl găsii șezând în geamlâcul castelului său, galben la față, slăbit, dar încă cu acelaș zâmbet amabil în ochii săi triști. Imi povesti întâmplarea și fără a da vreo importanță deosebită boalei ce-l mina, mă asigură din nou de devotamentul său și-mi promise că se va duce să stăruie pentru detașarea mea în Capitală, de îndată ce se va simți ceva mai bine.

Il părăsii cu convingerea că se va însănătoși în curând, făgăduindu-i că voi reveni să-l văd peste 2-3 zile. Gion îmi întinse o mână caldă de febră, pe care o strânsei cu drag într'a mea. Două zile trecură dela această vizită. În dimineața zilei a treia când tocmai mă aflam în drum spre casa lui, un coleg, care venea dintr'acolo, mă vesti că Gion a murit.

Un cuțit înfipt în inimă nu mi-ar fi putut pricinui o durere mai mare ca această veste neașteptată. Mă repezii ca un nebun la casa lui, dar mi se interzise intrarea, căci în acel moment i se făcea îmbălsămarea. Mă întorsei la mine copleșit de durere și dădui în libertate drum lacrimilor ce mă ardeau. Plângeam, din adâncul inimii, pe bunul meu prieten, pe acel suflet nobil ce se alipise de al meu și care acum dispăruse.

Au trecut de atunci zeci de ani, dar amintirea lui îmi va rămânea vie și scumpă până'n ultima clipă a vieții !

VII. IN CETATEA BANILOR

1. CONFERENȚIAR

Moartea neașteptată a lui Gion zădărniciise și iluzia rămănerii mele în Capitală. Din nou provincia mă prindea în multiplele-i tentacule, fără a ști dacă voi mai putea scăpa din strânsoarea lor. E adevărat că de astă dată porneam pe o bază sigură, cu o catedră însfârșit obținută și cu convingerea nestrămutată că era nesiguranței și a privațiunilor a încetat pentru totdeauna. După atâtea peregrinări trecătoare prin pensioane, eram chiar dornic de stabilitate și de o viață nouă intelectuală. Cetatea Banilor îmi convenea. Și fiindcă soarta a voit să-mi trăiesc aci viața, mă gândii s'o întrebuițez cât mai bine și într'un chip cât mai folositor.

Un singur gând totuș mă mai obseda umplându-mă de amărăciune. Gândul că au trecut 12 ani dela întoarcerea mea din străinătate, fără să fi putut în acest lung interval de timp continua studiile orientaliste cărora mă dedicasem și pe cari le părăsisem din motivele știute. Prigonitorii mei intelectuali vor avea răspunderea de a fi întârziat cu o jumătate de veac în țara noastră introducerea acestor studii, recunoscute astăzi ca o necesitate de primul ordin pentru cercetările istorice viitoare.

Sosind în capitala Olteniei, mă simții cam dezorientat în primele zile. Activitatea școlară a trei dimineți pe săptămână îmi părea insuficientă. Viața de cafenea, cu nesfârșitele jocuri de table și de șah, nu mă atrăgea. Izolat, în camera de hotel, reflectam la găsirea unei activități extra-școlare, care să-mi dea de lucru în folosul general.

Orașul Craiova, cu vreo zece ani înainte, radiase printr'o interesantă mișcare intelectuală, manifestată prin conferințe și reviste. Când am venit eu, reviste nu mai existau, iar conferințe se țineau foarte rar, și numai de intelectuali aduși de aiurea. Se simțea totuș nevoia lor, Craiova fiind un oraș cu elite bogate dornice de cultură și încurajatoare a oricărei porniri intelectuale. Se auzeau în familii reproșuri că profesorii, oameni culți, se țin închiși în turnul lor de fildeș, în loc de a folosi cultura lor în cultivarea mediului prin conferințe sau prelegeri publice. „Ne învinuieți că citim cărți străine, spuneau doamne din elită, de ce nu căutați să ne atrageți spre literatura românească explicându-ne și nouă frumusețea operelor ei?”

Ținând seamă de aceste nevoi și spre a-mi da de lucru mie însumi, cât și colegilor mei de al căror concurs nu mă îndoiam, luai hotărârea să fac câteva încercări pe cont propriu în direcția aceasta.

a) Puterea voinții.

Acesta fu titlul primei conferințe. Când fu gata, cerui directorului liceului învoirea de a o rosti în amfiteatrul clădirii. Bunul director mi-o refuză, pe motivul că el nu poate da sala pentru „scopuri politice“ (!). Nu-i luai în nume de rău această inocentă confuziune. Intre timp însă am fost solicitat de profesorul Apostolescu din Pitești (care organizase la liceu un ciclu de conferințe cu scopul de a ridica un bust lui Gion cu fondurile strânse), să țin și eu una ca fost colaborator al marelui om. Primii cu multă bucurie și conferința fu rostită în ziua de 28 Noemvrie 1904. „**Conferința d-tale**, (îmi scrise distinsul coleg după întoarcerea mea la Craiova). **ca și ceasurile petrecute împreună, au fost pentru noi o rară ocaziune de mulțumire sufletească**“.

La înapoiere luai o hotărâre energetică. Fără a mai aștepta răsgândirea poate a directorului meu, închiriai pe cont propriu sala Teatrului Național pe ziua de 12 Decembrie, tipării mici afișe și bilete de intrare și mă pregătii să-mi țin conferința în chestiune. Produsul material, ce eventual ar fi rezultat, îl destinam, sub formă de contribuție, ridicării unui bust lui Gion în Capitală, proiectat de un comitet de admiratori ai defunctului. Ascultată de un public de elită, conferința produse din intrări suma de

500 lei aur, din care scăzându-se cheltuielile, a rămas un profit net de lei 361, bani 50, cum reiese din Procesul-verbal încheiat de un Comitat de colegi în frunte cu directorul. Probabil că acesta și-a dat însfârșit seama că conferința mea nu urmărea „un scop politic“.

O adresă de mulțumire pentru primirea sumei, cu data de 24 Mai 1905, din partea Comitetului din București, mi se trimise cu iscăliturile d-lor Colorian, Ilie Bărbulescu, prof. universitar, și Șt. Negulescu. Dacă bustul a fost ridicat ori nu, n'am nicio idee despre aceasta.

b) Chestiunea feministă.

Măgulit de primirea amabilă făcută de elita craioveană primei mele conferințe, hotărîi să perseverez în direcția începută. Găsisem o diversiune extra-școlară în acest contact cu publicul, pe lângă că puteam contribui pe această cale la înfăptuirea unui scop filantropic. Pregătii dar o nouă conferință, alegând un subiect de actualitate, și anume „Chestiunea feministă“.

În gândul meu acest subiect avea să formeze obiectul a două conferințe. În cea dintâi îmi propuneam să scot în evidență nedreptatea ce s'a făcut în trecut femeiei, mărghinindu-i-se activitatea la rolul unic de menajeră și de soție și tăgăduindu-i-se orice putință de egalizare cu bărbatul. Cercam, printr'o analiză a creierului și a naturii fizice a femeiei, să dovedesc că ea dispune de aptitudini similare cu dânsul în direcțiile intelectuale, ba chiar politice, și că nicio deosebire de capacitate nu există între cele două sexe. Arătam însă, de altă parte, că acest avânt al femeiei spre o egalitate deplină este, în cele mai multe cazuri, zădărnicit, prin însăș natura ei femeiască, și anume: maternitatea și natura fiziologică, acestea fiind o piedică fundamentală în drumul ei spre egalizare. Cât privește sensibilitatea ei, altă piedică serioasă, ea avea să facă obiectul unei conferințe viitoare.¹⁾

„Chestiunea feministă“ fu anunțată în seara de 25 Octombrie 1905, în sala Belle-vue. Cu o zi înainte vorbise

1) Lucru curios! Patru ani mai târziu, în 1909, într'o conferință sub titlul: *les Femmes dans la science*, ținută la Universitatea Analelor din Paris, și la care am fost de față, matematicianul Maurice d'Ocagne ajunge la aceleași concluzii ca și mine.

tot aci Xenopol. Dar, fie că era obosit de drum, fie din pricina afoniei sale, el lăsase o impresie greoaie asupra publicului din sală. Mă temeam să n'o pat și eu, cu atât mai mult că trebuia s'o rostesc, ca și pe cea precedentă, iar nu s'o citesc, pe hârtie. Contrar așteptării mele, ea fu ascultată cu mult interes de un public de elită. Rezultatul material fu tot **504 lei 50 bani aur**, ca și la cea precedentă. Scăzându-se cheltuielile, a rămas suma de **lei 300**, conform procesului-verbal încheiat, sumă pe care o înaintai Prefecturii de Dolj, pentru a fi distribuită țăranilor sinistrați din Moșăței (Dolj). Prefectura îmi confirmă primirea ei cu adresa Nr. 15115 din 15 Noemvrie 1905.

Repetată la Calafat în seara de 29 Oct. și în acelaș scop, în urma invitației deputatului-moșier Ilarie Marian, produsul material fu de **989 lei (aur), bani 30**, din care scăzându-se cheltuielile, au rămas 903 lei, sumă ce a fost distribuită acelorași sinistrați de către d. Marian, conform scrisorii cu data de 11 Noemvrie 1905 primită dela D-sa.

Conferința aceasta îmi atrase și mai mult simpatia publicului. Dintre scrisorile primite n'am păstrat decât una din care îmi permit a cita un fragment, cu atât mai mult, că scrisoarea e anonimă :

„Am așteptat seara noiei Dv. conferinți cu bucuria și nerăbdarea unei sărbători. Succesul ce ați obținut în cea precedentă, era cea mai bună garanție de satisfacția intelectuală și sufletească ce ne păstra aceasta din urmă. Și așteptările mele nu m'au înșelat: aceeaș pătrundere de gândire, acelaș belșug de cunoștinți și aceeaș formă bogată, convingătoare, mlădioasă... Și asupra darului ce aveți de a îmbrăca în formele cele mai variate ale elocinții, o gândire adânc observatoare, asupra darului acestuia sunt fericită, domnule S., că vă pot aduce cele mai meritare laude, în momentul de față...“

O Româncă

c) Plictiseala.

Anul următor 1906, la aceeaș dată, anunțai a treia conferință cu titlul de mai sus. Era ultima din ciclul stabilit de mine cu câțiva ani înainte privitor la fortificarea voinții în sufletele moleșite. Chestiunea era studiată din punctele de vedere filozofic, literar și pur omenesc. Intemeiându-mă pe exemple numeroase, luate din citiri și din propria mea experiență, am izbutit să dau acestui subiect,

arid în el însuși, o înfățișare vie și interesantă. Și cu toată lungimea ei de o oră și un sfert, atenția publicului a fost tot timpul neconținut încordată.

Conferința fusese anunțată în folosul „Vetrei Luminoase“, opera reginei Elisaveta. Suma realizată a fost de **505 lei (aur)**, cum reiese din procesul-verbal încheiat cu acest prilej, din care scăzându-se cheltuielile au rămas net 301 lei. Această sumă o expediai ziarului „Universul“ cu rugămintea de a o remite „Vetrei Luminoase“.

Regina Elisaveta, luând cunoștință de aceasta, a binevoit să-mi mulțumească prin „Vatra Luminoasă“, și „în semn de înalta Sa recunoștință“ mi-a oferit portretul Ei cu o dedicație autografă: **„Din suflet și din inimă vă mulțumesc pentru ideia frumoasă și binefăcătoare și pentru marele ajutor! Elisaveta“**. Portretul înfățișa pe Regină în rochie albă cu trenă lungă, stând pe treptele scării de marmoră din interiorul Palatului regal. Când am părăsit Craiova în 1914, am oferit acest portret înrămat de mine, cancelariei liceului „Carol I“, în amintirea celor 10 ani cât am funcționat acolo ca profesor, contra adevărinții Direcției cu nr. 116 din 20 Oct. 1914. ¹⁾

d) O conferință nerostită.

Anul 1907 a fost un an de doliu pentru țară. Cine se mai putea gândi la conferințe, când grozăviile întâmplătoare erau încă proaspete în mintea și în sufletul tuturor, și cui îi mai ardea de asemenea distracții intelectuale? Renunțai dar și eu la aceea pe care o pregătisem.

Subiectul acestei conferinți, publicată în 1907, sub titlul de „**Inima femeiei**“, se prezenta ca o continuare a „Chestiunii feministe“. Căutam să dovedesc într'însa că sensibilitatea inerentă femeiei este o piedică și mai serioasă în drumul ei de egalizare completă cu bărbatul. Luam ca pildă două femei superioare, d-nele de Staël și George Sand. Din analiza vieții și a operelor acestor scriitoare de seamă scoteam în evidență influența puternică

1) Câțiva ani mai târziu, fiind în treacăt prin Craiova, am revăzut spre marea mea surprindere „Portretul“ în chestiune pe peretele din biroul locuinței personale a lui N. Balaban, pe atunci director al liceului. La protestul meu, D-sa mi-a făgăduit solemn că-l va restitui cancelariei, lucru ce n'am mai avut prilejul să verific.

și fatală a naturii fiziologice și a sensibilității lor arzătoare asupra întregii lor activități intelectuale.

Am pomenit de această conferință intitulată „Inima femeiei“ care, cum am spus, a fost publicată în broșură, pentru a arăta că patru ani mai târziu a apărut în „Mercure de France“ din 16 ianuarie 1911, o conferință sub titlul „le Coeur de la Femme“ și **cu un conținut aproape analog !** Intr'adevăr, ce coincidență !

e) O conferință a lui Iorga.

Inițiativa mea nu rămase sterilă. Unii dintre colegii mei, constituiți în asociație cu caracter naționalist, organizează la rândul lor o serie de șezători săptămânale, și din când în când mai aduceau conferențieri din Capitală. Intre alții a fost adus și N. Iorga.

Mi-l aduc și acum aminte. Înalt, slab, deșirat, spatele puțin strâmbat, cu un răs copilăros și cu glasul pițigăiat. Povestea, la sosire, în mijlocul ciracilor ce-l adusesese, cum sgâlțâise de barbă în vagon pe un evreu bătrân și apoi îl aruncase jos din tren la prima stație. Și imita strâmbându-se, vociferările evreului, râzând cu o naivitate de copil.

În seara conferinței, conform obiceiului său, o luase razna, vorbind peste timpul prescris unei conferințe. O doamnă din elită, probabil obosită de atâta vorbărie, ieșise din benuarul ei și cerca să se strecoare nesimțită prin fundul sălii. Conferențiarul însă o zărește și o apostrofează spre uimirea generală: „Dar ce crezi, cucoană, că eu am venit dela București într'un vagon de clasa a doua, ca să pleci D-ta când vorbesc eu ?” Doamna, deși neplăcut surprinsă, părăsi totuș sala așa cum hotărîse. La orele 12 noaptea, când înfârșit s'a oprit potopul conferinței, nu se mai găseau în sală decât ciracii și conferențiarul...

2. O ASCENSIUNE PE „OMUL“

În vacanța anului 1905 aflându-mă la Bușteni, am avut plăcutul prilej să iau parte la o excursiune în munții Prahovei, organizată de un grup numeros de domni și doamne. Conducătorul caravanei a fost regretatul scriitor Becescu-Silvan, pe atunci deputat, care a și descris în „Adevărul“ (din 31 Iulie și 1 August, 1905), peripețiile

tragi-comice ale aventurii noastre. Mulțumită experimentatului conducător, alpinist încercat, excursiunea urmată de ascensiunea pe muntele „Omul” se desfășură, în ciuda greutăților de tot felul, într’o atmosferă din cele mai cordiale.

Nu voi uita niciodată marea impresie ce mi-a lăsat un răsărit de soare depe „Omul” între 4 și 5 dimineața. Mai văzusem în Elveția pe Engelberg și aiurea câte un răsărit de soare, dar niciunul nu a făcut asupra-mi efectul impunător al aceluia depe „Omul”. Sus, la aproape două mii de metri înălțime, îmi apăru în vale un soare imens, colosal, care acoperea tot văzduhul, un ocean de soare ce îmbăia întreaga atmosferă. Această apariție uriașă de soare ne scoase din piepturi strigăte de admirație și încântare, făcându-ne să uităm oboselele din ajun și noaptea de pomină petrecută în cabana stâncii. Din nenorocire, întoarcerea pe căi neumblate, peste ape și peste scoborîșuri primejdioase, ne șterse puțin din minte acea arătare divină din timpul dimineții și ne readuse acasă leșinați de foame și de oboseală.

Amabilul conducător al caravanei, animatorul întregii excursiuni, îmi făcu cinstea de a consacra modestei mele persoane, următoarele rânduri în descrierea făcută de dânsul: „D. Const. Șăineanu, cel mai simpatic din toată caravana, — omul care, pentru a mulțumi toată lumea și a-și mulțumi, în acelaș timp, năzuințele artistice, ar fi fost în stare să meargă oriunde, — amuți. Discuțiile literare și sociale, pe cari le hrănise cu atâta înflăcărare pe deasupra Caraimanului, nu se mai auziau. Toată lumea era obosită și abătută”.

3. LA O INTRUNIRE POLITICĂ

În cursul unui an (nu-mi aduc aminte care), s’a ținut la Craiova o întrunire politică în sala Belle-vue. În aceeaș sală ținusem și eu două conferințe, cum se știe. Curios de a vedea cum se desfășoară o întrunire politică (nu asistasem încă la niciuna până atunci), luai hotărîrea să mă duc la aceea, bine înțeles ca simplu spectator, eu nefiind pe atunci cetățean român. Auzisem, ce-i drept, că dela asemenea întruniri riscai, pe acele vremuri, să fii dus la spital pe targă. Lucru ce desigur nu mi-ar fi convenit. Mă gândeam totuș că, fiind oareșcum cunoscut ca profesor

și conferențiar, nu se putea să mi se întâmple așa ceva. Și mă dusei.

Prin ușa de intrare văzui multă lume în sală, iar pe scenă pe corifeii liberali ai urbei șezând pe scaune. Cuvântările nu începuse încă. Ca să nu supăr pe nimeni, și poate ca să am puțința s'o șterg mai ușor în caz de primejdie, mă postai în pervazul ușii de intrare. Nu știu cum, depe scenă, fui zărit de prefectul județului, care asistase la conferințele mele. Se dădu jos și o clipă după aceea fu lângă mine și, mai mult pe sus decât cu voia mea, mă duse de braț pe scenă, unde mă pofti să șed alături de corifeii partidului. Mărturisesc, spre rușinea mea, că mă simțeam tare jenat acolo, dar și mândru de a mă vedea între acești corifei, desigur toți coborâtori direcți din Traian! Parcă totuș nu-mi venea să cred că lucrul, sau mai bine zis minunea aceasta, era cu puțință, și mă temeam de o catastrofă.

Intr'adevăr, catastrofa nu întârziă să izbucnească. Mai întâi un murmur de glasuri izolate, pornit chiar de pe scenă, care ajungea nedeslușit până la mine. Desigur, îmi ziceam, murmuratul e firesc, doar mă găseam la o întrunire politică. Dar sgomotul de glasuri devenea din ce în ce mai precis. Apoi mereu își făceau drum pe dinaintea mea figuri îngrijorate, cari mă ardeau cu priviri parcă dușmănoase, amenințătoare...

Mă uitam în jurul meu și nu înțelegeam nimic din revolta ce stârnia prezența mea aci. Dar iată că sgomotul se clarifică și se traduce prin cuvinte distincte, dela unul la altul: „Ce caută ăsta printre noi? Cine l-a adus?“ Incepui să înțeleg că situația devenise critică și căutam din ochi pe acela ce mă poftise aci, dar nu-l vedeam nicăieri. Nu știam ce hotărîre să iau. Dar iată că un glas, pornit de astă dată din sală, explodă pe scenă: „Afară cu el! jos!“

Cum se vede, treaba se îngroșase. Nu mai era chip de stat la îndoială. Instinctiv mă ridicai depe scaun pentru plecare. Un domn de lângă mine se grăbi să-mi spună: „Bine faci, domnule, locul d-tale nu este aci!“ Avea dreptate bietul om, ce căutam eu acolo? Și părăsii scena și sala, vorba ăluia plouat și cu coada între picioare, dar fericit că scăpasem teafăr și nearanjat pentru spital...

4. O RĂSCOALĂ ȚĂRĂNEASCĂ

Anul 1907 a fost un an de doliu pentru țară. În diferite județe și în special în Dolj, țăranii s'au răscolat împotriva moșierilor, arzându-le conacele și distrugându-le recoltele. Era a doua răscoală a lor după cea din 1888.

Care a fost pricina acestei răscoale sângeroase din partea lor? Sătui de promisiunile deșerte ale diverselor guverne și exasperați de exploatarea neomenoasă a moșierilor și a arendașilor acestora, și mai ales instigați zilnic spre revoltă de către unii din preoții și învățătorii lor, ei au luat bâtele lor tradiționale și au pornit să-și facă dreptate.

Apărea pe atunci în Capitală o foaie instigatoare sub direcția lui Iorga, cu caracter pronunțat antisemit și cu tendința de a provoca răscoale împotriva evreilor. Își avea reprezentanți de propagandă în orașe și mai cu seamă la sate. Craiova era în această privință un focar de asemenea instigatori. Țăranii însă au înțeles că adevărații lor exploatareți nu sunt evreii, de altfel inexistenți la țară, ci moșierii și arendașii acestora, și astfel instigația antisemită a degenerat subit într-o răscoală țărănească cu caracter revendicator.

Rezultatul? Deoparte conace incendiate și holde distruse, iar de altă parte o hecatombă de zece mii de țărani împușcați numai în Dolj de către trupele trimise împotriva lor. N'au fost cruțați nici pruncii de țată „ca să dispară sămânța rea“, după cum mi-a spus unul din vitejii căpitani care a luat parte la acest măcel îngrozitor. I-am văzut ulterior în oraș pe cei luați prizonieri, cu lanțuri la picioare și mâini, desculți, istoviți, galbeni ca făclia de ceară și cu privirea stinsă. Era talpa țării împinsă la disperare!

5. MOARTEA LUI HASDEU

(1907)

Nu fără oarecare surprindere aflai astăzi din ziare stingeră din viață a castelanului din Câmpina, fostul meu prigonitor și distrugătorul în parte al carierei căreia mă devotasem. De fapt, el murise de mult în domeniul activității intelectuale. Și-a dat sfârșitul după o agonie de trei săptămâni, neavând la căpătâiul lui pentru a-i închide

ochii decât pe fecioru-său de casă. După ce, cât a viețuit, s'a trudit să semene golul în jurul său prin egoismul, sarcasmul și firea sa vindicativă, a părăsit viața așa cum a trăit-o, izolat, abandonat de toți, fără prieteni și fără discipoli...

Da, fără niciun discipol. Căci, întocmai ca și Cronos care și-a înghițit copiii, acest maestru atotputernic n'a urmărit alt scop decât să-și distrugă ciracii, ce-i drept puțini la număr, deviza lui obișnuită fiind: „după mine potopul!“

E adevărat că a fost o minte extraordinară, înzestrată cu o putere de argumentare impunătoare, un talentat în multe direcții; dar, în acelaș timp, un spirit aventuros lipsit de disciplină și de metodă riguros științifică, un emițător de ipoteze în mare parte de domeniul fanteziei, un diletant de frunte, care însă n'a adâncit nimic în nicio direcție.

Ca om, a lăsat mult de dorit. A fost un egoist învierșunat, un zeflemist acerb a tot ce nu-i convenea, un intolerant și un pățimaș față de confrății săi, un răsbunător ce nu cunoștea nicio limită față de cei ce nu erau de părerea lui.

La declinul vieții sale a alunecat spre spiritism, domeniu negativ în care s'a compromis cu totul și care l-a abătut definitiv dela căile științifice și literare. Trist sfârșit al unei minți scilpitoare !

6. UN ALT INSPECTOR GENERAL

În 1908, cu prilejul definitivatului meu, avui cinstea să primesc inspecția unui domn inspector general, trimis de Minister. Era un om scund, gras, cu fața rubicondă, cu mersul târăgănat și cu înfățișarea șireată de țăran chia-bur. De cum a părăsit Universitatea s'a pomenit revizor școlar, fără a fi practicat în Invățământ o singură zi, apoi Inspector general al Invățământului secundar pe viață, adică până la ieșirea lui la pensie.

Dacă îl vizitai la Minister, îl găseai invariabil în biroul lui, cu o țigară groasă de foi în gură, răsturnat într'un fotoliu și cu picioarele pe birou. Era poziția lui favorită, aceea probabil care îi sugera ideile inovatoare pe cărâmul pedagogiei. De fapt însă, sub raportul pregătirii pedagogice, lăsa mult de dorit, nefiind la curent cu progre-

sele disciplinei pe care o reprezenta oficial. Afară de aceasta îi lipsea ușurința vorbirii și puțința de a expune o chestiune sub diferitele ei aspecte. Când de pildă, lua cuvântul într'o conferință școlară a vreunui liceu, se congestiona dela primele cuvinte și se pierdea apoi în fraze fără șir, din cari anevoie ieșea la mal. Intr'o zi, la una din aceste conferințe, avea de scos în evidență câteva principii de pedagogie elementară. Rezultatul însă a fost lamentabil, totul nefiind decât o peltea confuză în care se înpotmolise cu totul. Un profesor, pentru a-i face plăcere, a reluat subiectul pe seama lui, l-a amplificat și prezentat convenabil, publicându-l într'un ziar din localitate. Cu ziarul în mână inspectorul general s'a înfățișat Ministrului, spre a-i arăta spornica activitate pedagogică ce depune în serviciul Invățământului.

Avea totuș un merit. Era neîntrecut în aplanarea diferendelor dintre profesorii din provincie, pe cari îi împăca fără greutate, și totul se termina cu un cheful în regulă. Căci omul nostru era din temperament un înfocat adept al lui Bacchus. Cheful ținea deseori toată noaptea, fiind stropit spre dimineață cu un borș ardeiat. Apoi, mai mult afumat decât treaz, domnul Inspector pornea să-și facă inspecțiile la școli.

Acest inspector general pe viață mai avea și unele păreri personale, întemeiate desigur pe lunga sa experiență oficială. Așa, în ce privește absolventele școlilor profesionale și a celor secundare de fete, stabilea o demarcație, care de fapt revenea la aceeaș condamnare, termenii fiind sinonimi.

VIII. ANCHETA IN STRAINĂTATE

(1909-1910)

Odată cu părăsirea conferințelor în împrejurările știute pierdusem o activitate trebuincioasă firii mele. Căutai s'o înlocuesc printr'o revizuire, în vederea unei noi ediții, a dicționarelor mele, al căror conținut ajunsei aproape să-l dublez. Această muncă migăloasă și aridă îmi luă un an și mai bine. Rămas din nou fără activitate în perspectivă, era să-mi pierd oareșcum busola, energia mea refuzând să adoarmă.

Mă plimbam ceasuri întregi prin Parcul Carol chinându-mi creierul în aflarea necunoscutei. Dar plimbările acestea fără rost nu făceau decât să mă obosească, fără a-mi procura în schimb o diversiune mulțumitoare. Mă credeam căzut în neurastenie și ajunsesem să nu mai cîtesc decât tratate medicale în legătură cu presupusa mea maladie, ba chiar să mă complac în progresele ei. Cine știe unde m'ar fi dus această stare de deprimare fizică și morală ce se agrava zilnic, dacă o împrejurare neașteptată nu venea la timp să mă salveze din ghiarele ei.

Intr'o zi Teodoru, secretarul general al Ministerului Instrucțiunii, în treacăt prin Craiova, îmi propuse o misiune oficială. Era vorba de facerea unei anchete în diverse centre din Apus asupra metodelor de predare a limbilor moderne în liceele din acele țări. Ținuse să mi-o încredințeze personal și, pentru efectuarea ei, îmi acorda un concediu de un an și suma cuvenită pentru deplasare. Venită dela un adversar (persoana anonimă din conflictul cu Pompiliu Eliade), care își recunoștea astfel vina față

de mine și ținea s'o repare, oferta aceasta nu putea decât să-mi dea satisfacția ce meritam. O primii cu atât mai mult, cu cât ea pune capăt unei stări deprimătoare ce amenința să mă distrugă.

A părăsi pentru un an localitatea unde mă aflam și a avea prilejul să cutreier atâtea țări cu un scop anumit, ce puteam dori mai mult? Mă pregătii deci de plecare. E adevărat că nu prea aveam convingerea că voi izbuti în misiunea ce mi se încredințase, dar ideia că am fost găsit vrednic de ea îmi insuflă curaj. În toate momentele vieții mele, oridecâteori mă avântam într'o direcție nouă, aveam asemenea îndoieli de mine însumi, dar și îndrăzneala de a încerca totuș și de a persevera în activitatea odată întreprinsă.

Imi limitai dela început ancheta numai la trei țări: Germania, Franța și Italia, renunțând la Anglia și Elveția unde învățământul e mai mult de ordin privat și prea puțin oficial, deci nu intra în scopul urmărit de mine.

a) La Berlin.

Cum sosii în capitala Germaniei, mă dusei la Legațiunea noastră de aci s'o rog să intervină pe lângă autoritatea oficială germană pentru obținerea unei autorizații de a vizita câteva licee, cu scopul de a asista la lecțiile profesorilor de limbi moderne ce mă interesau. Câteva zile numai dela cerere primii următoarea adresă oficială:

„Der Oberlehrer für fremde Sprachen am Gymnasium Craiova (Rumänien), Herr Professor Constantin Saineanu wünscht Gymnasien, Realgymnasien und Höhere Mädchenschulen in Berlin und den Vororten aus unmittelbarer Anschauung kennen zu lernen. Dem Genannten ist die Anwesenheit in den Lehrstunden, insoweit es ohne Störung des Unterrichts geschehen kann, zu gestatten und die für seine Zwecke dienliche Auskunft zu geben. — Berlin, den 28 August 1909. Der Minister der geistlichen und Medizinal-Angelegenheiten

Im Auftrage,

Reinhardt“.

În cursul a două luni (Septembrie și Octombrie) am vizitat 15 licee și asistat la 44 lecții de limba franceză. Pretutindeni, afară de câteva excepții, am fost primit cu multă bunăvoință, atât de directori cât și de profesori, deși se știe cât de neplăcută este în general unui dascăl prezența la cursul lui a unui coleg străin. Cu acest prilej

am făcut o constatare uimitoare: anume că în liceele germane se părăsise metoda „directă” în predarea limbilor vii, (metodă pentru a cărei izbândă acolo se cheltuiseră tone de cerneală), revenindu-se la vechile metode cu traduceri și cu gramatică. Și odată cu metoda directă dispăruseră și faimoasele „trepte formale”. De fapt numai 10 lecții din 44 au mai respectat cerințele metodei directe.

Și gândul îmi sbura atunci la C. C. Dimitrescu-Iași, reprezentantul oficial, nu atât al acestei metode admirabile ea însăși, cât al respectării ordinei rigide a „trepțelor formale”, care împinsese noua reformă până la exagerare. Sărmane Coco! unde erai, ca să vezi Germania, patria metodei directe și a treptelor formale (a căror intervertire o socoteai un sacrilegiu, și din cari îți făcuși un pedestal), părăsindu-le cu totul. Rigiditatea acestor trepte formale a ucis acolo metoda directă, de altfel atât de excelentă în rezultate.

Prin aceasta nu țin să-i absolv pe profesorii germani, cari renunțase aproape cu totul la metoda directă (admirabilă cum am spus), revenind la vechile metode perimate. Era într’adevăr o jale să-i vezi fără directivă în examinare, trecând dela o chestiune la alta fără nicio tranziție și părăsind clasa fără a fi pregătit cu elevii lecția următoare.

Șederea mea în Berlin am folosit-o și în direcția conferințelor, asistând la cât mai multe. De mare folos mi-a fost și contactul cu corpul didactic, atât prin schimbul reciproc de idei, cât și prin discuțiile cu privire la învățământul din țara lor. Am avut însă, de cele mai multe ori, surprinderea de a constata că profesorii de franceză nu stăpâneau limba decât gramatical, nu însă ca vorbire și pronunțare. Un director de liceu, făcând aluzie la profesorul de franceză la a cărui lecție aveam să asist, mi-a spus surâzând: „Aș fi fericit dacă ar poseda colegul meu franceza așa cum vă exprimați Dv. în limba germană!” Și eu o vorbiam mediocru!

b) La Paris.

Sosind în capitala Franței, obținui repede dela Ministerul Instrucțiunii, prin mijlocirea Legațiunii noastre, următoarea autorizație:

„M. C. Saineanu, professeur au lycée de Craiova, est autorisé à visiter les lycées Henri IV, Montaigne, Condorcet (grand et petit), Carnot, Voltaire, Janson de Sailly (grand et petit), et à assister à quelques classes dans ces établissements.

Le vice-recteur, P. Liard.

Mi se îngăduia, cum se vede, să vizitez 9 licee de băieți, însă niciunul de fete. Nu mi-am putut explica această rezervă. Am asistat la 32 lecții de limbi moderne, în special de limba germană. Din majoritatea acestor lecții m'am ales cu convingerea că în liceele franceze, respectiv cele din Paris, predarea limbei germane se face în mod serios, că metoda directă era strict aplicată, mai ales în clasele inferioare, că profesorii posedau efectiv limba străină predată, mulțumită unei șederi de lungă durată în țara respectivă, însfârșit că aveau în mare parte știința predării, a lecției vii, însușire rar întâlnită la profesorii din Berlin.

În tot timpul șederii la Paris (patru luni), în afară de vizitarea liceelor, n'am neglijat nici teatrul nici conferințele. Asiduu frecventator al „Comediei franceze” și al „Odeonului”, la ale căror reprezentații clasice eram abonat, am izbutit să-mi reinprospătez literatura dramatică și să-mi corectez pronunțarea. În ce privește conferințele, mulțumită d-lui Brisson, directorul Universității Analelor, am obținut intrare permanentă gratuită. Aci, între orele 3-5, conferențieri, recrutați printre academicieni, savanți, profesori sau mari avocați, veneau să expună subiecte în diverse direcții. Nu afirm că toți erau vorbitori eminenți și nici că toți, fără excepție, aveau o dicțiune ireproșabilă. Admiram însă la cei mai mulți o desăvârșită expunere a chestiunii, o dicțiune armonioasă și o finețe în expresiune, caracteristice în deosebi Francezilor.

Serile le petreceam de preferință la conferințele „Universității Populare” din faubourg Saint-Antoine. Aci, în fața unui public alcătuit din lucrători, cărora li se servea anticipat o cină reconfortantă pe preț de nimic, veneau să conferențieze pe înțelesul tuturor asupra marilor evenimente ale zilei, personalități de seamă politice,

științifice, literare și artistice. Intre alții l-am auzit vorbind aci și pe Doumer, viitorul președinte al Republicii. ¹⁾

c) In Italia.

La începutul lui Martie părăsii Parisul luând drumul Romei, unde ajunsei după câteva opriri încântătoare dealungul țărmurilor mării Tyreniane. Ducându-mă la Legațiunea noastră din Capitala eternă, mare mi-a fost mirarea auzind pe Ministru, al cărui nume din fericire îmi scapă, că el nu poate cere Ministerului Instrucțiunii italian, autorizarea de care aveam nevoie pentru vizitarea liceelor, deoarece el nu înțelege (!) rostul acestei cereri. Imi permisei să-i atrag atențiunea că un asemenea refuz m'ar pune în imposibilitate de a-mi înfăptui până la capăt misiunea oficială ce mi s'a încredințat. Cuvintele mele energice își avură efectul dorit. Ministrul îmi promise să intervină.

Dar săptămânile treceau una după alta fără ca autorizația cerută să-mi parvină. Și ar mai fi trecut alte multe într'o așteptare zadarnică, dacă o întâmplare indirectă n'ar fi grăbit sosirea ei. La o conferință a Instituției „Associazione archeologica romana” avui deosebita cinste să fac cunoștința contelui Tovajera, avocat și Secretar general al Ministerului Instrucțiunii. Fui oaspetele lui în mai multe rânduri, atât la masă cât și la zilele de primire ale contesei. Mulțumită acestui înalt personaj, obținui imediat autorizația mult așteptată, și de care Legațiunea se dezinteresase cu totul. Iată și adresa primită de Legațiune cu acest prilej:

„Eccellenza, Mi dichiaro bene lieto di secondare le sollecitazioni dell'E. V. rivoltemi affinché il professore Costantino Saineanu sia autorizzato ad assistere ai corsi di lingue straniere negli Istituti d'istruzione media di Roma, Firenze, Milano e Torino. Nell'accordare al professore Saineanu la desiderata autorizzazione, mi auguro che egli tragga, dalle sue indagini largo profitto, certe come sono che ai capi degli Istituti a egli inseg-

1) Intors în țară, am publicat în „Noua Revistă Română” a d-lui Motru un articol „Foloasele conferințelor publice”, în care arătam avântul luat de acest gen în centrele Apusului, marile foloase ce decurg din ele pentru cultura publicului, și nevoia urgentă a introducerii și la noi a unei asemenea activități, mai ales în orașele de provincie.

nanti sarà grato di agevolere l'esecuzione del suo compito. Porge all' E. V. i sensi della mia particolare considerazione.

Il Ministro, P. Branzetti"

Pierdusem aproape o lună în așteptarea acestei autorizații și cum timpul de care dispuneam era limitat, renunțai de a mai vizita liceele din Roma și-mi limitai ancheta numai la cele din Florența, Milan și Turin, orașe tot atât de importante ca și Roma sub raportul intelectual. Cu părere de rău trebuie să recunosc că constatările făcute cu acest prilej au fost departe de a fi satisfăcătoare. Pe atunci, în Italia, lipsită de seminarii pedagogice pregătitoare pentru profesorat, nu numai că metoda directă în predarea limbilor vii era inexistentă, dar nu exista nici un fel de metodă, ci un haos complet. Profesorii, deși în bună parte stăpâneau limbile străine, nu posedau însă arta de a le preda elevilor. Examinau, în mijlocul unui sgomot asurzitor al clasei plictisite, ora întregă și asupra întregii materii, și la ieșire nu indicau nici măcar lecția pentru data următoare. Unul din ei, care vorbea o franțuzească perfectă, îmi mărturisii cu naivitate la sfârșitul orei : „Sunt 40 de ani de când predau limba franceză, și totuș nu mă pricep cum aș putea preda unor începători!“ Curat vorba burghezului gentilom al lui Molière : „Voilà plus de 40 ans que je dis de la prose, sans que j'en susse rien!“

Directorii în special mi-au arătat mai toți o considerație cu mult peste ce meritam. Unii mi-au oferit chiar agape față fiind tot corpul didactic al școlii. La una din aceste agape, foarte mișcat de inimoasa primire, am ținut să le mulțumesc printr'o mică improvizație în limba italiană, pe care cei 25 de profesori prezenți în gentilețea lor au acoperit-o cu aplauze.

d) Rezultatul anchetei.

Intors în țară, am publicat rezultatele anchetei mele sub titlul „Invățământul limbilor străine în liceele din Germania, Franța și Italia” (1911). Cartea era precedată și de o introducere referitoare la istoricul metodei directe, introducere ce a apărut și în „Noua Revistă Română”.

Prezentată ministrului Instrucțiunii, C. C. Arion, ea fu onorată cu reținerea a o sută de exemplare pentru „Casa Școalelor”. Am convingerea, să mi se ierte această lipsă de modestie, că față de alte anchete similare, variând între 8 și 10 pagini, ancheta mea se prezintă ca cea mai completă monografie, la noi, asupra metodei directe în predarea limbilor străine și asupra rezultatelor ei fecunde pentru școală. Păcat numai că n'am publicat-o în limba franceză sau germană, ca cel puțin citirea ei să fi fost accesibilă și aiurea!

e) O incursiune în Invățământul menajer.

Prin 1912-1913 aveam niște ore la un pension de fete. Intr'o zi mă pomenesc cu Directoarea (o bătrână domnișoară) care îmi face o rugămintă. O soră a ei, directoare recentă a unei școli de menaj și profesoară de limba română la școala secundară din localitate, având nevoie să țină o cuvântare de sfârșit de an asupra învățământului menajer, și neștiind s'o compună, mă rugă să i-o redactez eu.

Declinai firește această cinste, explicând directoarei incompetința mea în această direcție, în care n'am activat niciodată. Dar protestările mele nu avură niciun rezultat. Ziua următoare, ambele solicitatoare mă asaltară din nou aducând cu ele un teanc de cărți, în diferite limbi, cari tratau despre învățământul în chestiune, precum și cărțile cu istoricul școlii de menaj din localitate și cu rezultatele ce a dat în trecut, și insistară din nou să le fac conferința. Trebui să mă execut, dar le asigurai că nu garantez reușita ei.

Mai mult de curiozitate citii cărțile aduse una după alta cu creionul în mână. Dar cu cât înaintam în citirea lor, cu atât coprinsul lor îmi devenea mai familiar. Ajudat de notele culese treptat, precum și de amănuntele Istoricului școlii de menaj, începui lucrarea, stabilind jaloane și înjghebând un plan de tratare a subiectului. Mai întâi o introducere în materie scurtă, dar coprinzătoare, apoi o privire generală ca într'un film a Invățământului menajer în țările din Apus, urmată de o prezentare comparativă a activității desfășurată de școala de menaj din localitate în trecut și în prezent și de nevoia unor

asemenea școli în țara noastră în vederea pregătirii tineretului feminin pentru menirea sa în viață.

Doamnei directoare îi plăcu modesta mea lucrare. Se simția însă cam stânjenită neștiind cum s'o prepare ca s'o poată rosti, nu citi, în fața publicului. Pierdii încă o săptămână venind zilnic s'o ajut în pregătirea ei, în special cum să scoată în evidență anumite fraze mai importante și cum să accentueze unele cuvinte în vederea efectului. E inutil de adăugat că d-na directoare a școlii de menaj a repurtat un succes frumos. Era încântată și nu găsea cuvinte ca să-mi mulțumească îndeajuns pentru serviciul ce i-am făcut. Recunoștința ei se și manifestă în curând sub forma... unui borcan cu dulceață și a unei sticle cu vin!

E adevărat că teza de doctorat în medicină din Alexandria nu-mi adusese nici atâta!

Găsind subiectul interesant, îl reluai pe cont propriu. Vizitai, pentru a mă documenta, școlile de menaj din Capitală și trimisei câte un chestionar școlilor similare din țară, cu rugămintea de a-mi răspunde amănunțit la întrebările puse. Față de bogăția materialului adunat și de importanța lui, mă hotărâi să studiez acest Invățământ și în alte țări din Apus, vizitând școlile respective de acolo. Pentru aceasta cerui concursul Ministerului de Instrucțiune, adresându-mă directorului general, C. Kiriteșcu. Acesta recunoscuse de fapt importanța studiului ce vream să întreprind și mă asigură că e convins de reușita lui sub direcția mea. Dar regretă că nu-mi poate da concursul cerut, Ministerul neavând fonduri pentru așa ceva.

Păcat de materialul adunat și de munca depusă!

IX. RĂZBOIUL MONDIAL

1. DETAȘAT ÎN CAPITALĂ

După un apostolat de 10 ani în capitala Olteniei fără puțință de evadare, mă văzui înfărșit în Septemvrie 1914 detașat în București. Ce bucurie de a mă regăsi, după o absență atât de îndelungată, în orașul după care tânjiam de atâta amar de vreme! Slăbisem foarte mult depe urma necazurilor de tot felul, așa că detașarea aceasta părea venită la timp ca să mă salveze.

Liceul la care am fost detașat purta un nume glorios; din nenorocire domnia în această școală o anarhie îngrozitoare. Nu exista aci nici urmă de disciplină. Elevii, mai ales cei din cursul superior, își făceau de cap și se arătau refractari oricărei tendințe de revenire la normal. Ce deosebire între aceștia și foștii mei elevi disciplinați dela liceul ce părăsisem!

Vina acestei anarhii o purta însuș directorul școlii. Era, ce-i drept, un creier îmbâcsit de carte, dar această știință de carte era la el dezordonată, confuză, nerumegată. Un colecționar de fapte mărunte, incapabil de vederi largi și luminoase. Deși pedagog atitrat (doar tradusese Pedagogia lui Mathias!), îi lipsea o calitate esențială pedagogică, și anume prestigiul, autoritatea. Nu izbutea să se impună elevilor, ci mai degrabă se lăsa dus de nas de ei. Intr'adevăr orele sale de curs erau ore de deliciu pentru ei, căci puteau petrece minunat pe socoteala lui. Inchipuirea lor juvenilă inventa fel de fel de torturi ne-

vinovate pe cari i le aplicau sistematic în răsul general al clasei.

Și așa au trecut doi ani de muncă zadarnică. Noroc că intrarea în război a Țării a pus capăt dăscăliei mele la liceul acestui director sui generis, devenit mai târziu, prin înmulțirea Universităților, profesor universitar (!) de estetică (!), deputat, senator, academician, etc., ba chiar favoritul premiului național de critică (!). Poate, dacă nu murea, ajungea și ministru.

2. O CĂLĂTORIE LA PARIS.

Vacanța anului 1914 o destinai Parisului. Pentru a da călătoriei mele o varietate atrăgătoare, proiectasem s'o agrementez cu opriri prin orașele principale din diverse țări pe unde aveam să trec. Așa că nu sosii în marea Metropolă decât trei săptămâni dela plecarea mea. Ziua de 14 Iulie mă surprinsese la Lille, în mijlocul entuziasmului mulțimii pentru sărbătoarea ei națională. Pre-tutindeni liniște desăvârșită și bucurie pe fețele tuturor. Nicăirea nu se simțea apropierea marelui cataclism ce avea să însângereze omenirea timp de cinci ani pe toate fronturile. Nici la Paris nimic nu trăda ivirea lui năpraznică : aceeaș animație pe marile bulevarde ca de obicei și aceleași preocupări ca întotdeauna. Niciun semn prevestitor cât de mic.

Și totuș, în trecerea prin Germania, avui o vagă pre-simțire. În trenul ce mă ducea dela Dresda la Lipsca, în compartimentul în care mă aflam, am fost martor al unei scene ce m'a pus pe gânduri. Un neamț gros, cu ochii roșii, ieșiți din orbite, alături de mine, tuna împotriva Francezilor, spunând pasagerilor din compartiment, că el așteaptă de ani de zile prilejul „când va putea, însfârșit, să bea din sângele lor“ și că „o să-i învățăm noi minte pe acești bandiți!“ Imi trecea fiori prin inimă auzindu-l amenințând astfel, dar îmi ziceam că această pornire agresivă este poate o excepție și că națiunea germană este în general mai potolită.

La Paris, în fața liniștii mulțimii, îmi văzui de treabă, căutând să profit de șederea mea cât mai avantajos. Când deodată, în dimineața de 3 August, Parisul iuă năpraznic o înfățișare excepțională. Ieșind din hotelul meu

din str. Richelieu, văzui o lume neobișnuită oprită în fața unor afișe enorme cari acopereau zidul Bibliotecii Naționale, cu litere foarte mari, și cari începeau cu cuvintele: „*Français! l'Allemagne nous a déclaré la guerre!*” Nicio exclamație, niciun protest, niciun cuvânt de indignare nu ieșea din mulțimea îngrijorată. Pâlcuri după pâlcuri se perindau dinaintea afișelor, citeau și apoi dispăreau în aceeaș atitudine tăcută. Era ceva impunător.

În primele zile bulevardele cele mari trăiră o viață intensă. Sute de mii de oameni, de abia menținuți de cordoane de gardiști, se scurgeau ziua și noaptea dinaintea redacției ziarului „*le Matin*”, spre a sorbi știrile anunțate cu litere luminoase pe ecranul peretelui. Înaintarea Germanilor se anunța vertiginoasă, Belfortul fusese luat și situația devenea tragică.

O săptămână mai târziu Parisul se goli ca prin farmec. Bărbații plecase, vehiculele fusese rechiziționate, iar bulevardele mari până atunci atât de însuflețite, devenise pustii. Și cum dușmanul înainta mereu, trenurile se luau cu asalt, fiecare ținând să-și așeze familia la adăpost în regiunile mai sigure, și curțile gărilor erau pline de mormane de bagaje ale acelora ce așteptau, zile întregi, formarea de noi trenuri. Priveliștea era jalnică.

Legăturile feroviare cu țările dinspre răsărit fiind și ele subit întrerupte, întoarcerea mea în țară în aceste împrejurări devenise o grea problemă. Mă vedeam amenințat să rămân, cine știe pentru cât timp, în Parisul ce se credea că va fi împresurat prin retragerea trupelor franceze dela Marna, și expus mizeriei din lipsă de mijloace de trai. Când, într'una din zile, se anunță plecarea unui tren spre Marsilia. Se svonea că va fi ultimul. Îi luai, cu hotărîrea de a mă întoarce în țară pe mare, dar și cu teama de a nu fi debarcat cine știe unde sau de primejdia unei ciocniri a vasului de vreo mină plutitoare, pe atunci destul de numeroase.

Trenul nostru era supraîncărcat. Cu toate că plătisem un bilet de **clasa II-a**, a trebuit, din pricina afluenței, să mă mulțumesc c'un locșor într'un vagon de a treia între cele două rânduri de bănci ticsite și șezând pe geamantanul meu timp de 36 de ore, cât a durat atunci parcursul. În această postură penibilă, între genunchii celorlalți și fără puțință de vreo mișcare, am dus-o până la

sfârșit. Culme a nenorocirii, n'aveam cu ce să-mi astâmpăr foamea, nefiind asortat cu nimic, în timp ce vecinii mei francezi depe banchete, strașnic aprovizionați cu de toate, se ospătau copios fără a mă lua în seamă câtuș de puțin... Și tot înghițindu-mi saliva la plescăiturile lor, nu mă puteam totuș opri să nu reflectez la ce grad de neomenie împinge războiul inima omenească! ¹⁾

La Marsilia, unde ajunsei cu oasele sfărâmate și istovit de foame, a trebuit s'aștept zece zile până să obțin un loc pe vapor. N'am regretat însă această întârziere în frumosul port. În afară de pitoreștile excursii dealungul mării, am avut și prilejul unei surprize de neuitat. Depe terasa unei cafenele mi-a fost dat zilnic să asist la defilarea nesfârșită a trupelor coloniale venite în ajutorul Franței și să admir cu emoție splendidele lor uniforme felurite ce scânteiau feeric la razele arzătoare ale soarelui provental.

Călătoria pe Mediterana a durat nouă zile cu o oprire de o noapte în portul aziatic al Smirnei. La Istanbul, după câteva zile de odihnă, un vapor român mă readuse, pe o noapte extrem de agitată, în meleagurile de unde plecasem. O aventură al cărei erou am fost fără voia mea pe vaporul **Equateur** în apele Mediteranei, am publicat-o în 1926 în „Adevărul literar“. Imi permit s'o reproduc și aci.

3. O AFACERE DE ONOARE PE BORDUL VAPORULUI „EQUATEUR“

Era în Septembrie 1914. Pe bordul vaporului „Equateur“, care ne transporta din Marsilia la Istanbul, se aflau români, ruși și bulgari, pe cari nesiguranța zilei de mâine îl gonise din Parisul amenințat de invazia germană. Vaporul gema de pasageri, în mare parte studenți și lucrători, ticsiți ca niște sardele în întunecoasele compartimente de clasa a III-a și a IV-a și repatriați de ambasadele lor respective.

În timpul zilei, și de multe ori noaptea, când cerul era senin și adia o boare răcoroasă, unii pasageri își părăsiau

1) Să fi avut dreptate Voltaire când a scris: „Les nations étrangères jugent la France par les spectacles, par les romans, par les jolis vers... Elles ne savent pas qu'il n'y a point au fond de nation plus cruelle que la française“. (Voltaire, *Dict. phil.*).

cabinele și veneau să se înviioreze pe punte. Aci, întinși pe niște „chais-longues“ închiriate înaintea plecării și aliniate ca niște paturi de spital sau de dormitor de pension, rămâneau ceasuri întregi cu privirea pierdută în zărea nemărginită a mării sau își continuau nesfârșitele discuții asupra războiului, ale cărui faze le aflam prin telegrafia fără fir.

Ocupația mea obișnuită, în timpul zilei, era cititul. Călătoria aceasta pe apă, la început interesantă prin nouțate ce-mi oferea, sfârși în cele din urmă să mă obosească cu monotonia ei. De altă parte eram amenințați zi și noapte de minele plutitoare puse de inamic și de cari se putea ciocni vasul nostru dintr'un moment într'altul.

Cunoștințe nu aveam și nici nu țineam să fac. Totuș întâmplarea făcu să intru în vorbă cu un tânăr bulgar, student în drept, și cu sora lui. Cum amândoi se exprimau într'o franțuzească simpatică, îmi plăcea să discut cu ei. Vorbeam de toate, de șansele războiului, de primejdiile călătoriei noastre, de literatură și orele treceau repede într'o perfectă înțelegere. După un timp însă studentul bulgar începu să arate oarecare nervozitate făcând aluzie la războiul balcanic din 1913, la intervenția noastră pe care o socotea agresivă. Cum potrivire de vederi în această privință nu puteau să existe între noi, mă sileam mereu să abat atenția lui asupra altor subiecte. El din potrivă revenea la marota lui, în ciuda surorii sale care era de partea mea. Până ce, într'o zi, plictisit de insistențele sale, părăsii cu totul societatea lor.

Câteva zile trecură dela această întâmplare. Ne apropiam de Smirna. Cu o zi înainte de a intra în acest port, unde trebuia să poposim o noapte, izbucni și catastrofa pusă la cale din răsbunare de către tânărul student. Era pe la orele 10 noaptea. Simțindu-mă indispus după masă, mă dusesem în cabină să mă culc. Mi-a fost însă cu neputință să adorm, marea fiind înfuriată și tangajurile ei prea violente. Enervat, mă îmbrăcai repede și mă suii pe punte. Cerul era acoperit de noi negri, de nu se deslusea nimic la doi pași. Mă întinsei pe chaise-longue și închisei ochii...

Poate 10 minute trecură astfel, când deodată fui deșteptat de un sgomot de glasuri îndărătul meu, între cari

recunoscul și pe acela al studentului bulgar. Puțin după aceea auzii distinct și foarte aproape de mine, dar fără să știu dela cine vine invectiva: **les Roumains nous ont attaqué lâchement**. Crezând că era adresată mie, răspund flegmatic: **Vous exagérez!** Urmă o tăcere de o clipă, apoi acelaș glas șueră: **Vous êtes un peuple lâche!** Iar eu: **Qui l'a dit est un drôle!**

O secundă. Apoi mă simt lovit în cap de un pumn puternic. Săr în picioare și apuc pe agresor de guler, dar în clipa de a-l lovi și eu, mă văd reținut în spate de o droaiă de bulgari ce ne înconjurase. La sgomotul acestei lupte inegale apăru comandantul care, aflând cele întâmplare, mă rugă să mă liniștesc, asigurându-mă că ziua următoare îmi va face dreptate. Părăsii pe bravul meu agresor, care se recomandă căpitan bulgar și mă scoborii în cabină ca să mă reculeg.

Câteva minute să fi trecut de când mă aflam aci, când iată că ușa cabinei se deschide și își face apariția studentul A., român, și mă întreabă ce s'a întâmplat? Ii descriu cele petrecute. „Și nu era nimeni cu D-ta?” mă întreabă el. — „Nimeni!” — „Ciudat, zice el, noi jucam cărți cu colonelul Vl. în cabina de alături, la doi pași de locul scandalului și n'am auzit nimic!”. „Dar stai, adaoșe el, nu merge așa, trebuie să te răsbunăm, mă duc să vorbesc cu ai noștri, e onoarea țării în joc; așteaptă, nu adormi!” Și ieși.

Așteptai în pat conform poveței tânărului meu compatriot. Un sfert de ceas după aceea aud o zarvă mare în coridor, de credeai că arde vaporul. Erau băieții noștri cari discutau cu aprindere întâmplarea mea. Nu se distingueau decât crâmpoșe de fraze: „Au să ne dea socoteală! o să-i învățăm noi minte!... auzi! să ne insulte țara!... ăsta-i caz grav!... o să cerem satisfacție prin legațiunea noastră dela Constantinopole!... etc.”. In sfârșit, cum nu puteau încăpea toți în cabină, îmi trimiseră trei delegați dintre ei, cari să mă felicite pentru gestul meu patriotic și să mă asigure că nu se vor liniști până ce nu vor obține satisfacția cuvenită. Sgomotul în coridor mai dură câteva minute, apoi totul reintră în tăcere.

A doua zi dimineata, încercai câteva decepții. Entuziasmul juvenil al tinerilor mei compatrioți se cam potolise peste noapte. Studentul A. îmi propuse să mergem împreună la colonelul Vl., pensionar, și să-l rugăm să ia

el, ca om în vârstă, afacerea în mână. Colonelul juca o-
bișnuita lui partidă de cărți. Li povesti întâmplarea, ne-
uitând nici insultele căpitanului bulgar la adresa țării.
— „Foarte rău, îmi zise bravul om, că ai procedat așa,
de obicei la provocări nu se răspunde (!)” — „Cum? să
rămâi indiferent când ți se insultă țara?” îngânai eu.
— „Ei și!” fu răspunsul lapidar al colonelului, care își
continuă flegmatic partida întreruptă. Puțin după aceea
veni un alt compatriot din entuziaștii din ajun și îmi
propuse altă soluție. — „Știi ce? hai cu mine pe bord,
eu stau deoparte, D-ta te duci la căpitan și-l palmuești,
— și onoarea e satisfăcută”.

Văzând că n'o scot la capăt cu răsbunătorii mei, luai
o hotărîre pe cont propriu. Mă dusei la comandantul va-
sului și-i amintii promisia din ajun că-mi va face drep-
tate. Acesta, un om foarte de treabă, îmi spuse că a luat
afacerea în mână și că a și început ancheta. Chemase pe
agresor cu un sfert de oră înainte și acum mă invita și
pe mine să-i expun cazul... „Însfârșit, ce pretenții ai
D-ta?” mă întrebă dânsul. Răspunsei: „să-mi facă agre-
sorul dinaintea D-voastră și de față cu trei martori, de
fiecare parte, următoarea declarație: „*Je retire les paro-
les offensantes à l'adresse du peuple roumain et re-
grette vivemnet l'incident!*” După mine fu chemat agre-
sorul. Acesta primi să facă scuze, dar numai în prezența
comandantului și fără martori. Cum eu nu consimții la a-
ceastă rezervă, căpitanul se văzu nevoit să accepte, în
cele din urmă, condițiile puse de mine. Acordul însfârșit
se făcuse.

Momentul solemn al evenimentului avea să aibă loc
la ora șapte seara, înaintea mesei, în apartamentul co-
mandantului. Rămânea numai să-mi găsesc martorii. Din
nenorocire mai toți compatrioții mei se găseau în Smirna
unde poposise vasul, și, după toate probabilitățile, nu
aveau să se întorcă pe vas decât a doua zi dimineața la
plecare. Cu mare greutate dădui peste trei români: unul,
doctor în medicină, om sărăcăcios și naiv; al doilea un
tânăr inteligent și vesel, dar fără ocupație bine definită;
și însfârșit, un tânăr fercheș și cult, singurul care vor-
bia bine franțuzește.

Ora șapte. Comandantul, în vederea solemnității, lumi-
nase à giorno apartamentul său și, în uniformă de gală,

ca militar, făcea onorurile casei. La intrarea noastră, a mea și a martorilor mei, căpitanul bulgar cu ai săi, se găseau deja în sală. Câteși patru rași, frezați și în redingotă. În schimb, ai mei, îmbrăcați în haine de zi, că și mine.

Imediat comandantul dete semnalul începerii solemnității prin câteva cuvinte ocazionale foarte potrivite. Apoi dădu cuvântul agresorului meu. Acesta, cu glas tare, sigur și limpede, rosti în fața asistenței declarația impusă de mine, după care îmi întinse mâna. Atunci, la rândul meu, zisei: — „*Vu les excuses et les regrets que vous m'avez présentés, je déclare l'incident clos et retire, à mon tour, le terme blessant que je vous ai adressé!*”. La aceste cuvinte neașteptate, martorii bulgari îmi întinseră fiecare mâna și mi-o strânsură cu putere pe a mea. Onoarea era satisfăcută.

Solemnitatea însă nu se terminase. Luarăm loc pe scaune, și numaidecât unul din martorii adversarului propuse să ciocnim un pahar cu șampanie în amintirea reconcilierii. Eu refuzai energic, cu convingerea intimă că asemenea obiceiuri după vidarea unor incidente regretabile, n'au niciun înțeles. Martorul meu cel vesel era însă de părere contrarie. La șampanie, comandantul ținu o scurtă dar frumoasă cuvântare, spunând că e mândru că a putut aplana incidentul dintre noi și sfârși toastând pentru România și Bulgaria. Vorbi și unul din martorii bulgari (doctor în medicină) și toastă pentru Franța și România. Insfârșit, din partea noastră, răspunse tânărul cel fercheș, într'o franțuzească corectă, ba chiar elegantă, bând pentru Franța și Bulgaria.

Ziua următoare, pe la 6 dimineeața, sosiră și tinerii mei compatrioți, cari făcuseră atâta gălăgie în ajun pe tema răsbunării. Ei se întorceau foarte bine dispuși din șantaturile Smirnei. Aflând de izbânda mea, bieții băieți avură mare bucurie că nu vor mai fi nevoiți să facă din pățania mea un conflict diplomatic european (!).

4. SUB OCUPAȚIA GERMANĂ.

a) Lipsurile.

Odată cu intrarea inamicului în Capitală au încetat și grozăviile zepelinurilor. Dar din acest moment au

început alte suferinți. Cine nu-și aduce aminte de lipsurile ce duceam pe atunci, de nodurile înghițite în sec, de așteptările până 'n zori dinaintea brutăriilor pentru obținerea unei pâini?... Un element mai ales, care a lipsit cu totul, a fost combustibilul. Depozitele de lemne dispăruse ca prin farmec, căruțele cu lemne deasemenea. Umblau pe străzi țărani cu câte un lemn gros pe umeri pe care îl vindeau foarte scump, și asta rar de tot. Și cum iernile, cât a durat ocupația, au fost cumplit de geroase, o duceam greu tremurând de frig toată noaptea, de nu-mi ajungeau toate țoalele pentru învelit.

De altă parte, tot din lipsa combustibilului, dispăruse și tăietorii de lemne. Mă văzui atunci constrâns, fiindcă nevoia te învață minte, să-mi improvizez o capră și, cu ajutorul unui ferăstrău știrb, împrumutat dela un coleg, să-mi tai în fiecare dimineață câte un lemn, atunci când aveam unul, iar bucățile să le crăp cu săcurea. Cu chipul acesta izbutisem să-mi asigur nițică căldură în birou, unde lucram după-amiezile. Dar și nenorocirea, zice francezul, este bună câteodată. Tăiatul lemnului, care mă obosea peste măsură, îmi procura în schimb o strașnică poftă de mâncare și noaptea un somn adânc, care mă făcea imun la gerul siberian din camera de culcare.

b) Două aprecieri.

În Aprilie 1917 redeschizându-se unele licee, fui numit la Matei-Basarab și la Sf. Sava. Era și timp, căci sumele lăsate de ai noștri la plecare se topise de mult și ne vedeam amenințați a nu avea nici ce mânca. După 6 luni, în Octombrie acelaș an, avui cîntea să fiu inspectat de Onciul, pe atunci inspector general. Iată și Raportul lui adresat Ministerului cu acest prilej:

„No. 1351, Buc. 31 Oct. 1917. — În clasa I b, materia de limba franceză a fost terminată și elevii au făcut progrese foarte îndestulătoare. D. profesor Șăineanu aplică cu succes o metodă excelentă în predarea limbei franceze cu începători, făcând cu elevii continue exerciții de vorbire. În tot timpul lecției clasa întregă e ținută în atenție vie și în continuă activitate. În acest fel D-sa a obținut, în câteva luni, ca elevii să se poată exprima cu înlesnire în limba franceză în conversația ținută cu ei asupra materiei făcute“. (ss) Onciul.

Anul următor trecui la Cantemir și Șincai. Acesta din urmă își ținea cursurile în localul vechiu al liceului Spiru Haret. Fie-mi permis a pomeni aci de vizita la cursul meu a unui ofițer german, însărcinat cu cenzurarea ziarelor și cărților ce apăreau. El însuși era profesor de limba franceză într'un liceu din Germania și ținea să vadă cum se aplică, la noi, metoda directă într'o clasă începătoare. Din politețe îi îngădui să asiste la o lecție. La plecare îmi declară că „n'ar fi crezut cu puțință ca metoda directă, la care profesorii germani aproape renunțase, să poată fi aplicată cu atâta ușurință și să dea roade atât de bune“.

c) Două metode.

În acelaș an câțiva elevi din clasa a treia huiduise, la ieșire, pe un profesor suplinitor ce fusese aspru cu ei. Părintele Constantinescu-Lucaci, pe atunci director provizoriu, intră în clasă, și cum niciun elev nu voia să denunțe pe cei vinovați, cârpește pe cei dintâi ce-i steteau în drum și amenință toată clasa cu eliminarea. Clasa însă rămase impasibilă. Tocmai atunci intram și eu să-mi fac lecția. Rămas singur cu ei, am încercat să văd dacă cu vorba bună nu voi ajunge la rezultatul dorit de părintele-director. Și sacrificai pentru aceasta o parte din oră. Mă adresai conștiinții lor de elevi și de viitori cetățeni, vorbindu-le de situația critică în care se găsea țara sub ocupație străină; de nevoia absolută pentru noi, în aceste vremi nenorocite, de a contribui cu toții la succesul final prin oțelirea caracterului și respectarea demnității noastre. Căci țării îi trebuie, azi mai mult ca oricând, caractere integre și demne. Aceste calități ea le așteaptă dela voi, și nu vă este permis acum când țara suferă, să vă purtați nerespectuos cu un profesor însărcinat cu instruirea voastră, fie el cât de sever. Sunt convins că regretați cu toții fapta ușuratică a câtorva dintre voi, și că mai ales aceia cari s'au făcut vinovați de ea, sunt cei dintâi dispuși a face amendă onorabilă...

Cuvintele mele, rostite cu multă însuflețire, avură darul să provoace emoția tuturor. Toată clasa era în picioare. Elevii vinovați, împinși ca de un resort, ieșiră afară din bănci și-și mărturisiră greșala, cerând ei înșiși a fi pedepsiți. Eram viu mișcat și vădit surprins eu însumi. Izbutisem cu vorba bună să readuc la datorie pe

câtiva elevi rătăciți un moment... Ziua următoare elevii vinovați cerură, din propria lor voință, iertare profesoralului suplinitor pentru jignirea ce i-au adus...

Mă mândresc cu acest rezultat moral obținut asupra unor elevi, mai mult decât cu orice succes didactic în cariera mea profesorală.

d) Un comandant german.

Un alt eveniment plăcut pentru mine, în anul 1917, a fost următorul:

Fără să știu cine m'a recomandat, am fost solicitat de către Comandantul Serviciului economic, cu sediul în localul Societății de asigurare „Generală” din fața statuii lui Mihai Viteazul, să-i dau lecții de limba română. Generalul era un personaj înalt și corpulent, amabil și politicos. Prezentându-mă, i-am pus în vedere că nu primesc însărcinarea decât cu condiția de a se lăsa să fie tratat ca un elev, fără nicio considerație pentru înalta sa situație. Consimți râzând la propunerea mea. Lecțiile erau de trei ori pe săptămână, între 5 și 6. Deși om în vârstă și tată de copii căsătoriți, își dădea totuși multă ostentație ca să învețe limba. Ajunsesem, după două luni, să pot convorbi binișor cu dânsul în românește, în fraze scurte și ușoare. În momentele de recreație, ca diversivitate, îmi permiteam uneori reflecții aspre cu privire la stăpânirea germană, dar niciodată uriașul acesta atotputernic nu mi-o lua în nume de rău. A păstrat mereu, în raporturile sale cu mine, un tact ireproșabil, care mi-a lăsat o frumoasă amintire.

e) Un coleg puțin realist.

În ajunul primului războiu mondial făcusem cunoștința colegului Str., cu care mă împrietenii curând. Își făcuse studiile în Germania, de unde revenise cu doctoratul în filozofie. Întors în țară se căsătorise cu o profesoară și războiul l-a surprins fără a-și fi statornicit un cămin, cu un cuvânt un fel de boem intelectual.

Ocupat cu liceul unde funcționa la o catedră de limba germană și cu numeroase lecții particulare, nu-i prea rămânea timp să citească și mai ales să scrie. În convorbirile noastre el mă asigura într'una că are o lucrare în perspec-

tivă, de ordin filozofic, care va face senzație în lumea științifică când o va publica. — „Ai început s'o scrii?“ întrebam eu. — „Încă nu, răspundea el, eu n'am nevoie s'o scriu pe indelete, cum procedați voi ceștilalți, ci am s'o aștern dintr'odată, la timpul ei“. — „Nu ți-e teamă că ai s'o uiți cu timpul amânând-o într'una?“ La aceasta prietenul meu îmi replica: „Fii pe pace! În creierul meu ea se păstrează mult mai bine decât pe hârtie; ai să vezi, numai puținică răbdare!

Răbdare am avut și aș fi avut-o și astăzi, căci aveam toată încrederea în afirmațiunea prietenului meu Str., dacă moartea, mai puțin răbdătoare, nu i-ar fi scurtat viața, în urma unei boli subite, în plină vigoare a tinereții. Câți intelectuali ca dânsul nu dispar tot așa subit, fără a fi dat la timpul oportun măsura capacității lor!

f) O activitate extrașcolară.

Potrivit obiceiului meu de a nu sta inactiv în acele vremuri de răstriește, am lucrat la o „Istorie a literaturii franceze, la o schiță cu titlul „Romanul francez“, cari aveau să vadă lumina zilei deabia în 1922. O altă chestiune, care a făcut obiectul preocupării mele dealungul carierei mele didactice, a fost aceea a învățământului. Ca vechiu profesor, m'am simțit într'una contrariat de afluența crescândă a fiilor țării către învățământul teoretic, în detrimentul celui practic și utilitar și mă gândeam la consecințele primejdioase în viitor ale unei asemenea perseverări nenorocite.

Și am luat atunci hotărîrea să tratez cu deamănuntul această chestiune vitală. Am studiat, întemeiat pe o documentare riguroasă, fiecare ramură de învățământ în câte un capitol, scoțând în evidență avantajele sau neajunsurile ei. Din expunerea făcută reieșia nevoia pentru tineretul țării de a-și îndrepta pașii cât mai curând, spre binele lui, către carierele practice și utilitare. Mă simt măgulit că am văzut clar încă din 1918 în această chestiune de interes național și că am avut curajul să dau cel dintâi atunci alarma.

Dar cece face în deosebi originalitatea lucrării mele „Ce îndrumare să dăm fiilor noștri“, este că preconizează și un tip de „școală națională“, la care nimeni nu s'a gândit încă până astăzi, întemeiat pe scoaterea în evi-

dență a aptitudinilor elevilor în vederea îndrumării lor viitoare. Această școală (care însumează într'însa cursul inferior al liceelor teoretice, comerciale, agricole și de meserii, concomitent cu practica acestor discipline), ar avea drept scop stabilirea aptitudinilor individuale după aplecarea specială dovedită de fiecare elev în cursul celor patru ani de frecvență. În baza acestei constatări evidente, fiecare element ar fi apoi îndreptat, potrivit cu însușirile-i individuale, spre școala superioară respectivă.

Cartea în chestiune, apărută în 1918 cu consimțământul Komandaturii germane, avu o primire neașteptată, ediția epuizându-se în câteva luni dela apariție. Avui satisfacția de a o vedea aprobată și de unii intelectuali. Cerând audiență într'o zi d-lui Mehedinți, pe atunci Ministru al Instrucțiunii sub Nemți, și prezentându-mă lui, acesta mi-a spus, de față cu lumea prezentă și în auzul tuturor: „Ați făcut o operă națională meritoasă care vă face cinste și pentru care vi se cuvin felicitări!” făcând aluzie la cartea mea.

În altă zi, prin 1919, în dreptul statuei lui Tudor Vladimirescu, îl întâlnesc pe Dioghenide, încadrat între două santinele. Vederea acestui intelectual în halul acesta îmi făcu o impresie penibilă. Drept orice revoltă sufletească, el îmi zise cu un calm surprinzător: „Ți-am citit cartea și am găsit-o admirabilă, și ca fond și ca formă”. La protestul meu el adaose: „E o lucrare excelentă, pe cuvântul meu de onoare!” O asemenea apreciere, fie și exagerată, sub o asemenea înfățișare, mă mișcă profund.

X. DUPĂ RĂZBOI.

I. CUM AM FOST TRANSFERAT

Ani dearândul am solicitat, de câte ori se ivea vreo vacanță, să fiu transferat în Capitală. Mă vedeam însă sistematic înlăturat. Alți colegi, cu vechime mai mică sau fără nicio vechime, mi-o luau tot mereu înainte. Cum anii treceau și eram mereu boicotat de către domnii Inspectorii, hotărîii să-mi apăr drepturile în persoană.

Prima încercare pe cont propriu o făcui în 1912. Ministru al Instrucțiunii era pe atunci C. C. Arion, om cu însușiri distinse și plin de tact. Fui primit cu multă amabilitate și asigurat că voi fi cel dintâi preferat la prima ocazie. Politica însă a vrut altminteri și eu plătii gloaba.

A doua încercare o făcui în 1914, ministrul Instrucțiunii fiind atunci regretatul Duca. În audiența solicitată explicai și acestui nobil suflet nedreptatea ce mi se făcea sistematic prin înlăturările continue dela o transferare ce mi se cuvenea în baza vechimii. Ministrul recunoscuse justetea cererii mele și-mi făgădui tot sprijinul din parte-i. Îmi permisei totuș să-i atrag atențiunea că și fostul ministru C. C. Arion îmi făcuse o asigurare analoagă, dar... fără rezultat. Bunul Duca îmi răspunse că de astă dată nu va mai fi așa, și că pot conta pe promisiunea sa. Din nenorocire, și de astă dată politicianii mi-o luară înainte, și tânărul Stef. care n'avea decât trei ani în Invățământ, fu transferat la catedra vacantă. La audiența cerută, nobilul caracter ce era I. G. Duca, îmi vorbi astfel: „Scuză, d-le S., n'am putut face altminteri; Vlahuță și Delavrancea au stăruit atâta pe lângă mine! Degeaba

le spuneam că transferarea ți se cuvine D-tale, în baza vechimii și că ți-am promis-o ; a trebuit să cedez ; te rog să mă ierți!“ Ce mai puteam obiecta în fața unei scuze atât de măgulitoare pentru mine? decât să mă resemnez în așteptarea unei noi vacanțe.

Și așa au mai trecut cinci ani. În 1919 se ivi o nouă vacanță. Mă aflam de 5 ani detașat în Capitală, dar expus la fiecare început de an școlar a fi retrimis la catedra mea din provincie. Ministru de astă dată era d. Dr. C. Angelescu, un caracter cu totul superior. Expusei și acestui nobil suflet situația mea. Mă ascultă cu interes și păru chiar mirat că „un profesor vechiu ca mine și cu meritele mele” n'a fost până acum transferat în Capitală. Cum eram Stan Pătitul, îmi permisei să fac aluzie la promisiunile din trecut ale altor domni miniștri, zădărnice prin intervenții politice. Imi răspunse că așa ceva nu se va mai întâmpla.

Cu două zile însă înainte de termenul fixat, aflai că d-nii Inspectori se pregăteau să transfere pe un alt profesor, protejat de ei. Alerg într'un suflet la Minister. Aci d. ministru Angelescu mă asigură din nou că nu va fi transferat altul decât mine. „Cu toate acestea, zisei eu, Excelența Voastră nu va voi poate să refuze aprobarea cerută de d-nii Inspectori. Or, toți domnii aceștia sunt împotriva mea”.

Ministrul sună pe ușier dându-i ordinul să poftască pe d-nii Inspectori și pe d. director general al învățământului secundar. Când toți fură înăuntru, înșirați în semicerc, Excelența Sa le spuse : „D. S. pretinde că pentru catedra vacantă de limba franceză în Capitală, doriți să recomandați pe un altul și nu pe D-sa, cu vechime mai mare”. — „N'am recomandat încă pe nimeni”, răspunseră ei. — „Pardon! zisei eu, vreți să recomandați pe cutare, trecând peste mine cum-ați trecut întotdeauna”. Mă găseam în colțul din dreapta al lungii mese din cabinetul ministerial. Pierdusem aproape stăpânirea pe mine și eram decis a-mi juca ultima cartă. Și fără să-mi pot da seama nici azi de curajul meu de atunci, izbucni într'un val de cuvinte pomenind de activitatea mea școlară și extrașcolară desfășurată până atunci, de indiferența Oficialității față de această activitate, și de continua înlăturare a mea dela transferare, în ciuda vechimii mele... Apoi, scoborînd glasul și adresându-mă d-lui Ministru,

zisei : „Rog pe Excelența Voastră să-i întreb pe d-nii Inspectori ce anume au să-mi reproșeze, cari sunt vinile mele și pentru ce păcate se opun mereu la transferarea mea, lipsindu-mă de un drept care este și al meu !...”

În rândul Inspectorilor se vedea consternarea. — „N'avem nimic împotriva d-lui S, zise unul din ei, și nu înțelegem supărarea d-sale”. Afectat de această scenă neobișnuită, Ministrul interveni adresându-se celor de față : „D-lor Inspectori, veți binevoi a ține seama, la facerea Raportului, că d. S. e profesor vechiu în învățământ și că drepturile sale trebuiesc respectate”. Apoi, întorcându-se spre mine : — „Liniștiți-vă, d-le Profesor, voi avea grijă să vi se facă dreptate !”

Câteva zile după această întâmplare aflai că **am fost transferat**. Anunțându-mi această veste, d. director general nu se putu reține să nu adauge : „Ai fost scos cu forcepsu. Șăinene !” — „Cred și eu, zisei, dar în ciuda voastră a tuturor !”

Mi-a fost rezervată totuș o ultimă lovitură de copită. Catedra vacantă dela Sf. Sava fu menținută în vederea altuia, iar pentru mine fură înjghebate ore de izbeliște la două licee diferite. Le primii și pe acestea. Principalul îl obținusem, restul n'avea nicio importanță. Eram definitiv în Capitală. Scăpasem de un coșmar.

2. DOUĂ CĂLĂTORII DE AGREMENT

a)

Alipirea Provinciilor-surori de vechiul Regat îmi însuflă dorința de a le vizita și cunoaște mai de aproape, și nu numai, după hărți sau după niște palide descrieri. Voi pomeni aci numai de orașele Timișoara și Arad.

Am avut bucuria de a vedea localități cu aspecte moderne și cu industrii impunătoare. Am admirat în special liceele, înzestrate cu laboratoare științifice, cu material didactic bogat, cu biblioteci, cu apartamente pentru profesorii specialiști, înfârșit cu tot confortul unor așezăminte modern organizate. În deosebi m'a impresionat liceul „Moise Nicoară” din Arad, unde am asistat și la niște experiențe de telegrafie fără fir și de radiografie.

Ceeace m'a surprins neplăcut, și cu drept cuvânt, a fost faptul că atât profesorii cât și mulți intelectuali ro-

mâni din aceste ținuturi preferau între ei uzul limbii maghiare. Ei își motivau această preferință sub pretextul că le vine mai ușor să-și exprime ideile în ungurește, limbă în care și-au făcut studiile; iar alții, că limba română e săracă și nu le oferă multiplele nuanțe de exprimare ale limbii maghiare. Cert este că ei confundau dialectul lor local, sărac într'adevăr, cu limba română literară, pe care nu o cunoșteau decât prea puțin.

Bine primit de directorii de licee, am avut surpriza plăcută de a fi invitat și de episcopul Aradului, răposatul Papp, care manifestase dorința de a-mi face cunoștința. După vizita de rigoare, Prea Sfinția Sa îmi făcuse cinstea să mă invite la masă pentru ziua următoare. Masa fu foarte copioasă și înaltul prelat binevoi să se intereseze de activitatea mea cât și de părerile mele în diferite direcții. Intreținerea fu din cele mai cordiale.

În drum spre hotel mă întâlnii cu o trupă de soldați, vreo sută, în uniformă ciudată: numai în tunică și izmene. Mirat de această apariție neobișnuită, întrebai pe unul din ei de pricină. El îmi dădu următorul răspuns ce nu admitea nicio replică: „Pantalonii cu cari ne-am întors dela război erau ferfeniți, și alții nu ni s'au mai dat de atunci“. Și-o fi bătut joc de mine, ori te pomenești că spusese adevărul?

b)

În 1922, o împrejurare dureroasă mă obligă să iau drumul Bavariei. Fratele meu își scrântise un picior în urma unui accident, pe când se întorcea acasă dela siesta lui obișnuită în grădina Luxembourg. I se pusese piciorul în ghips și i se prescrie să stea o lună imobilizat în pat. (Imobilizare forțată care a pricinuit agravarea prostatitei de care pătimia de câțva timp). Medicii opinară pentru o cură de băi de nămol la Bad Aibling în Bavaria.

Cu mari precauțiuni și într'o stare de slăbiciune extremă fu adus acolo în Iunie. Luai hotărîrea să mă duc să-i țin tovărășie deși n'aveam nevoie de asemenea băi. Când sosii, omul acesta athletic de altădată devenise aproape de nerecunoscut. Slăbise foarte mult și mergea greu sprijinit de un toiag și susținut de brațul cuiva.

Intr'o zi fiind slab susținut și greșind o treaptă la scara hotelului, își scrânti piciorul și mai rău de cum fusese. Eram consternați.

Din fericire, băile de nămol avură asupra lui un efect binefăcător. Incetel cu incetel piciorul i se îndreptă, puterile îi reveniră și în curând ajunse să se poată plimba singur, ajutat numai de toiag, prin Parcul Băilor. Când ne-am despărțit, după 6 săptămâni, era binișor restabilit. O fotografie din Bad Aibling, care ne reprezintă pe amândoi, îmi reamintește de momentele trăite împreună acolo. Deși extenuat fiziceste, el îmi expuse tot atunci și principiile viitoarei sale opere care avea să revoluționeze știința filologică: **les Sources indigènes de l'Etymologie française.**

Călătoria aceasta a avut și laturea ei neplăcută. Scăderea vertiginosă a coroanei și a mărcii mă pune în mari încurcături. Un șnițel scheletic revenea atunci la 30.000 coroane. Dar prăbușirea monetară n'a fost, vai! unica mea neplăcere. Intoarcerea spre casă mi-a rezervat și alte surprize amare. Mai întâi trecerea prin Tirol, acel Tirol fermecător de dinaintea războiului, de astă dată cu totul respingător, cu camerele dela hoteluri fără rearsafuri și fără saltele, cu restaurantele fără fețe de mese și fără șervete, cu tacâmuri primitive și cu mâncări degustătoare. Apoi, oprirea forțată la Viena pentru vizarea pașaportului la legățiunea maghiară, pentru obținerea căreia trebuia să vii la 4 dimineața ca să ai loc înaintea altora, să aștepti până la ora unu în coada ce se forma pe trotuar, ca să poți pătrunde însfârșit, extenuat și sdrobit, în cancelaria... mandarinilor, cari își fumau tacticos țigările, râzând...

Când m'am revăzut acasă, după această călătorie de agrement, am cântat osanale de bucurie...

3. UN CRITIC SUBIECTIVIST.

L-am avut coleg de liceu prin 1924. Avea un cap mare, părul cărunț deși fața tânără, și oarecare asemănare la înfățișare cu răposatul Renan, ceea ce l-a măgulit mult spunându-i-o. Totdeauna bine dispus și gata de a povesti pățania recentă a vreunui literat sau politician, sau ultima noutate a zilei pe care o știa el cel dintâi. Comunicările acestea, în mare parte agrementate de imaginația

sa bogată și de un răs continuu, produceau nedumerire asupra auditoriului prin disproporția dintre expunerea sa naivă și ideea ce aveam de meritele sale ca scriitor.

Om foarte amabil. Dela prima dată te invita la el acasă. Avea casă deschisă oricărui intelectual, și de multe ori reținea la masă pe vizitatorii mai de seamă. In deosebi era șeful unui cenaclu din cari făceau parte câțiva bătrâni, dar mai ales un rôi de tineri cari jurau „in verba magistri” și diverși începători în ale scrisului cari veneau să solicite aprobarea maiestruului pentru încercările lor literare. Acest cenaclu, care n'a luat sfârșit decât odată cu dispariția însuflețitorului său, a contribuit la formațiunea câtorva talente precum și la propovăduirea unui nou curent literar.

Era însă o fire pornită spre subiectivism. Subiectivismul i-a influențat întreaga activitate, dela primii pași și până aproape de moarte. In judecarea operelor (căci activitatea lui s'a manifestat mai ales în domeniul criticii), a fost reprezentantul aprecierii subiective, ca fiind „singura cale de pricepere a frumosului” (judecata obiectivă „fiind înșelătoare”). Aprecierea subiectivă era deci la el o chestie de gust, de capriciu, o impresie momentană a simțurilor, chit ca ea să varieze ulterior după impresia altor stări sufletești. De aci, fatalmente, necesitatea „revizuirii”, din când în când, a acestor aprecieri, ce sufereau astfel schimbări de multe ori totale.

Tot subiectivistă a fost și tendința lui de reformare a limbii, împănând-o cu neologisme bombastice, de parcă ar merge fraza pe picioroange, și cari dedeau stilului o alură greoaie și extrem de obositoare la citit. Multe pagini din operele sale, de altfel lăudabile, sunt scrise în această limbă „esperanto”, limbă comună și foștilor săi ciraci, și care tinde a molipsi și pe alți publiciști.

Infârșit, tot sub imboldul firii sale subiectiviste, a depășit de multe ori, în raporturile sale cu confrății scriitori, cele mai elementare reguli de politețe și de menajare a demnității individuale. De tipăreai o carte ce nu era pe placul său, te repezia fără niciun preambul la prima întâlnire: „la ce folosește cartea d-tale?” sau „o găsesc cu totul lipsită de interes!” O asemenea atitudine subiectivă, ca să nu zic agresivă, îi atrăgea firește animozități gratuite și nefolositoare, atitudine pe care a re-

gretat-o înaintea morții, după cum mi-a afirmat-o el însuși cu tristețe.

A fost un cunoscător excelent al literaturilor clasice din vechime și al celei franceze; a scris foarte mult și cu competență; dar n'a râvnit nici la demnități politice, nici la cariera universitară pe care ar fi onorat-o cu vasta-i știință. A preferat să-și consacre viața întreagă scrisului și cenaclului său în care a pontificat până în ultimă clipă. Ii vor supraviețui „Memoriile“, gen în care excelează, și o parte din ideile noi ce a răspândit cu profuziune în operele sale.

4. O CONVORBIRE IMPORTANTĂ.

Mă găseam întâmplător, într'una din zilele luni Mai, la o expoziție artistică dela Ateneu. Regina Maria, dimpreună cu Familia Regală, ținuse să onoreze cu prezența Lor manifestarea artiștilor pictori. Deodată văd că se apropie de mine aghiotantul Prințului, d. colonel Condiescu, ce-mi fusese elev la Școala de Ofițeri, cu vreo 24 ani înainte, și mă întreabă dacă doresc să fiu prezentat A. S. R. Prințului. Și luându-mă de braț, mă duse în fața Lui.

Auzindu-mi numele, A. S. R. îmi întinse zâmbitor mâna spunând: „A! domnu S., autorul dicționarelor, îmi pare bine!“ Mă înclinai respectuos și numaidecât începu următorul dialog: — „Ce păcat că d. Lazăr Șăineanu, fratele d-voastră, a părăsit țara!“ — „Alteță, i s'a făcut prea multe nedreptăți!“ — „Trebuia să le uite. Știi că s'a intervenit pe lângă D-sa, dar n'a vrut să ne ierte...“ — N'am nicio idee despre aceasta, Alteță“. — „D. Șăineanu a afirmat cândva că d. Iorga scrie prost românește“. — „Că d. Iorga scrie încâlcit și întortochiat o știe toată lumea. Alteță, e un ce notoriu“.

Schimbând vorba, Alteța Sa îmi spune: „Venez, que je vous présente à la Princesse!“ și făcând câțiva pași spre fundul sălii, se opri în fața A. S. Princesesa Elena, căreia îmi făcu onoarea să mă prezinte: „Monsieur S., l'auteur de dictionnaires. Alteța Sa îmi întinse mâna cu multă amabilitate, spunându-mi că se servește cu preferință de dicționarele mele la învățarea limbei române. Vădit surprins, îndrăznii să întreb de motivul acestei preferințe

atât de măgulitoare pentru mine. — „Parce que, dans vos Dictionnaires, je trouve souvent ce qui manque dans les autres”. — „Votre Altesse me permet-Elle de lui demander un exemple?” — „Certainement. Dans les vôtres, les noms de plantes, poissons et insectes sont toujours rendus par leurs correspondants respectifs”, îmi răspunse A. S. Principesa. Intr’adevăr, acest exemplu scotea în evidență unul din meritele recunoscute de cunoscătorii lucrărilor mele lexicografice. Surâzând, A. S. R. Principele Carol puse capăt convorbirii: — „D’ailleurs vos Dictionnaires, Monsieur, sont le livre de chevet de la Princesse !”

Ceeace a afirmat A. S. R. Principele Carol despre refuzul fratelui meu de „a ierta” m’a intrigat cu drept cuvânt. Și, pentru a mă lumina asupra acestui punct, împărtășii fratelui meu cele auzite, rugându-l să mă deslușească dacă este în măsură. Răspunsul său fu categoric: n’a primit o asemenea propunere dela nimeni, nici oficial nici pe cale particulară. O încercare a lui Iorga de a-i vorbi în biroul editorului De Bocard, unde s’au întâlnit amândoi întâmplător, a dat greș. La cuvintele lui Iorga: „Ce mai faci, d-le S. ? fratele meu i-a răspuns: „Je ne vous connais pas!” și i-a întors spatele ieșind.

Să fi fost oare Iorga cel însărcinat cu misiunea de a interveni pe lângă fratele meu în vederea unei propuneri oficiale? Cert este că, întorcându-se în țară, Iorga a mers din redacție în redacție să anunțe că la salutul ce-i adresase dânsul, S. a răspuns: „Je ne connais pas le roumain !” ceeace nu corespunde adevărului.

Dacă într’adevăr îi s’a încredințat lui Iorga acea delicată misiune, s’a făcut o mare greșală. S’a trimis tocmai omul care, în toate împrejurările (pe cari le căuta cu lumânarea), a avut față de marele învățat o atitudine din cele mai incalificabile!

Și așa s’a zădărnicit puțința unei reparații!

5. RECENZENT.

a) Cum am devenit.

Ceeace m’a determinat, în 1924, să abordez domeniul criticei, a fost o simplă întâmplare. Am fost rugat de un

«coleg să scriu la gazetă câteva cuvinte asupra unei cărți ce tipărise. Recenzia aceasta îmi sugeră ideia de a-mi da părerea și asupra altor scrieri.

Pe acea vreme critica, la noi, se înfățișa sub felurite chipuri. Unii critici, preocupați numai de motive pur estetice, își exprimau părerile într'un stil nebulos și împănate de neologisme făurite de ei, dar care nu era pe înțelesul oricui; alții, conduși de criterii subiective, făceau din critică un joc al imaginației lor, personale, o distracție intelectuală bazată pe asociații arbitrare și broderii de cuvinte; alții, în mare parte cei tineri, se limitau, fără a citi opera, la elogi ditirambice față de ai lor din aceeași bisericuță, sau se năpusteau la atacuri grosiere față de cei ce făceau parte din alte bisericiuțe; însfârșit, veneau criticii de ocazie cu specialitatea „laudă-mă, ca să te laud!”

Acești feluriți critici, firește, departe de a informa pe cititori, mai degrabă îi dezorientau. Se simția nevoia unei critici „pur informative”, conștiincioasă și pe înțelesul publicului cititor, care să scoată în evidență meritele operelor și să-i inspire plăcerea de a le citi.

O astfel de critică mi-am propus să întreprind eu. Independent, nefăcând parte din nicio coterie, neavând nici un fetiș de impus, și cu experiența ce ți-o dau contactul îndelungat cu cartea și cu cunoștința câtorva literaturi europene, am crezut că am dreptul, ca și tinerii mei confrăți, dar cu experiența vârstei în plus, să-mi spun părerea în această direcțiune.

Ziarul „Adevărul” îmi puse la dispoziție coloanele din subsolul său și recenziile mele începură să apară săptămânal. Cu timpul ele își câștigă cititori în toate categoriile sociale, ba chiar și în masele poporului de jos. Literați, medici, ingineri, comercianți, etc. mă asigurau verbal sau prin scris că le citesc cu interes și cu profit, și că prin ele au puțința să fie la curent cu mișcarea literară. Autorii înșiși puneau temei pe aprecierile mele... Imi găsisem însfârșit, după atâția ani, calea râvnită încă din tinerețe, aceea de a sta de vorbă într'o gazetă cu cititorii, activitate ce cu 20 de ani înapoi îmi fusese refuzată de Mille.

E adevărat că părerea mea independentă și conștiincioasă nu putea să fie pe placul tinerilor mei confrăți, erijați în unicii monopolizatori ai emoțiilor estetice. Dar

eu aveam drumul meu, cu totul altul decât al lor, și puțin îmi păsa de insultele sau indignarea lor. ¹⁾

b) Primul volum de „Recenzii”

În 1926, după doi ani de activitate critică, mă gândii să culeg într'un volum recenziile apărute în ziar în acel interval de timp. Era într'adevăr o mare îndrăzneală pe acea vreme riscul unei astfel de publicații care nu conținea decât articole vremelnice, destinate a trăi o singură zi. Aveam însă convingerea că aceste aprecieri critice, sincer formulate, asupra operelor românești contemporane, ar putea servi și mai târziu publicului cititor, doritor de o orientare conștiințioasă în domeniul literaturii de astăzi.

D. Al-George, în revista „Gândul nostru”, Iași, V., 10-11, 1926, se exprimă astfel asupra acestui volum:

„Cât privește felul de apreciere al d-lui S., mărturisim că prezintă pe lângă inconveniente și multe calități. O informație sănătoasă, în afară de orice prejudecată și bisericească literară, e de folos întotdeauna marelui public. Pe lângă aceasta, constatarea unor valori spirituale, de literatură și filosofie, evitând atitudinea de apreciere subiectivă, prezintă „Recenziile” într'o haină modestă și plăcută... Nădăjduim că ele vor reuși să recruteze în noile provincii mulți cititori pentru literatura noastră”.

D. Ion Pas, în „Luptă”, 26 Sept. 1926, a scris:

1) Iată, bunăoară, cum mă categorisia criticul „estet” P. în 1931, un an după demisia mea dela ziar: „Și dacă scrisul nostru nu mai ia, ca în vremea aceea, nu știu ce aer de harță, este pentru simplul motiv că din redusa căprărie a militanților critici lipsește tocmai milițianul care, sub strae modeste și sub aparența unei extreme bunecuviniți, ascundea cea mai flagrantă neînțelegere în judecata (!) operelor de artă... (Vezi ziarul „Cuvântul” de atunci).

Iată acum și o mostră de „critica înțelegătoare” a d-lui P., cu privire la un roman al lui Ionel Teodoreanu: „minunată operă, neîntrecută..., veritabil cortej de delicii..., fântână de întinerire..., binefacere sufletească..., încântare lirică..., somptuos fluviu de poezie..., permanent motiv de încântare... etc. etc. Și sub imperiul acestor aiurări, criticul nostru „estet” nu cutează să mai analizeze acest roman „sublim” mulțumindu-se numai „să-ă dea târcoale”, pentrucă scrie tot ei, este din cale afară greu și poate inutil (!) printr'o povestire în ritm terestru, s'o redai cum este în realitate”!

„Recenziile“ d-lui S., apărute în ultimii doi ani, au fost urmărite cu interes pentru seriozitatea și măsura cu cari erau scrise. Conștiincios informat, d-sa ținea să informeze cu aceeași onestitate publicul asupra manifestărilor literare și culturale, de actualitate... Aceasta a fost preocuparea constantă a d-lui S., și serviciile d-sale sânt laudabile. Căci, în afară de o bogată cultură, d. S. dă dovada unei largi înțelegeri și a unui spirit obiectiv care dă autoritate desăvârșită opiniilor d-sale“.

Însfârșit, E Lovinescu, în „Sburătorul“ (1926):

„Recenziile“ d-lui S. se prezintă ca adevărată călăuză în mijlocul literaturii celor doi ani din urmă“.

c) Aproape de neant (1829)

De data aceasta am crezut că s'a isprăvit cu mine. O răceală, complicată cu gripă și cu o deranjare intestinală, care mă ținui o lună și mai bine în pat, fu cât pe ce să mă trimeată în lumea de veci. Cum a dat peste mine? Foarte simplu. A fost în acel an o iarnă cumplită, și cum stam la pólul opus de liceul meu, trebuia să schimb două-trei tramvaie și să aștept în viscol la răspântii sosirea lor problematică. Lungile coridoare ale liceului, de altă parte, erau adevărate ghețării, pe unde treceam la fiecare oră pentru a intra în diversele clase, și unde îmi lăsam zilnic o parte din sănătate.

Când mă dădai însfârșit jos din pat, după o luptă aprigă cu moartea, mă găsii într'o stare de slăbiciune extremă. Și totuși, în acele zile de sleire fizică, când febra era la maximum și întremarea iluzorie, nu mă gândeam la moarte. În acele clipe hotărâtoare ale vieții mele, cine ar crede-o? unica mea grijă nu era gândul că voi muri, ci aceea de a nu rămânea în urmă cu recenziile pentru ziar. Om prevăzător, pregătisem încă înainte de a cădea la pat, pentru orice eventualitate, un număr suficient, așa că ele apăreau regulat, pe când eu mă împrieteneam cu moartea. Apoi, deabia intrat în convalescență, deși peste măsură de slăbit, mă grăbii să compun altele spre a nu rămânea cumva în urmă cu ele. Conștiința datoriei de împlinit a fost întotdeauna preocuparea mea constantă, până și în clipele cele mai critice ale vieții.

O veste plăcută îmi grăbi însănătoșirea. Editura mă

informase că era dispusă a-mi tipări în volum o nouă serie de recenzii, din cele publicate în ziar.

d) Noui Recenzii.

Noul volum, de 320 de pagini și de format mare, cuprinzând majoritatea articolelor publicate în „Adevărul” între 1926 și 1929, apăru în condițiuni tehnice excelente. Asupra acestui al doilea volum, spre marea mea mirare, s'a așternut în presă o tăcere generală. Surprins întrucâtva de această atitudine de indiferență, împărtășii decepția mea scriitorului I. A. Basarabescu, vechiu prieten. Primii din parte-i următorul răspuns:

„De ce te impresionezi? D-ta ți-ai creat o reputație indiscutabilă și definitivă de autoritate în critică. Recenziile d-tale pline de un adânc bun simț, clare și metodice, sânt urmărite cu tot interesul de massa cititorilor uluiți de frazeologia încălțită și snobă a gonogoricilor noștri...”

„Eu nu uit că de D-ta mă leagă una din cele mai plăcute amintiri din tinerețea mea literară; ești cel dintâi traducător în franțuzește al câtorva din lucrările mele literare. Cum vezi, nu e puțin vreme de când știu să prețuiesc opera și talentul d-tale. Și, cum sânt tradiționalist incorrigibil, adaog entuziasmul meu sincer că autorul „Nouilor Recenzii” face parte din aceeaș generație cu mine”.

e) Critica mea obiectivă.

Fie-mi îngăduit a reproduce aci câteva din părerile scriitorilor recenzați de mine cu privire la critica mea, căroro le cer iertare pentru divulgarea lor în public:

N. Pora (9 Iunie, 1926): „M'au surprins și m'au mișcat adânc aprecierile Dv... fiindcă mi-am dat seama că cele mai drepte și mai rigurose drămuite aprecieri ale surselor mele de inspirație și ale mijloacelor de înfăptuire, le ați lămurit Dv., așa cum nu au mai fost exprimate până acum...”

Eug. Boureanu (1 Aprilie, 1926): „Deprins cu bărfirea scrisului meu din partea colegilor de scris și... mai ales a criticilor, mărturisesc, recenzia Dv. m'a surprins. Și mirarea mi-a fost cu atât mai mare cu cât, în vremurile acestea de snobism intelectual, când ne-am deprins cu gândul superficialității in... toate, s'a găsit cineva care, nu numai să străduiască a deslăna înțelesul unui scris, ci a avut curajul să spună că a înțeles ceea ce autorul a chincit să pună în cuvântul lui, în fraza pe care a slovisit-o, și în așternerea gândului care l-a călăuzit în acest scris. Vă

„mulțumesc că ați avut îndrăzneala să vă roștiți această adâncă înțelegere, pe care n'a mărturisit-o în vremea din urmă, decât Iorga. E un îndemn pentru mine de a-mi urma făgașul...”

Hortensia Papadat-Bengescu (19 Mai, 1926): „Ar trebui ca „critica informativă” să aibă prioritate. Totuș scrisul nostru întâlnește mai adesea indiferența sau negațiunea când nu chiar pamfletul, afară de fericite excepții. Iată pentru ce m'am simțit foarte plăcut surprinsă de articolul D-tale din „Adevărul” și de atitudinea lui de cercetare atentă și binevoitoare. Cartea mea „Romanța provincială” a fost obiectul unei lecturi superioare și a unei judecăți imparțiale, ceea ce îmi dictează aceste cuvinte de mulțumire prin cari țin să consemnez impresia plăcută ce am avut și pe care o voi păstra legată de apariția acestui volum”.

Doru (1 Ian. 1926): „In „Adevărul” din 31 Dec. 1925 vă ocupați de romanul meu „Vlahula”. Țiu să vă mulțumesc pentru onoarea ce-mi faceți, cu atât mai mult că aproape nimeni, nici chiar din Românii literați, nu s'au ocupat de această lucrare. Vă mulțumesc de asemenea pentru frumoasele cuvinte... pe cari nu știu dacă le merit, și sunt mulțumit că nu mă cunoașteți, căci m'aș teme astfel de sinceritatea lor...”

E. Marghita (20 Aprilie, 1926): „Țin să vă mulțumesc din tot sufletul pentru critica atât de documentată, atât de înțelegătoare... pe care ați făcut-o volumului meu de versuri „Ironii sentimentale”. Sânteti singurul critic, care ați înțeles cu adevărat evoluția *Ironiilor sentimentale*, succedarea stărilor sufletești, exprimate în versuri, evoluția care în geometrie ar fi reprezentată printr'o linie curbă. Îmi pare foarte bine că s'a găsit un critic care să priceapă acest lucru...”

Constanța Hodoș (8 Oct. 1928): „Vă mulțumesc! Dacă ați ști cât bine mi-a făcut recenzia „Martirilor”. Dacă ați ști ce cald elan de recunoștință străbate sufletul meu... când întâlnesc un om care m'a înțeles puțin. D-ta ai apreciat așa de bine! Și defectele le recunosc...”

Victor Eftimiu (14 Ian. 1927): „Vă rog să primiți viile mele mulțumiri pentru frumosul articol din „Adevărul” despre „Un asasinat politic”. Aștept plăcutul prilej de a-mi răscumpăra această mare bucurie”.

George Duma (23 Dec. 1928): „Articolul Dv. cu aprecieri pornite din inimă asupra „Bufonilor” l-am citit. Vă mulțumesc din suflet. Mă îndeamnă la muncă și mă înalță deasupra tuturor preocupărilor mărunte. Nu vă puteți închipui cât de mult prețuiesc pentru mine cuvântul Dv. așternut cu greutate. Aprecierile Dv. fixează opinia publică în sensul convingerilor sugerate cinstit de Dv., asupra lucrărilor literare ce merită a fi luate în seamă...”

Damian Stănoiu (26 Aprilie 1928): „Așteptam cu nerăbdare părerea Dv. asupra cărții mele, și acum când o cunosc, cred că am motiv să mă simt măgulit de aprecierile pe cari le faceți”.

Constanța Hodoș (29 Noembrie 1928): „Sânt măgulită de aprecierea de care s'a bucurat „Picolo” al meu, prin pana celui mai distins dintre criticii noștri actuali”.

C. Narly (11 Iunie 1928): „In „Adevărul” de azi am citit aprecierile pline de competență ce ați binevoit să le exprimați relativ la lucrarea mea. Mulțumindu-vă pentru atenția pe care mi-ați acordat-o, vă rog să primiți totdeodată și expresia admirației mele pentru modul cum într'un spațiu atât de restrâns ați știut să redați esențialul preocupărilor din cartea recenzată, cât și pentru stilul Dv. (dealtfel comun întregii Dv. opere critice) atât de natural, atât de „sachlich”, cum s'ar zice pe nemțește, și care convine minunat unei opere științifice, și oricărei comentări în general...”

Georgescu-Delafraș (1 Ian. 1928): „Atențiunea pe care ați dat-o cărții mele „Micul Sacrificiu” mi-a umplut sufletul de bucurie și mi-a dat un puternic imbold să pășesc mai departe pe calea apucată”.

Mihail Lungeanu (7 Martie 1929): Distinsă stimă și neștearsă recunoștință pentru imparțialitatea cu care m'ați judecat”.

Al. Th. Stamatiad (Oct. 1925): „Articolul D-tale, foarte frumos și mai ales în chestie. Criticii de astăzi, în majoritate, scriu cai verzi pe pereți”.

I. A. Basarabescu (10 Martie 1929): Recenzia D-tale e minunată. Cu emoție am văzut cum știi să desprinzi din sufletul autorului substratul fin ascuns în fiecare bucată”.

Eugen Constant (9 Noembrie 1929): „Vă recunosc meritul de a fi subliniat, cu eleganță, imagismul meu bolnăvicios și plentudinar macabru. Finețea observațiilor Dv. critice m'a impresionat adânc. Deși în principiu nu acceptați poezia impregnată de un pesimism acut, arogant, revoluționar..., apreciez spiritul Dv. obiectiv”.

Leon Divarius (5 Martie 1930): „...Sânțeti singura pană grea, care s'a ocupat de mine, și sunt cu atât mai bucuros, cu cât așteptam cuvântul Dv. cu încredere”.

Mihail Drumeș (17 Aprilie 1930): „Vă mulțumesc călduros pentru admirabila recenzie pe care ați făcut-o volumului meu „Căpcana”. Pentru mine a fost o mare bucurie și o rară încurajare”.

A. Pop-Marțian (28 Febr. 1930): „Sânt foarte mișcat de călduroasa critică ce ați făcut volumului meu de versuri și orice fel

de cuvinte ar rămânea searbede, față de marele sentiment de recunoștință ce m'a îndemnat să vă aduc aceste mulțumiri să-răcăcioase. Niciodată nu mi-aș fi închipuit că stihurile mele se vor învrednici de o prețuire asemenea aceleia cu care m'ați cinstit Dv., și rândurile acestei cronici îmi vor sluji, vă asigur., de luminos îndreptar în calea ostenelilor mele viitoare".

Vero (Ian. 1930): „Recenzia Dv. din „Adevărul” mi-a făcut o nespusă cinste și bucurie, și cuvintele sunt prea slabe ca să vă pot exprima îndestul recunoștința mea”.

Princesse Lucien Murat (2 Oct. 1930): „Comme je vous remercie d'avoir eu l'amabilité de me consacrer ce bel article. Si Catherine aimait la publicité, je ne la déteste pas, et rien ne saurait me faire plus de plaisir que d'avoir des lecteurs roumains qui aiment les lettres et dont le goût est si raffiné. Croyez, cher Monsieur, à toute ma reconnaissance”.

Gh. Călinescu, (1926): Omagiu respectuos intelectualului fin și criticului conștiincios și pătrunzător”.

Dem. Teodorescu (1926): „Omagiu profesorului de critică și onestitate literară”.

N. Batzaria (1929): „In semn de admirație pentru munca, talentul și conștiinciozitatea Dv.”.

N. Pora (1926): „Celui mai conștiincios și mai fin drămuitor al literaturii noastre”.

Lascarov-Moldovanu (1926): „Cu toată stima ce v'o port pentru marea Dv. onestitate ca critic”.

E. Flammarion (1 Mar. 1928): „Nous vous remercions des articles que vous avez faits des ouvrages que nous vous envoyons. L'un de nos amis nous en a fait une traduction verbale approximative qui nous a permis de juger la critique attentive et la juste appréciation que vous donnez dans vos comptes rendus”.

E. Flammarion (8 Oct. 1928): „Nous regrettons vivement que vous ayez renoncé à continuer la critique de nos ouvrages. Nous vous remercions du concours que vous nous avez prêté et de l'empressement que vous avez toujours montré à vous occuper des ouvrages qui vous ont été envoyés. Si, un jour ou l'autre, vous vous occupez de nouveau de la critique des ouvrages français, vous voudrez bien nous en informer...”

„Cu privire la recenziile tale din timpul din urmă, îmi scria fratele meu, am fost izbit de numărul cel mare de cărți franceze de care te ocupi. Faptul că editori parisieni îți adresează publicațiile lor, adesea mediocre, nu implică nicidecum cinstea unei dări de seamă... Cititorii tăi n'ar pierde nimic ignorând aceste producții. De fapt, recenziile tale n'ar trebui să se ocupe decât

de opere românești sau scrise de români în franceză. Acesta a fost scopul întreprinderii tale critice. Numeroase cărți franceze ce împănază recenziile tale amenință negreșit să falsifice concepția primă a criticii tale".

Și atunci am renunțat la recenzarea cărților franceze.

e) Critica esteticiană sau estetizantă dela noi.

Odată cu încetarea activității mele critice (1931), am avut post-festum un scrupul. Oare nu m'am înșelat, în felul meu de a judeca operele literare? oare critica „estetizantă" a tinerilor mei confrăți adversari n'ar fi de fapt singura critică adevărată? Și atunci m'am ostenit să scriu măcar o pagină în felul acesteia, servindu-mă în alcătuirea ei de chiar expresiile obișnuite ale confrăților mei, culese din trei articole ale lor, cu privire la activitatea scriitorului E. Lovinescu.

Metoda noastră

„Imi propun aci, făcând abstracție conceptuală de elucubrațiile avangardiste și având în vedere numai o alcătuire structurală în sensul ponderii, să evidențiez fără nici o exclusivitate și fără lovituri convergente de ordin principial, o civilitate tranzacțională și frustă dincolo de orice postumitate.

O istoricizare a prezentului la adăpostul suspiciunilor și la îndemâna oricărei inteligențe primare o preferăm rezolut unei lărgiri anecdotistice ce nu compoartă tan- gențe cu literatura. Culturalicește, ea oferă rezumativ și fără a ne mortifica preferințele față de niște adversari principiali, o etalare aluzivă și de rezonanță spirituală a unui inacceptabil determinism.

Raportată însă la un impresionism francian și la mijloacele temperamentale al unei judecăți ce insinuiază cu consonanță emotivă, ea duce la o înțelegere rapidă a neologizării expresiei critice. Fără a fi psihologistă sau monografistă, ea configurează totuși prin minimalizări repetate idei directe și date festive de un caracter pur memorialistic. Pildă reconfortantă și comprehensivă care decide norma istoricistă a unui impresionism portretural.

În limitele divulgate ale spațiilor vide, față de interferența metodelor involuntar lacunare, câtă să admirăm, în lumina surdității, tonul elevat și suplețea portretistică sau portretizantă a ambianței animaliere, configuratoare melancoliei passeiste și suflului cosmic ineputabil.

O inumanitate travestită, atmosfericizând individual confirmă cu suplețe orice tipologie lovinesciană.

Grăunte de libidine, așa cum o prezumăm, ecou crispant și viciu congenital, ea nu poate duce, prin analiză labirintică, decât la o atitudine rechizitorială, pe baza unei tumultuoase documentații. Orice diversiuni contingente și orice efluvii lirice, în ascendența ei spirituală, anulează de fapt aprehensiunile unei perfectări scriitoricești.

Plină de virtuți germinative și de o tinerețe ostensibilă, metoda noastră are avantajul unei judecăți portative și a unui militantism care se înfățișează disociativ și în chip irațional. Este îndubitabil chiar imaginea exemplarității victii“.

Să judece cititorii.

f) Demisia mea dela ziar.

Cât timp am colaborat ca recenzent la ziarul „Adevărul“, aproape 7 ani, constat că pe lângă satisfacții am avut și oarecare nemulțumiri. E drept că activitatea mea critică se bucura de o bună primire atât din partea scriitorilor, cum s'a văzut, cât și din partea publicului cititor. Mă simțiam măgulit de a mă ști îndrumătorul lor. Că critică mea informativă și obiectivă nu era pe placul „tinerilor esteticieni“, aceasta nu avea nici o importanță. În orice domeniu, cu atât mai mult în domeniul nesigur al criticii, sânt drumuri pentru toată lumea și rivalitatea e firească, fiind în joc temperamente și feluri de a judeca diferite. Așa că nu aveam motive de supărare în direcția aceasta.

Dacă am avut nemulțumiri, ele au provenit mai degrabă din partea ziarului la care colaboram. În primul rând apariția neregulată, mai totdeauna tardivă, a recenziilor mele; sau neapariția altora din „motive ascunse“, ori ciorpățirea multora „din lipsă de spațiu“, fără însă a se restabili legătura dintre pasagiile amputate. În al doilea rând, atitudinea insolită a unui pseudo-codirector, în lipsa directorului efectiv, față de activitatea mea critică, și mai ales faptul de a fi angajat un al doilea recenzent la ziar concomitent cu mine. Nu numai că articolele acestuia apăreau mai regulat, dar erau din punctul de vedere al limbii, al scrisului, și mai ales al felului de apreciere în flagrantă opoziție cu ale mele. Pentru cititori această dublă orientare echivala cu o completă dezorientare.

Situația mea la ziar devenise oarecum „critică”. Am crezut atunci de demnitatea mea să mă retrag. Și mi-am înaintat demisia. Directorul efectiv, între timp întors în țară, nu mi-o primi, anunțând în ziar (5 Martie, 1930) numai retragerea mea temporară în vederea desăvârșirii unei lucrări proiectate. Hotărîrea mea însă rămase definitivă.

Și așa părăsii, nu fără regret, o activitate care devenise ocupațiunea mea predilectă și cu care aproape mă identificasem în răstimpul celor șapte ani. O părăsii însă cu mulțumirea sufletească de a-mi fi împlinit datoria cu toată conștiinciozitatea până la urmă, și de a-mi vedea tipărite două volume de Recenzii, cari vor atesta în viitor obiectivitatea mea deplină în aprecierea operelor literare primite. ¹⁾.

1) Un al treilea volum, neapărat, avea să conțină restul de 100 de Recenzii publicate în ziar.

XI. SFÂRȘITUL CARIERII PROFESORALE.

1. DECORAT.

Decând cu ancheta în liceele din Apus asupra metodelor de predare a limbilor străine, luasem deprinderea s'aplic metoda directă la cursul meu de franceză. În deosebi îmi plăcea s'o aplic în clasa I cu începătorii, ca să-i obișnuiesc dela început cu rostirea corectă a limbei și cu folosirea în limba străină a micului lor capital de cunoștinți. Mărturisesc că străduința mea era în prima lună foarte anevoioasă, dar cu timpul ea dădea roade mulțumitoare. Așa cum au constatat-o, când au asistat la lecțiile mele, Inspectorul general Onciul și șeful dela cenzura germană, el însuș profesor de limba franceză în țara lui. Singurul care timp de 15 ani, n'a găsit de cuviință să asiste o singură dată la cursul meu, deși era obligat s'o facă, a fost directorul liceului, unde figuram ca profesor.

În cursul unei asemenea lecții cu elevii de clasa I, îmi pare în 1925, mă căzneam așa dară cu aplicarea metodei directe făcându-i pe copii să repete în cor anumite propoziții elementare din viața lor de toate zilele. Totul mergea bine și micii începători se pretau cu plăcere acestui exercițiu atrăgător. Un singur elev din banca întâia refuza însă să ia parte la efortul comun. În ciuda observațiilor mele repetate el se menținea în aceeaș atitudine negativă. Plictisit în cele din urmă de săcăielile acestui copil îndărătnic, mă apropiai de el și-l sgâlțâii puțin de ureche...

Copilul nu protestă, dar întors acasă se plânse părintelui său. Acesta veni să mă reclame Direcției. Atâta aștepta și simpaticul meu Director. Venise însăfârșit prilejul ca

să-mi dea o dovadă de bunele sale sentimente. El îndemnă pe părintele copilului să mă reclame la Minister, chiar cu asentimentul său. Un inspectoraș, prieten cu Directorul, fu trimis să ancheteze. Când îi povestii întâmplarea, el se arătă foarte surprins că „fusesse deranjat pentru un fleac“...

Și totuși! Câteva zile după aceea „fleacul“ își căpătă răsplata. Pe baza Raportului aceluiaș inspectoraș, dar iscălit numai de Directorul Invățământului, nu și de Ministru, mă văzui onorat cu „un avertisment“... Această distincție la sfârșitul carierei mele dăscălești e dealtfel unica „Răsplată a muncii“ cu care am părăsit Invățământul, după o activitate de 42 de ani !...

2. DOI DIRECTORI.

a)

Am cunoscut în 1910 la Milano, în cursul anchetei oficiale ce am făcut, pe un director italian care mi-a lăsat o impresie neuitată. Era un bătrânel de vreo 68 de ani, de statură mică și slăbuț, dar sprinten și vioi ca un tânăr. Rămăsese neînșurat și trăia cu o soră a lui văduvă care îi conducea menajul. Cu prilejul vizitei făcută școlii sale, fui invitatul său la masă în două rânduri. Discutând, aflai dela dânsul amănunte ce m'au impresionat: că fusesse numit director cu vreo 40 de ani în urmă la un gimnaziu în formațiune; că acest gimnaziu s'a transformat cu timpul în liceu; apoi că acest liceu s'a dezvoltat cu trei secții paralele, modernă, reală și industrială, necesitând o clădire impunătoare. I s'a îngăduit să-și aleagă un corp profesoral de elită, care l-a secundat cu dragoste și devotament.

Ajuns la bătrânețe, și deși nu avea decât puține ore de curs, era totuș de dimineată până seara nelipsit dela școală, asista la lecțiile colegilor sau se ocupa cu îngrijirea frumoasei grădini ce sădise cu ani înainte în preajma școlii. Niciun ministru al Invățământului nu s'ar fi gândit să scoată la pensie pe acest director harnic, care își identificase viața cu aceea a școlii sale și de care numai moartea avea să-l despartă. Prin activitatea sa temeinică, prin

tactul său fin în raporturile sale cu dascălii-colegi și prin dragostea ce arăta elevilor, el devenise idolul Instituțiunii.¹⁾

b)

Un al doilea director, ce merită a fi prezentat, am avut prilejul să-l cunosc în Capitală. Ca fizic un om mărunț, pântecos, cu bărbia micuță în formă de galoș și cu ochii spălăciți. Figură desigur nu tocmai impunătoare, dar înzestrată totuș cu o rară energie. Energie pe care o moștenise probabil dela strămoșii săi de prin Dobrogea.

Numit director al unui liceu, prima lui grijă a fost de a impune școlii o îndrumare pur militară. Astfel personalul domestic era stilat, mobilizat peloc și fiecare postat la slujba indicată. Pedagogii, în număr de vreo 8, la rândul lor, aveau obligația de a trage cu urechea la ușa fiecărei clase și de a raporta a doua zi dimineața, în front ca soldații, în cancelaria directorială, tot ce au aflat și auzit în ajun cu urechile lor. Un secretar al școlii, absolvent al Facultății de litere, era atât de surmenat de activitatea ce i se cerea și atât de sever tratat, adică militărește, încât într'o bună dimineață, desperat, și-a trimis un glonte în creier în chiar cancelaria directorială.

Cu elevii, severitatea directorială lua uneori aspecte comice, mai ales când era vorba de „**eliminare**“, ca pedeapsă a celor vinovați de vreo infracțiune. Era pedeapsa lui favorită în care punea mari nădejdi de îndreptare. Când se prezenta cazul, intra repede în clasă și apostrofa pe vinovat. „Ești eliminat timp de o săptămână!“ elevul protesta. „Ești eliminat pe 15 zile!“ tuna directorul. Și cum elevul nu înceta de a protesta, exasperat directorul îi țipa din răspuțeri: „Te elimini pe o lună de zile!“ Atâta aștepta și elevul, care înceta să mai protesteze, fericit că va putea să se plimbe o lună de zile în plină libertate.

Față de colegi firește Directorul nostru uza de alte procedee, nu mai puțin militărești. Se cunoaște deprinderea ce au dascălii de a mai zăbovi în cancelarie câteva minute și după sunarea clopoțelului de intrare în clase. Chipurile să-și termine o țigară începută sau să continue o conversație neterminată. Ei bine, așa ceva nu era admisibil. Cum suna, în aceeaș clipă apărea și Directorul. Nu spunea nicio

1) Școala sa avea atunci 17 clase, 631 elevi și 20 profesori.

vorbă, dar se înțepenea pe loc cu ochii țintă la ceasul din perete. Imediat, ca împinși de un resort, profesorii își luau cataloagele din clasoar, apoi unul după altul în mom se îndreptau spre ușa de ieșire. Pentru mai multă siguranță că nu ne-am oprit în drum pe culoarele ce duceau la clase, directorul se lua după noi de departe și numai după ce se convingea că toți am intrat, se întorcea să-și vadă de trebile lui, în care nimeni nu-l controla.

Până și ceasul din perete era supus unui regim milităresc. În fiecare dimineată, după prima oră, era dat înapoi cu o jumătate de oră, ceea ce făcea că păraseam școala cu mare întârziere. Orice protest era zadarnic. Până ce într-o zi Directorul a alunecat depe scară și în cădere s'a rănit la genunchiu. Din acea zi această nobilă misiune fu încredințată unui servitor. Ceasul acesta ne-a făcut dealtfel mult sânge rău. Două minute de întârziere involuntară, pricinuită de așteptarea tranvaielor, erau suficiente de a ne vedea ora barată în registru și apoi oprită din leafă, deși intram în clase și ne făceam cursul. Aceste continue preocupări cazone nu-i mai îngăduiau firește Directorului împlinirea altor îndatoriri, ca de pildă inspectarea activității profesorilor, spre a se convinge de mersul învățământului și de progresul sau de regresul elevilor.

Concomitent cu această conducere militărească, directorul nostru urmărea totuș un ideal pedagogic care să-i atragă harul Ministerului. Plecând dela principiul umanitar că copiii săraci trebuie și ei înfruptați cu binefacerile învățaturii teoretice, dădea goana prin toate periferiile Capitalei ca să-i aducă la liceul său. Gest desigur lăudabil, dar nu mai puțin contestabil. Căci nu e tocmai pedagogic să concentrezi într'o singură școală pe toți copiii săraci, izolându-i de cei cu stare; că nu e logic ca, fără nici o selecție, să condamni învățământului teoretic elemente cu aptitudini pentru alte direcții; însfârșit că e inuman să supui la o muncă istovitoare pe dascălii unui singur liceu cu elevi refractari învățaturii teoretice.

Rezultatul? Liceul astfel împănat cu elemnete neselectionate nu putea firește să dea la sfârșitul fiecărui an de cât dezastre, în ciuda sforțărilor corpului didactic. Atunci intervenea directorul, care își vedea periclitat idealul său umanitar, și cu glas plângăcios, care contrasta ciudat cu firea sa autoritară, solicita indulgența noastră în favoarea elementelor sale favorite.

Aceste elemente, astfel încurajate și trecute din clasă în clasă prin indulgență, sfârșiau prin a îngroșa rândurile răsvrătiților¹⁾, ceea ce nu împiedica pe Director, la sfârșit de an, să se glorifice cu numărul cel mare de elevi promovați, iar un membru din Comitetul școlar, fabricant de încălțăminte, să pontifice că liceul nostru poate fi socotit ca cel mai strălucit din țară și directorul lui un model printre directori!

Lucru ciudat! acest director-model, atât de apreciat de Comitetul școlar și de Minister era — cine ar crede-o? — socotit ca o adevărată sperietoare în lumea didactică. Colegii pe cari soarta îi trimitea la liceul său n'aveau altă dorință decât a se vedea cât mai degrabă transferați aiurea. Intr'o zi, în cabinetul directorului general al Invățământului secundar, un profesor necăjit insista să fie mutat de la liceul în chestiune la altă școală. Tocmai atunci intra pe ușă un profesor de aceeaș materie dela alt liceu. Mai mult în glumă, directorul general îl întreabă deodată: n'ai vrea tu să te mut la liceul Dumnealui? „La cine? la n.... ăla, să mă ferească D-zeu!“ răspunse înfiorat omul scuturându-se ca de învinovățirea unui păcat. Un hohot de râs izbucni din gura directorului general al Invățământului.

Ministerul totuș, mai înțelegător, i-a acordat gradajia de merit și l-a menținut în directorat până la scoaterea la pensie, pe valorosul nostru director-model.

3. UN ELEV.

Dintre miile de elevi ce au trecut prin mâna mea, în cei 42 de ani de dascălie, recunosc că cei mai mulți au ținut, fie în școală fie mai târziu în societate, să-mi arate pe față o deosebită simpatie, ba chiar recunoștință pentru cele învățate dela mine. Deasemenea și foștii mei elevi de la Școala de Ofițeri, între 1899 și 1903, astăzi ofițeri superiori, cari își fac o plăcere când mă întâlnesc de a-mi aminti că am fost cândva profesorul lor. Militarii prin însăși educația lor specială au, în majoritatea cazurilor, acel sentiment al respectului față de înaintașii lor pe care nu-l au întotdeauna civilii.

Totuș și printre aceștia din urmă, cum am zis, am dat

1) Un contingent serios de legionari i-a dat acest liceu, în podul căruia s'a găsit ulterior un arsenal întreg de arme!

peste elemente de elită cari mi-au păstrat întotdeauna o sinceră considerație, oricât de înaltă era situația la care au ajuns. După satisfacția ce ți-o dă convingerea datoriei împlinite, această stimă venită dela foștii elevi e poate unicul motiv de bucurie pentru un om care a fost și a rămas profesor.

Mai greu însă de câștigat de către profesor este stima elevilor săi când sânt încă în școală. Puțini izbutesc în această direcție. Nu știu dacă am izbutit întotdeauna. În tot cazul mi-am dat toată osteneala să-i cuceresc pentru cursul meu. Fie-mi permis a reproduce aci cuvintele de mulțumire a unui elev de clasa VIII-a, exprimată în versuri, pentru această osteneală a profesorului său.¹⁾

Motto

„Planta răsare dacă-i hrănită. Gândul învinge dacă-i nutrit“.

Al. Schmidt-Faur.

Te sbuciumi amarnic spre culmea de munte
Și treci prin văi defundate,
Te urci mai departe și gândul te-asmute
Să umpli tu drumuri uitate!

Incepi să împrăștii, din suflet mărire
Pe culmea pietroasă de munte,
Presari printre ziduri sclipiri de iubire
Acelor ce vor să te asculte.

Și iarăș te sbuciumi clădind ideaturi,
Cetatea își schimbă pereții;
Rupându-și spre vale fărâme de maluri
Le aruncă în drumul vieții!...

Și dacă'n cetate îți tremură gândul
Că sânt temelii putrezite
Spre viața de mâine ți-urmează cuvântul
Mulțimea de inimi trezite!

Buc., 20 Mai, 1928.

1) Obişnuiam să dau elevilor din ultimele clase, cari aveau ușurința de a rima, să-mi traducă „în versuri“ fragmente din scriitorii clasici francezi în vederea unei pătrunderi mai adânci a textului francez și... pentru a surprinde în unii dintre ei pe viitorii poeți ai literaturii noastre. De aci și intenția elevului Faur de a-m exprima în versuri simpatia sa!

4. UN SUCCES PEDAGOGIC

În 1920, la liceul Cantemir, printre elevii ce figurau în clasa II-a, se afla și un băiețel foarte drăguț, a cărui înfățișare fină și delicată îmi atrase atențiunea. Înteressându-mă de dânsul la profesorul diriginte, aflai că lipsește foarte des dela școală și că, din pricina aceasta, tatăl său îl snopea în bătaii. Copilul totuș, în ciuda bătăilor, continua și mai mult să evite școala. Eram curios să cunosc motivele ce-l îndemnau să se poarte astfel. Mă uit în catalog la rubrica lui și constat note rele la mai toate materiile, afară de muzică la care avea nota 10. Surprinz într'o zi copilul la cursul meu, îl iau la o parte și-l rog să-mi facă plăcerea să vie Duminica la mine că am să-i comunic ceva foarte interesant pentru dânsul.

Când veni la mine, îl întrebai ce-i place lui mai mult decât orice. — Îmi place foarte mult muzica, îmi răspunse el. — Și atunci, care ar fi dorința ta ? — Dorința mea ar fi să urmez Conservatorul de muzică. — Foarte frumos, observai eu, dar la Conservator nu te primește fără cel puțin 4 clase de liceu, și tu n'ai nici două și nici speranța de a o trece pe a doua, fiindcă lipsești într'una dela cursuri și n'ai note suficiente. Uite ce te-aș sfătui eu, ca să poți să-ți realizezi dorința ta : vino mai regulat de aci înainte la școală, dă-ți nițică osteneală cu învățătura ca să obții măcar nota 5 la câteva materii la cari ești slab, și-ți promit că te voi sprijini și eu cât voi putea. Dacă însă nu mă vei asculta, să știi că ai să devii o hai-mană, un om pierdut, în loc să intri la Conservator. Copilul mă ascultă : nu mai lipsea niciodată, și notele se îndreptară și ele cu timpul la majoritatea materiilor. Și astfel promovă clasa a II-a la finele anului școlar. Anul următor, eu trecând la alt liceu, îl pierdui din vedere pe protejatul meu.

Au trecut astfel 14 ani... Când, într'o zi, aflându-mă în parcul orașului Sf. Gheorghe, fui oprit de un tânăr frumuseț, însoțit de o doamnă. — Scuzați, d-le profesor, îmi zise el, nu știu dacă vă mai aduceți aminte de fostul d-voastră elev, de elevul pe care l-ați îndrumat pe calea cea bună, și care, fără sfatul d-voastră binevoitor, ar fi fost astăzi un om pierdut. Și îmi povesti toată pătărania : cum, grație mie, a terminat cele 4 clase de liceu, cum a intrat în Conservator, pe care l-a terminat cu deosebit

succes, cum a fost trimis cu bursă să-și termine studiile la Milano, cum însfârșit a obținut, prin concurs, o catedră de muzică într'un liceu și cum a fost angajat și la Operă. Și prezentându-mi pe soția lui, îi zise: „Mulțumește și tu, dragă, salvatorului meu!“

5. O APRECIERE NEAȘTEPTATA.

Invitat de „Fundatiunea Dalles“, ținui în ziua de 24 Noembrie 1932, o conferință cu subiectul „O plimbare prin Versailles“, urmată de un film cinematografic corespunzător. Cu toate că nu mi s'au dat decât trei zile pentru pregătirea ei, m'am silit totuș din respect pentru public s'o prezint cuviincios. În sală, lume puțină dar aleasă. Puțină poate din pricina orei nepotrivite, 3 după amiază, sau din lipsa de afișaj din partea Fundațiunii.

Dacă rezultatul material a fost slab, în schimb cel moral a fost pare-se satisfăcător. Firește că aprecierile prietenilor, în deobște binevoitoare, nu pot fi luate în considerație decât cu mari rezerve. Când însă aprecierea favorabilă vine dela un om care ți-a purtat întotdeauna sâmbetele, ea are cel puțin avantajul sincerității. E tocmai ce mi s'a întâmplat și mie.

Ieșind dela conferință, am avut surpriza să fiu oprit, în curtea Fundațiunii de Directorul meu care aștepta acolo, ca să-mi adreseze felicitările sale. Iată în substanță ce mi-a spus dânsul în drumul nostru spre casă: Conferința D-tale mi-a plăcut mult. A fost concisă, concentrată foarte documentată și elegant prezentată. Am aflat din conferință multe lucruri noi, interesante. Ai darul de a prezenta un subiect în mod deplin, sub toate fețele, în fraze simple dar pline de idei și de sugestii. Se vede la D-ta efectul unei culturi clasice, o metodă sigură, un plan bine conceput și o prezentare aleasă. Mi-au plăcut și modulările variate ce știi să imprimi expresiilor, cari dau viață și relief întregii expuneri. De altminteri, sfârși el, meritul de conferențiar ți l-am apreciat încă din Iunie trecut, când ne-ai vorbit la Liceu, dinaintea elevilor de curs superior, despre Paul Doumer și Albert Thomas“.

Venită dela Directorul care m'a cinstit cu „avertismen-tul“ Oficialității, această apreciere nu putea decât să mă măgulească.

6. RETRAGEREA DIN ÎNVĂȚĂMÂNT (1934)

După o activitate de 42 de ani în serviciul Învățământului, din cari 5 în cel particular, împlinind limita de vârstă, mi se vesti de către Minister, sub iscălitura unui inspector, interesat a-și plasa soția, că sânt trecut la pensie pe ziua de 1 Martie 1934. Atât și nimic mai mult. Din ferice, o nouă adresă oficială, sosită câteva zile mai târziu, cu nr. 7700 din 7 Martie, îmi vesti aceeaș punere în retragere, dar într'un fel cu totul deosebit. Ea venea din chiar cabinetul Ministrului și suna astfel :

„Domnule Profesor, ca urmare la adresa cu nr..../34, prin care ați fost încunoștințat că pe ziua de 1 Martie împliniți limita de vârstă și ca atare urmează a vă aranja drepturile la pensie, avem onoarea a vă face cunoscut că Ministerul, apreciind activitatea desfășurată în îndelungata Dv. carieră, vă exprimă cu această ocazie cele mai vii mulțumiri. Sânteți rugat a continua să funcționați la catedră până la sfârșitul anului școlar.

Ministru, Dr. Angelescu”.

De astă dată, cum se vede, însuș d. Ministru îmi anunța retragerea însoțind-o de câteva cuvinte măgulitoare pentru mine, așa cum se cuvenea unui membru al Învățământului la termenul final al carierei sale.

Privind acum îndărătul activității mele școlare, am dreptul să mă simt fericit că am putut termina cu bine misiunea mea de profesor, în ciuda greutăților întâmpinate și a decepțiilor de tot felul, cari ar fi descurajat poate o fire mai puțin rezistentă ca a mea. Astăzi, ajuns la capăt, le dau toate uitării, și calvarul intrării mele în Învățământ și atitudinea de indiferență a Oficialității față de mine, cât și puțina simpatie cu care m'au onorat unii din directori și colegi.

Totuș aceasta nu m'a împiedicat să-mi îndeplinesc în conștiință datoriile inerente profesiunii ce îmbrățișasem. Mai întâi sub raportul frecventării. In afară de cele câteva concedii mai lungi (pentru boală sau pentru cercetări în străinătate), pot afirma categoric că ani dearândul n'am avut o oră lipsă dela curs. In ce privește conștiinciozitatea cu care mi-am predat cursul, ar fi prea prezumpțios să-mi

aduc eu însumi laude. Elevii mei din cei 42 de ani sânt singurii în drept de a o confirma sau tăgădui, hotărârile lor fiind suverane.

Personal pot zice, dacă mi se îngăduie, că predarea cu folos a limbei franceze și dorința de a o face simpatică până și celor mai îndărătnici, a fost preocuparea mea principală. Ceva mai mult. M'am silit, fără a mă descurga o singură clipă, să extrag din materia predată învățăminte folositoare pentru viață, pentru educația sufletească a elevilor și pentru obligațiunile ce-i așteaptă în viitor; și aceasta concomitent cu învățătura intelectuală. A in-sufla copiilor, înainte de orice, dragostea de muncă, spiritul de ordine, cinstea, iubirea de țară și toate sentimentele nobile omenești, este o obligațiune didactică ce trebuie să primeze înainte de oricare alta.

Am ieșit din învățământ fără părere de rău (cu toate că mi-a trebuit să îndur timp de 12 ani înfrângeri peste înfrângeri înainte de a obține o modestă catedră; apoi cu toate că n'am fost nici primar, nici prefect, nici deputat, sau senator, nici inspector, nici director în Minister sau al vreunui teatru, și nici măcar revizor școlar... ca atâția dintre colegii mei! Însfârșit, cu toate că am fost continuu boicotat de Oficialitate!) — am ieșit totuș mulțumit că mi-am făcut datoria pe deplin și că-mi pot relua libertatea și independența, făcând loc altor elemente tinere dor-nice de muncă.

Din nenorocire retragerea aceasta, care îmi asigura în-sfârșit liniștea sufletească mult dorită, a coincident cu moartea neașteptată a fratelui meu. Cu dispariția lui viața mea încetează de a mai avea un sens. El a fost mândria mea, cultul meu. Memoriei sale venerate îi voi consacra de aci înainte ultimele mele preocupări...

7. O ULTIMĂ REFLECȚIE

Odată cu retragerea din Invățământ, trebuie să recunosc cu durere că **nu mi-am îndeplinit țelul carierei inițiale**, căreia consacrasem avântul primilor patru ani ai tinereții studentești. Și anume studiului limbei turcești, limbă care a influențat puternic viața noastră culturală din trecut, dealungul a peste 500 de ani de contact neîntrerupt, și care impunea cercetări serioase cu privire la istoria și limba noastră. Cronicile otomane, în special,

după afirmația celor competenți și a profesorilor mei dela Paris, sânt mine nesecate de informații pentru deslușirea multor puncte obscure din trecutul nostru. Și la îndemnul lor că aş putea aduce servicii țării mele pe această cale, am hotărît să-mi destin viața acestor preocupări științifice. Fratele meu, marele filolog, care întrevăzuse de mult însemnătatea lor, se grăbise să mi-le încredințeze mie oferindu-se a suporta și cheltuielile respective pentru aducerea la îndeplinire a propunerii sale.

Din nenorocire, la întoarcerea mea în țară, elemente atotputernice intelectuale, în loc de a mă încuraja în misiunea ce asumasem cu entuziasm; au făcut tot ce le-a stat în putință ca să nimicească înfăptuirea ei! Un Odobescu, un Hasdeu, un Dimitrescu-Iași, un Bădărău, un Bogdan, substituindu-se Legii și Dreptății, m'au respins încontinuu, în baza bunului lor plac, dela obținerea unei catedre care avea să-mi dea putința continuării studiilor la Constantinopol, iar cel din urmă dela obținerea unei burse de limba turcă în vederea aceleiași intențiuni. Cu modul acesta, din descurajare în descurajare timp de 12 ani, a trebuit în cele din urmă să renunț la continuarea studiilor mele în domeniul orientalist. Când, însfârșit, după atâta amar de vreme, am obținut catedra mult dorită, opera de distrugere a idealului meu era demult consumată.

Intelectualii sus pomeniți, cum am zis, vor purta în viitor răspunderea de a fi întârziat cu peste o jumătate de veac manifestarea la noi a studiului limbei turcești și a cercetării arhivelor otomane, și de a fi distrus o energie care se devotase cercetărilor în această direcție. **Renunțare dureroasă, impusă, și a cărei amintire îmi turbură astăzi sufletul la retragera mea din Invățământ.**

XII. CU PRIVIRE LA FRATELE MEU

1. MOARTEA LUI

În 1934, cu toată vârsta lui înaintată și în ciuda prostatitei de care suferea, fratele meu lucra de zor la corecturile ultimei sale opere științifice „*Autour des Sources indigènes*”. Zețuită la Florența de lucrători italieni puțin obișnuiți cu limba franceză, corecturile acestei lucrări i-au pricinuit mari necazuri cari i-au agravat și mai mult boala. O operație chirurgicală devenise necesară. Consimți să fie operat odată cu bunul de tipar dat pentru ultima coală a lucrării.

Fu internat într'un sanatoriu, de unde era încredințat că se va întoarce în curând vindecat. Căci, în afară de prostatită, el nu suferea de niciun bêteșug, bucurându-se de o constituție robustă și de o perfectă sănătate, cari i-ar fi îngăduit să mai trăiască ani mulți de aci înainte. Dar operația grosolană a unui chirurg ignorant a pus capăt puterii sale de rezistență, pricinuindu-i moartea.

S'a stins din viață în ziua de 11 Mai, orele 6 seara. Și astfel a dispărut, în plinătatea minții și în culmea ascensiunii sale științifice, acest om extraordinar din care peripecțiile dramatice ale vieții au făcut un martir, dar căruia i-a fost rezervat să înfăptuiască în chip desăvârșit și printr'o muncă titanică o operă vastă și de o înaltă valoare științifică, destinată să trăiască de aci înainte și să-i perpetue amintirea.

Și acum, după o viață care n'a cunoscut odihna, rămășițele sale pământești și-au găsit odihna lor definitivă în cimitirul Montparnasse, în plin cartier latin. În cuprinsul

acestui cartier în care a trăit și muncit timp de 33 de ani, alături de grădina Luxembourg care i-a favorizat meditațiile sale științifice și înviorat ochii oșosiți cu verdețuri binefăcătoare; la câțiva pași de Sorbona, a cărei bibliotecă n'a cunoscut cercetător mai pasionat ca dânsul; și în apropierea bulevardelor sale favorite ale căror largi trotuare îi încurajau meditațiile sale nocturne. Dar... departe de țara lui de naștere, unde și-a petrecut anii copilăriei, ai tinereții și ai bărbăției, și căreia i-a hărăzit prin opere trainice o activitate științifică care-i face cinste, neobținând în schimb decât indiferența și uitarea...

Dacă viața lui întreagă a fost un lanț de amărăciuni și de nedreptăți îndurate, în schimb fratele meu a avut rara fericire, în ciuda vicisitudinilor de tot felul, de a fi putut duce până la capăt rezultatele frământărilor sale creatoare a 55 de ani de muncă intensă pe tărâmul științii.

„J'ai la conscience tranquille, îmi scria el, d'avoir pu mener à bout le programme complet de mes aspirations scientifiques... Si aucun de mes objectifs, d'ordre social et matériel, n'a pu être atteint ni dans le pays ni ici, au moins la tâche intellectuelle, dans toute son ampleur, la voilà loyalement réalisée...“ Și aiurea: „Je bénis la Providence de m'avoir permis d'user mes yeux, jusqu'au bout, au service de la France et de la Science”.

Spirit eminent creator, departe de a merge pe căile vetuste și perimate ale trecutului, ca alți filologi, cari se încăpățânează a persista într'un „reconstructivism“ întârziat, fratele meu, pe temeiul unor cercetări de decenii, și izbit de intensa putere de creație a masselor populare, a deschis căi noi, largi și luminoase filologiei, și a scos în evidență discipline la cari nimeni încă până la dânsul nu se gândise. „Il a aussi modifié, scrie un critic, la manière moderne de considérer de grands problèmes, apporté des faits nouveaux et orienté dans des directions nouvelles les démarches de l'esprit“.¹⁾ Iar cu privire la una din operele sale, prof. dela Collège de France, A. Chuquet, scria: „Tous les Français l'assureront de leur reconnaissance“.

Știința românească, după chiar părerea învățaților noștri, datorează fratelui meu opere definitive cari îi fac mare cinste. Și totuși, cu prilejul morții sale nu s'a găsit

1) In revista „Le Mois“, din Iunie-Iulie 1934.

în Academia Română un singur glas, de bătrân sau de tânăr, care să-i comemoreze numele și opera! Viitorul, — când șovinismul va fi dispărut și din această înaltă Instituție, — va repara desigur și această atitudine nedreaptă...

2. O LĂMURIRE NECESARĂ

I s'a adus fratelui meu imputarea că, odată cu așezarea sa la Paris, a dispărut și limba română din preocupările lui, „parc'ar fi vrut prin aceasta să ia o atitudine oarecum ostilă față de țara unde n'a putut trăi, deși se născuse și-și făcuse studiile în ea”, cum presupune d. Iorgu Iordan ; sau aceea că ar fi declarat că „nu mai știe românește”, cum tendențios a răspândit șvonul prin toate redacțiile N. Iorga.

Niciuna din aceste afirmații nu corespunde adevărului. Limba română, dinpotrivă, a fost întotdeauna și până'n ultima clipă a vieții, o preocupare de seamă a fratelui meu. Imprejurări însă independente de voința lui, cum vom vedea, l-au silit cu timpul să părăsească studiile românești și să dea o altă direcție activității sale științifice.

În broșura „O carieră filologică”, publicată în ajunul plecării din țară, găsim următoarea solemnă mărturisire: „Dacă-mi va fi dat să închid ochii pe pământul străinătății, cultul acestei limbi căreia am consacrat entuziasmul tinereții și vigoarea măturității, mă va însoți pretutindenea și-mi va înlocui patria pierdută...”.

La Paris, chiar din primul an, a publicat în diverse Reviste de specialitate franceze numeroase studii de folclor cu privire la credințele populare române. A redat în rezumat „Influența orientală asupra limbei și culturii române”, care a obținut premiul Volney și unul dela Societatea de Linguistică, operă ce fusese cum se știe respinsă dela premiere de Academia Română.

În 1902, el obținut la Școala de Inalte Studii, prin mijlocirea lui Gaston Paris, autorizația de a ține un curs „gratuit” de folclor balcanic. Cursul a durat doi ani. Murind Gaston Paris (1903) fratele meu a cerut catedra de limba română a acestuia dela suszisa Școală, iar mai târziu, prin retragerea lui Picot, pe aceea similară dela

Scoala de limbi orientale. Amândouă însă (bănuesc aci amestecul nefast al unei oficialități de aiurea!) îi fură refuzate și date altuia care mai deține una, tot similară, la Sorbona! Trei catedre de limba română pentru unul nespecialist și nici una pentru fratele meu!

Ii rămânea să continue studiile în domeniul filologiei române. Dar aci alte dificultăți se iveau. Pe lângă că limba română oferă un câmp foarte restrâns romaniștilor, mai are și inconvenientul că Parisul în bibliotecile sale nu dispune de mijloacele bibliografice ale acestei discipline. Fratele meu se văzu dar constrâns să renunțe și la filologia română...

Ce era de făcut? O profundă descurajare îl cuprinsese atunci, neștiind ce îndrumare să mai dea activității sale. Din fericire criza fu de scurtă durată. Câmpul limbilor romanice și în special al limbei franceze se oferi atunci cercetărilor sale. Va să zică nu „o atitudine oarecum ostilă față de țara sa de naștere” l-a determinat pe fratele meu să renunțe la studiul limbei române, cum presupune d. Jordan, ci piedicile ce s'au ivit în calea lui.

Dragostea de limba română a rămas însă aceeași în inima fratelui meu. Dovadă „Dicționarul limbei române”, a cărui revizuire continuă din ediție în ediție și documentare scrupuloasă a fost dealungul vieții sale una din preocupările lui de frunte. Cu timpul i-a adăogat și o Introducere de 60 de pagini cu privire la istoricul și vicisitudinile limbei române, de o mare valoare documentară.

Altă dovadă de dragostea lui pe această limbă este și interesul ce l-a purtat încontinuu mișcării literare dela noi. Până 'n ultimele zile mi-a cerut să-l țin la curent cu cărțile ce apăreau și să-i trimit pe cele mai de seamă ca să le citească și dânsul. În vremea când eram recenzent la „Adevărul”, îmi imputa de ce mă ocup și cu recenzarea cărților franceze. „Recenziile tale, îmi scria el, n'ar trebui să se ocupe decât de opere românești sau scrise de Români în franțuzește; acesta trebuie să fie scopul campaniei tale critice”. Sfat de care am și ținut seama ulterior.

Din cele arătate mai sus reiese, cred, că fratele meu n'a păstrat ostilitate nici limbei românești nici țării, și una și alta cu totul nevinovate de tactica meschină a unor

politicieni șovini cari l-au făcut să părăsească țara. Din potrivă.

3. SOARTA OPERELOR DE VALOARE

Soarta cărților e în general efemeră. Cele mai multe dispar din circulație nelăsând în urma lor decât o vagă amintire. Unele însă, foarte puține, rezistă uitării atunci când au fost clădite pe o temelie trainică și definitivă. Reputația lor continuă și după dispariția lor din circulație în amintirea generațiilor ce se perindă. Ba chiar, de multe ori, devin o mină nesleită de extrageri pe cont propriu pentru unii autori puțin scrupuloși. Asemenea soartă a fost rezervată, pare-se, și cărților fratelui meu.

În primul rând **gramaticile latine** (3 volume apărute în 1890) pentru uzul liceilor. Valoarea excepțională a acestor manuale mi-a fost confirmată în dese rânduri de specialiști și de adânci cunoscători ai limbii latine. Așa, într'o zi, având cinstea să fiu prezentat Eminenței Sale Al. Cisar, arhiepiscopul romano-catolic din București, I. P. S. S. binevoi să se informeze de fratele meu, adăogând că are pentru gramaticile sale latine o admirație infinită, căci i-au servit în liceu la adâncirea temeinică a limbii latine. Monseniorul, în cursul convorbirii, nu înceta să le laude, pomenind de metoda lor excelentă, de mult folositele lor teme și versiuni, inexistente aproape în manualele similare de astăzi, și de alte multe merite ale lor. Aceeaș admirație și aceleași calități mi-au fost confirmate, câteva săptămâni mai târziu, de un distins profesor de latină, care mi-a declarat că aceste excelente manuale, azi dispărute din circulație, au fost și sunt „o mină nesleită de împrumuturi” (!) pentru autorii de asemenea gramatici de atunci și până astăzi.

Tot astfel lucrarea sa **Dicționarul limbii române**, apărut în 1896 și ajuns astăzi la a șaptea ediție, lucrare temeinică care a contribuit la cultivarea atâtor generații. Acest Dicționar a fost și este o mină continuă de exploatare. Unii l-au exploatat fără să menționeze originea (Manliu, Diaconovici etc.). Alții, au mărturisit-o pe față (Candrea și Scriban). În Prefața „Dicționarului său enciclopedic, Candrea scrie: „Dicționarul lui Săineanu mi-a fost de un real folos la tot pasul”. Iar Scriban, în al său

recent „Dicționar al limbii române”, mărturisește că „a plagiat” și pe Șăineanu, și că atunci când au apărut și celelalte ediții ale Dicționarului lui S., „le-am utilizat și pe acestea”. Metoda? „Ce am găsit la alții și mi-a plăcut și mie, am luat și am turnat aproape neschimbat în dicționarul meu”. Iată într-adevăr o mărturisire prețioasă: a luat omul ce a găsit mai bun la alții aproape fără să schimbe și și l-a însușit deplin! Și mai are o mărturisire, care îi face cinste, vorbind de dicționarul lui S.: „Nici un cărturar nu se poate lipsi de acest dicționar, pe care mulți l-au ridiculizat, dar nici unu nu s'a apucat să facă altul mai bun”.

Aceeaș soartă au avut-o toate operele științifice ale fratelui meu. Rezultatele la cari ajunge, după infinite cercetări, sunt cu timpul „plagiate”, „însușite” și „date pe cont propriu” fără niciun scrupul, atât în țară cât și în străinătate. În timpul vieții sale a demascat pe unii dintr'aceia cari îi furau munca, însușindu-și-o. E tocmai ce mi-a confirmat, acum câțiva ani, și romanistul Spitzer, cu privire la nouile metode inovate de fratele meu în domeniul Etimologiei:

„Il est tragique de voir que la pratique étymologique se soit sensiblement améliorée sur l'initiative prise par L. Sainéan, à tel point, qu'on finit par oublier que c'est lui qui a inauguré des méthodes nouvelles. Mais c'est un peu le destin de toute véritable science: elle devient anonyme, possession d'un chacun, „communis opinio”, autrement dit elle devient populaire, et l'auteur des oeuvres populaires s'appelle „légion”.

Iată soarta operelor de valoare!

4. O IMPIETATE FĂRĂ ROST

În volumul său „Făclii stinse”, apărut în Decembrie 1938, d. C. Kirîțescu, în afară de o serie de panegirice la adresa unor dascăli mărunți, foști prieteni ai săi (și de câteva portrete ale unor oameni de seamă), ne prezintă și un capitol referitor la dascăli „fără autoritate”. Unul dintre aceștia din urmă, după părerea autorului, ar fi fost și Lazăr Șăineanu, fostul său profesor temporar de limba germană, prin 1892, în clasa a VI-a a liceului Sf. Sava.

Să vedem cum îl catigorisește D-sa pe fostul său profesor.

Incă înainte de a veni să-și ia în primire clasa respectivă, elevii l-au așteptat, scrie D-sa, „cu un sentiment de antipatie, chiar de vrăjmășie”! Veți întreba desigur pentru care motiv? Auziseră d-nii elevi ai clasei VI-a „că e un filolog de seamă, dar și alte lucruri neplăcute”. Ce anume lucruri, nu ne spune d. Kirițescu, și adaogă: „Fără să ne dăm osteneala să le controlăm, le-am luat de bune; fișa personală i-a fost stabilită: **orice ar fi fost, oricum s'ar fi purtat, era un om judecat și osândit mai dinainte!**”

Iată sub ce auspicii s'a prezentat omul de știință clasei a VI-a a liceului Sf. Sava! Boicot în toată regula, și încă anticipat pregătit! Am fi în drept să ne întrebăm, de unde atâta dușmănie la niște copii de 16 ani împotriva unui profesor numit de Minister? Indisciplina aceasta d. Kirițescu, ajuns mai târziu Director general al Invățământului secundar, sub toate regimurile, ar fi pedepsit-o cum merita, nu încape nicio îndoială. Dar ca fost elev al acelei clase anahice, D-sa se mulțumește numai să ne indice izvorul de unde pornia acea răzvrătire: „Desigur că se amestecau în pricinile noastre și câțiva colegi de ai lui, profesori, cari alimentau cu discreție această campanie”. „Ba chiar, zice tot D-sa, unul din profesori a venit la noi în clasă și ne-a cerut o mână de ajutor (!), să mărturisim că suntem insultați sistematic de L. S. și jigniți în demnitatea noastră de Români (!); noi am primit cu entuziasm și am dat mărturie, așa cum ni s'a cerut (!)”

Ce ziceți, vă rog. de acești profesori-colegi cari, scoborând în mijlocul elevilor, „**alimentează cu discreție**” campanii împotriva unui coleg al lor și îi „**ațăță**” la răzvrătire și la dare de mărturisiri false? vi s'ar părea că lucrul acesta e o pură născocire, într'atâta e de domeniul imposibilului, dacă nu ni l-ar fi confirmat cu autoritatea sa însuș d. Kirițescu. Imixtiune rușinoasă și condamnable pe care D-sa ar fi făcut mai bine s'o treacă sub tăcere pentru a salva prestigiul Invățământului compromis de acei colegi nevolnici.

Ei bine! în acel mediu anarhic și împins la rebeliune de chiar unii din colegii săi i-a fost sortit omului de

știință să facă un curs de limba germană. Și atunci întreb pe d. Kirițescu, omul școlii, care alt profesor (fie el cât de autoritar!) ar fi putut în condițiile acestea să țină piept unei clase îndârjită la revoltă și hotărîtă anticipat să-l respingă „**orice ar fi fost și oricum s'ar fi purtat cu ea**”? Și dacă e așa (și toată lumea va recunoaște că e așa), unde vede D-sa „lipsa de autoritate” a profesorului boicotat astfel?

Desigur, de n'ar fi fost rușinoasa „imixtiune colegială”, elevii clasei a VI-a, lăsați în pace, și-ar fi văzut de carte, căutând să tragă profit dela cursul de limba germană al noului profesor, într'o atenție deplină, așa cum se cuvine unei clase disciplinate. Atunci și d. Kirițescu, ca fost elev al acelei clase nenorocite, ar fi tras și dânsul folos din cursul predat și n'ar fi comis astăzi, după o jumătate de veac, două greșeli monumentale în trei cuvinte germane citate: „Die **beide** Grenadieren, în loc de „Die **zwei** Grenadiere”!

Dacă astfel se prezintă cazul, atunci ce rost avea să scrie acea **șarjă de impietate**, condamabilă, împotriva memoriei marelui om de știință? Sau voit-a numai să desvâlve unele „năravuri” dascălești din acele timpuri șovine ce nu cadrează cu demnitatea omenească?

Și într'un caz și în celălalt D-sa făcea desigur mai bine să tacă, mărginindu-se numai la panegiricele mărunților săi colegi, foști prieteni.

5. DOUĂ PUNERI LA PUNCT

a)

Cu un an înaintea plecării sale din țară, fratele meu publicase în trei volume **Influența orientală asupra limbii și culturai române**, operă capitală pentru cunoașterea trecutului țării. Cu acest prilej un nefilolog, N. Iorga, a găsit de cuviință, într'un articol din „Noua Revistă Română”, să combată (!) unele afirmări de ordin filologic din acea lucrare. Firește că autorul a răspuns imediat punând la rezon, cum se și cuvenea, pe „filologul improvizat”. Efectul produs de acest răspuns binemeritat în lumea intelectuală, n'a rămas fără ecou. Il găsim în două scrisori din acel an ale lui I. Bogdan, slavistul, adresate lui Iorga, pe cari ni le dă la iveală d. Torouțiu în „Studii și documente literare vii”, vol. VII, pag. 76 și 78.

Iată ce citim în prima scrisoare din 10 Februarie 1901:

„Șăineanu mi-a scris că critica ta este insolentă și mi-a cerut să desmint niște afirmări ale tale. Va rămânea cu cererea; tu însă e bine să te astâmperi, căci critica lui Șăineanu a făcut rea impresie asupra mai multor prieteni ai tăi, mai ales asupra celor dela științe... Un tânăr și foarte bun coleg al nostru dela facultatea de științe îmi spunea că orice argument care vrea să fie mai mult decât suficient e rău. Așa spune un profesor matematician și, cum tu nu știi matematica, i-am spus că n'aveai de unde să știi de el. S'a vorbit mult de articolul tău din „Arhiva” (!) lui Motru și mulți spuneau (prieteni și chiar admiratori ai opiniei sincere) că n'ar fi trebuit să-l scrii”.

În cea de a doua scrisoare, nedată, Bogdan spune:

„Apoi atacurile ce ți le aduce Șăineanu cu multă dibăcie și perfidie în „Noua Revistă” nu pot rămâne fără răspuns. A dat dușmanilor tăi cea mai puternică armă și se vor servi de dânsa la orice ocazie. E singurul articol contra ta, care poate să-ți facă rău, căci e scris cu multă perfidie. Ursu mi-a declarat că nu l-a citit dar că a rămas încremenit după ce l-a văzut în Revistă. Ar fi fost mai bine, dacă ai fi ascultat de mine și i-ai fi dat pace... Deși neonest, a făcut însă mare efect și așteaptă să-l reproducă toate gazetele lui Ureche, Tocilescu et C-ia. Nu ți-l trimis însă ca să-ți mai fac sânge rău; te vei necăji destul când îl vei citi aci”.

Ambele aceste scrisori au o savoare cu totul specială. Pe deoparte Bogdan recunoaște categoric **temeinicia** răspunsului lui Șăineanu către Iorga, **confirmată de toți oamenii de știință**; precum și **efectul** acestui răspuns **nimicitor** pentru reputația celui în cauză. Iar, de altă parte, îl muștră pe Iorga de a se fi dat în spectacol fără rost dușmanilor săi cari **atât așteaptă**, că n'ar fi trebuit să scrie acel articol și că mai bine făcea de ar fi ascultat de dânsul să se **astâmperă**. Nu-i trimite răspunsul lui Șăineanu **ca să nu-i facă sânge rău**, căci se va necăji destul când îl va citi la întoarcere. Însfârșit, pentru a-i menaja susceptibilitatea greu încercată, taxează răspunsul lui Șăineanu „neonest” deși „a făcut mare efect” și atacurile lui drept „perfide” deși scrise „cu multă dibăcie”. Nu mai lipsea decât Ursu, care „n'a citit răspunsul” dar „a rămas încremenit când l-a văzut în Revistă !”

Intr'adevăr, ce oameni și ce năravuri?!

b)

Și fiindcă a venit vorba de „Studii și documente literare vii”, culese și tipărite de d. Toroușiu, să mi se dea

voie să vitez și cu D-sa o chestiune referitoare tot la fratele meu.

În broșura sa „O carieră filologică“ (1901), autorul înserase și un fragment intitulat „Domnul Kanitferstan“, extras din jurnalul unui trândav (1877) și privitor la activitatea literară și privată a lui V. A. Ureche. E un adevărat giuvaer literar, fără nume de autor, dar de a cărui paternitate ar fi mândru orișicine. Cărticica a stârnit la prima ei apariție (1877) admirația generală. Dovadă scrisoarea lui Eminescu din 20 Sept. acelaș an, adresată lui I. Slavici, în care îl întreabă pe acesta: „Nu știi tu cine au scris „Pamfletul“ contra lui Ureche? (D. Kanitfersan). E unic. Și pare a fi scris de un Moldovan“. (Tourouțiu, III).

D. Torouțiu, în dorința de a aduce lumină în această chestiune, propune următoarea interpretare:

„Autorul d-lui Kanitferstan pare să fie însuș Lazăr Șăineanu, care de teama (!) de a nu i se descoperi împrumutul nemărturisit din literatura germană, a preferit să lanseze batjocura (!) împotriva lui V. A. Ureche sub masca anonimului...“

Urmează apoi argumentele :

„1) Anonimatul din 1877; 2) localizarea nemărturisită; 3) reproducerea inutilă și fără nex causal cu lucrarea sa „O Carieră filologică“ (1901), după două decenii și jumătate a unui pamflet „străin“; 4) caracterizarea anonimului autor: „un scriitor de talent“ și 5) indicația că „broșura e de o extremă raritate“ — toate aceste considerațiuni ne fac să bănuim că paternitatea „d-lui Kanitferstan“ este chiar a lui Lazăr Șăineanu“

Noroc că d. Torouțiu, drept concluzie, se mărginește la un simplu „ne fac să bănuim“. Căci, de fapt, toată argumentația d-sale se prăbușește dinaintea unei singure considerații la care, din păcate, nici nu s'a gândit, și anume cea de ordin cronologic. Broșura „Domnul Kanitferstan“ a apărut în 1877. Pe acea vreme Lazăr Șăineanu avea 18 ani, fiind născut în 23 Apr. st. v. 1859... Ce motive de răsbunare putea să nutrească acest băiețandru împotriva lui Ureche, cu care nu putuse avea la acea vârstă încă nicio legătură? Și apoi admite d. Torouțiu că la 18 ani poate cineva scrie un giuvaer literar ca acesta, **unic** în felul liu, cum afirmă Eminescu, și să-l publice fără nume când știa că va stârni atâta admirație?

D. editor al „Studiilor și documentelor literare vii“, în loc de argumente ridicole, făcea mult mai bine desigur

dacă recurgea la cercetări cu privire la această chestiune. Ar fi găsit atunci, citind pe scriitorii din acea vreme, cine a mai atacat pe Ureche, cine avea interes să-l atace, și cine avea puțința sau mijloacele literare să-l atace cu atâta talent. Ar fi aflat că printre aceștia erau un Hasdeu, un Maiorescu, un Xenopol, etc. Ar mai fi aflat că acesta din urmă scrisese chiar o piesă ultrarealistă, o dramă al cărei subiect în toată grozăvia lui înfățișa viața incestuoasă a unui oarecare V. A. U. și urmările catastrofale cărora a dat naștere, cari au sgudivit Bucureștii depe vremuri. Citită într'un cerc de prieteni, aceștia l-au sfătuit pe autor să renunțe a o reprezenta, lucru la care Xenopol în cele din urmă a consimțit. Ar mai fi aflat d. Torouțiu că într'un poem „Radu“, apărut în 1878, activitatea literară a aceluiaș Ureche este atacată cu mult talent în 8 strofe de câte 4 versuri, din cari mă mărginesc a cita numai două :

**Amicu-i e de Vega la care se împrumută ;
De frică să nu-l strice, îl copiază întreg...“.**

Autorul acestui poem fusese pe vremuri (înainte de 1877), profesor la fabrica de bacalaureat a lui Ureche și s'a retras de acolo, zice-se, în ceartă cu acesta din urmă din motive bănești, patronul fiind simțitor la încassat, dar greu de plată. N'o fi oare Ronetti Roman cel care a scris „Domnul Kanitferstan?“ Prin fondul său minunat înfățișat și prin forma-i literară cu totul superioară, acest giuvaer nu poate fi decât opera unui poet și a unui literat de seamă. Prezintă această soluție d-lui Tourouțiu și-l rog să reflecteze asupra ei. Poate va ajunge să se convingă de lipsa de seriozitate a „bănuielii“ sale. În tot cazul îl pot asigura că fratele meu ar fi fost mândru și n'ar fi șovăit o singură clipă să asume paternitatea aceluși minunat giuvaer literar, dacă într'adevăr ar fi fost autorul lui.

7. CÂTEVA ATENȚII PIOASE

a)

Odată cu moartea fratelui meu mi-am împus, ca o pioasă datorie față de memoria lui, să-i consacru de aci înainte tot restul vieții mele, în limita slabelor mele puteri.

În 1936, un an după moartea sa, am publicat o broșură de 48 pagini, cu titlul **Lazăr Șăineanu**, în care prezentăm cititorilor români activitatea lui științifică, atât cea din țară cât și cea din străinătate, concomitent cu unele amănunte din viața lui profund agitată. Bine înțeles cu toată obiectivitatea cuvenită și întemeiându-mă numai pe fapte reale și pe aprecierile forului științific.

b)

Tot în 1935, luna Decembrie, am adresat lui Léon Daudet, un mare admirator al activității științifice a fratelui meu, o scrisoare în care îi arătam surprinderea mea față de tăcerea romaniștilor francezi cu privire la apariția volumului său postum: **Autour des sources indigènes**. Marele polemist îi făcu cinstea de a o încadra în editorialul gazetei sale „l'Action française“ din 5 Ianuarie 1936. Articolul începea cu cuvintele: „J'ai souvent entretenu mes lecteurs des admirables travaux de Lazare Sainéan“... și termina cu: „Une autrefois, je vous donnerai une idée plus détaillée de ce grand esprit et extraordinaire savant, Lazare Sainéan“.

Scrisoarea mea fu reprodușă și de ziarul „le Figaro“ din 7 Ianuarie și precedată de rândurile următoare: „M. Léon Daudet, ayant eu l'occasion, au cours d'un article, de faire allusion aux remarquables travaux d'exégèse rabelaisienne de Lazare Sainéan, a reçu du frère du grand érudit une lettre fort intéressante. Un peu navrante aussi. Elle montre avec quelque relief que les grands travaux d'érudition sont, dans notre temps, peu rémunérateurs d'attention et d'hommage. Lazare Sainéan était un Roumain de culture française; son oeuvre atteste qu'il était plus Français que la plupart d'entre nous dans la connaissance de notre langue de la Renaissance. Par la publication de cette lettre, nous réparons dans la mesure de notre pouvoir, l'injustice dont souffre la mémoire de Lazare Sainéan“.

c)

Un an mai târziu, în 1937, am dat la lumină o broșură cu titlul: **Lettres de L. Sainéan, le grand philologue, publiées, préfacées et annotées par son frère Constantin, Paris, chez Geuthner**. Din corespondența fratelui meu cu mine timp de 33 de ani, cât a trăit la Paris, am detașat

acele fragmente cari, reunite laolaltă, puteau da o idee de evoluția activității sale științifice și de împrejurările în cari a fost săvârșită. Documente vii în cari el apare în întregime ca om și ca geniu creator. Expediată savanților și profesorilor universitari din toată Europa, aceștia au binevoit să-mi exprime în scris viile lor mulțumiri cât și admirația lor pentru știința defunctului, și să mă felicite pentru piosul gând ce am avut de a fi publicat acele scrisori interesante. Imi permit a socoti aceste aprobări ale forului științific ca o dovadă de marele renume de care se bucură în străinătate activitatea filologică a fratelui meu.

d)

În 1940, pentru a răspunde unei sugestii a directorului dela „Revue internationale de Sociologie“, cu ocazia recenzării broșurei precedente, aceea de a face cunoscută și lumii intelectuale nespécialistă în filologie opera științifică a fratelui meu, am redijat în limba franceză o broșură cu titlul: **Lazare Sainéan, le grand philologue, sa Vie et son Oeuvre**. E o schiță completă care pune în adevărata-i lumină personalitatea și activitatea marelui învățat. Din pricina vremurilor neprielnice, această broșură n'a putut vedea lumina zilei decât în 1946. Deși imprimată, ea așteaptă totuș restabilirea vieții normale pentru a putea fi expediată în străinătate.

e)

De câțiva ani lucrez la punerea la punct a „Dicționarului universal al limbei române“, conform înțelegerii avuțe cu fratele meu, un an înaintea morții sale. Noua ediție, definitivă va apărea în curând.

f)

Infârșit, ca o ultimă atenție față de memoria lui, „Amintirile“ de față, atât de binevoitor apreciate de dânsul, văd și ele astăzi, după atâta amar de vreme, lumina zilei.

D E A C E L A Ş :

- L'Abyssinie dans la seconde moitié du XVI-e siècle Leipzig-Bucarest, 1892.
- Limbile semitice, Bucureşti, 1895.
- Dictionnaire français-roumain, format mare, 7 ediții : 1896, 1907, 1914, 1921, 1927, 1937, 1947.
- Dictionnaire roumain-français, format mare, 5 ediții : 1897, 1907, 1922, 1936, 1947.
- Dicționar francez-român și român-francez, ediție școlară stereotipă, 1912—19 . .
- Manuels de littérature française, en col. avec Ionnescu Gion, cl. V, VI, VII, et VIII, 2 éditions, 1909, 1903.
- Conferințe . . (6) : 1903, 1904, 1905, 1906, 1907, 1933.
- Invățământul limbilor străine în liceele din Germania Franța și Italia. Buc. 1911.
- Ce îndrumare să dăm fiilor noștri ? Buc. 1918.
- Istoria literaturii franceze Buc. 1920.
- Romanul francez, Buc. 1921.
- Recenzii, Buc. 1928.
- Noui Recenzii, Buc. 1929 — (Ultima sută de Recenzii, ce trebuia să constituie al 3-lea volum, au rămas în foiletoanele ziarului „Adevărul“).
- Manuels de littérature française, cl. V, VI, VII. (Cele pentru cl. I, II, III, deși aprobate de Minister, au rămas în carton, *faute d'éditeurs.*)
- Lazăr Șăineanu, Buc. 1935.
- Lettres de L. Sainéan, publiées, préfacées et annotées par son frère Constantin, Buc. - Paris, 1936.
- Lazare Sainéan, le grand philologue. Sa Vie et son Oeuvre Buc. 1946.

